İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

RUHR BÖLGESİ'NDE (ALMANYA) METALURJİ SEKTÖRÜNDE ÇALIŞAN TÜRKİYELİ GÖÇMEN İŞÇİLERİN İŞYERİ KONSEYİ VE SENDİKALARA KATILIMI VE TEMSİLİYETİ

Emre Eren KORKMAZ

TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. AYŞEGÜL KOMSUOĞLU

HAZİRAN 2016

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

RUHR BÖLGESİ'NDE (ALMANYA) METALURJİ SEKTÖRÜNDE ÇALIŞAN TÜRKİYELİ GÖÇMEN İŞÇİLERİN İŞYERİ KONSEYİ VE SENDİKALARA KATILIMI VE TEMSİLİYETİ

Emre Eren KORKMAZ

2502130404

TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. AYŞEGÜL KOMSUOĞLU

HAZİRAN 2016

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN:

Adı ve Soyadı	: EMRE EREN KORKMAZ	Numarası	: 2002130404
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı	: SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER	Danışmanı	: PROF.DR.AYŞEGÜL KOMSUOĞLU
Tez Savunma Tarihi	: 30.06.2016	Saati	: 11:00
Tez Başlığı	: "GÖÇMEN İŞÇİLER VE SİYASAL TEMSİLİYET: ALMANYA METALÜRJİ SEKTÖRLERİNDE ÇALIŞAN TÜRK GÖÇMEN İŞÇİLERİN İŞYERLERİNDE VE SENDİKALARDA TEMSİLİYETİ"		

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 50. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞU ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-PROF.DR AYŞEGÜL KOMSUOĞLU		KABUL
2-PROF.DR BİRSEN HEKİMOĞLU		Kabul
3-PROF.DR LEVENT ÜRER		KABUL
4-PROF.DR BİANCA KAİSER KAYA		Kabul
5-DOÇ.DR ATEŞ USLU		

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-DOÇ.DR ZEYNEP GÜLER		
2-YRD. DOÇ.DR BAHADIR KAYNAK		KABUL

Versiyon: 1.0.0.2-61569350-302.14.56

ÖZ

RUHR BÖLGESİ'NDE (ALMANYA) METALURJİ SEKTÖRÜNDE ÇALIŞAN TÜRKİYELİ GÖÇMEN İŞÇİLERİN İŞYERİ KONSEYİ VE SENDİKALARA KATILIMI VE TEMSİLİYETİ

EMRE EREN KORKMAZ

Bu doktora tezi Ruhr Bölgesi'nde (Almanya) Türkiyeli metal işçilerin sendikalara ve iş konseylerine katılımını ve temsiliyetini göçmenlerin kendi ulus-ötesi sosyal alanıyla yerli işçilerle beraber paylaştığı kamusal alan arasındaki ilişki üzerinden analiz etmektedir. Kasım 2015 ile Ocak 2016 tarihleri arasında Ruhr Bölgesi'nde (Almanya) yapılan anket, derinlemesine mülakat ve odak-grup toplantılarından oluşan bir alan çalışmasına dayanan araştırmanın amacı "ulus-ötesi sosyal alan" teorisini Habermas'ın "kamusal alan" teorisi ve "yaşam dünyası-sistem" yaklaşımıyla beraber sentezleyerek göçmen-yerli/vatandaş ilişkisinin dinamiklerini daha derinlemesine anlamaktır.

Sendikalar ve iş konseyleri söz konusu teorik çerçevenin geliştirilmesi için alan çalışmasına uygun bir mekan sunmaktadırlar. Bu kurumlar çalışanların kendilerini temsil ettikleri gönüllü ve serbest örgütlenmelerdir. Bu kurumlarda göçmenler yerli işçilerle ortak bir kamusal alan paylaşmakta, demokratik mekanizmalara dahil olmakta ve aynı zamanda farklı alt ulus-ötesi sosyal alanlardan diğer göçmenlerle beraber çalışmaktadırlar. Araştırma bu temel üzerinden Türkiyeli göçmen işçilerin yerli işçi sınıfına katılım sürecine ışık tutmayı amaçlamaktadır

Araştırma kendilerine özgü kültürel ve dini aidiyetleriyle birlikte Türkiyeli göçmen işçilerin Batı Avrupa'daki elli yılı aşkın deneyimini değerlendirmeyi ve bunun üzerinden göçmenlerin yerlilerle/yurttaşlarla birlikte demokratik sisteme katılımında ve temsiliyetinde çalışma yaşamıyla vatandaşlık ve göç politikalarındaki değişimlerin etkilerine odaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kamusal Alan, Ulusötesi Sosyal Alan, Türkiyeli göçmen işçiler, sendika, iş konseyi

ABSTRACT

PARTICIPATION AND REPRESENTATION OF TURKISH IMMIGRANT METALURGY WORKERS AT TRADE UNIONS AND WORKS COUNCILS IN RUHR REGION (GERMANY)

EMRE EREN KORKMAZ

This dissertation research analyses the participation and representation of Turkish immigrant metal workers at trade unions and works councils in Ruhr Region (Germany) within the scope of the relation among migrants' own transnational social space with the public sphere that they share with native workers. Based on a field study at Ruhr Region (Germany) including surveys, in-depth interviews and focus groups between November 2015 and January 2016, this research aims to synthesise "transnational social space" approach together with the "public sphere" theory and lifeworld-system dichotomy of Habermas in order to have a deeper understanding of the dynamics of immigrant-native/citizen relations.

Trade unions and works councils shall provide a fertile ground for field study to develop the theoretical framework. These are voluntary and free social organizations of employees to represent themselves. In these organizations, migrants share a common public sphere with native workers, join democratic mechanisms and they also work together with other migrants associated to various sub-transnational social spaces that based on these observations research aims to shed light over the engagement process of Turkish immigrant workers to the local working class.

Research aims to evaluate experiences of Turkish immigrant workers' over 50-year long immigration to the Western Europe with their distinctive cultural and religious identities and focus on the representation and participation of immigrants to the democratic system together with natives/citizens with regard to the changes in the working life, citizenship and migration policies.

Keywords: Public Sphere, Transnational Social Space, Turkish immigrant workers, trade unions, works council.

ÖNSÖZ

Göçmenin kamusal alanını inceleyen bu doktora tezi bir yandan kamusal alanının ve demokratik katılımın ulus-ötesileşmesi tartışmalarında göçmen topluluklarını değerlendirerek katkı sunmayı hedeflemektedir öte yandan ise Almanya'daki Türkiyeli göçmenlere yönelik kimlik temelli araştırmalara odaklanan literatüre farklı bir bakış açısını kazandırmayı hedeflemektedir. Türkiyeli işçiler arasındaki söylemsel düzeydeki kutuplaşmanın perdesini aralayıp sınıfsal ve sosyal ilişkileri analiz etmek zorlu bir çalışmanın sonucunda açığa çıkabilmiştir. Bu açıdan tez hem teorik çerçevesiye hem de alan çalışmasının sunduğu verileriyle literatüre katkı sunmaktadır.

Bilhassa alan çalışmasının gerçekleşmesinde 2010-2014 yılları arasında sahip olduğum sendikal deneyimin etkisi yadsınamaz. Bununla beraber İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi'nde kamusal alan üzerine yapılan verimli tartışmalar da tezin teorik kısmının şekillenmesini mümkün kılmıştır. Tez bu arkaplan üzerinden şekillenmiştir.

Tezde Habermas'ın kamusal alan teorisi ile göç çalışmalarındaki "ulus-ötesi sosyal alan" teorisi sentezlenmekte ve esas itibarıyla göçmen işçinin yerli işçi sınıfına katılım sürecine ışık tutmak hedeflenmektedir. Göçmen işçiler yurttaşlık hakkını almadan çok daha öncesinde sendikalar ve iş konseylerinde yer alarak bu örgütlenmelerin sunduğu kamusal alana katılmakta ve yerli toplumdan ve diğer milletlerden işçilerle birlikte sosyal ve siyasal hak taleplerinde bulunabilmektedir. Vatandaş olmadığı için yerel seçimlerde oy kullanma hakkı olmayan bir Türkiyeli göçmen işçi fabrikasında iş konseyi başkanı veya eyalette sendika başkanı olarak önemli bir siyasal ve sosyal figür olabilmektedir. Kamusal alan tartışmalarında önemli bir faktör olan sosyo-ekonomik eşitlik nedeniyle de işçi sınıfına dahil olan göçmenlerin ve yerlilerin işyeri temelli sosyal örgütlenmelerdeki ilişkisi değerlendirilmektedir.

Almanya'daki Türkiyeli göçmenler nezdinde Türkiye-referanslı politik ve kimliksel kutuplaşma akademik literatürün odaklandığı alandır. Bunun bir yanı Türkiyeli göçmenlerin Alman toplumuna entegrasyonuyla ilgiliyken diğer yanı Türkiyeli göçmenlerin Alevi-Sünni, Türk-Kürt, laik-dindar gibi hatlar nezdinde kendi iç kutuplaşmalarıdır. Araştırmada göçmen işçilerin örgütlendikleri iş konseyleri ve sendikalarda da bu yönde oldukça veri açığa çıkmıştır, ancak araştırma sonuçları

göstermiştir ki bu ayrışma söylemsel düzeyde kalmaktadır. Araştırmada açığa çıkan olgu Türkiyeli göçmen işçilerin çalıştıkları fabrikalar nezdinde güvenceli çalışma-güvencesiz çalışma, fabrikadaki sendikal yapının gücü, sunduğu demokratik olanaklar ve göçmen işçilere yönelik politikaları ekseninde ayrıma gidildiğidir. Bu sonuçlar kimliksel düzeyde incelemelerin yetersizliğini göstererek sosyal, ekonomik ve siyasal hakların da dikkate alınması gerektiğine işaret etmektedir.

Bu doktora tezinin hazırlanmasında yoğun ilgilerini esirmeyen, görüş ve önerileriyle motive eden tez danışmanım Prof. Dr. Ayşegül Komsuoğlu'na, Prof. Dr. Hatice Birsen Hekimoğlu'na ve İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi'nde araştırma görevlisi olarak çalıştığım dönemde bölüm başkanı olarak benimle çalışan ve tezimi bitirmem için gerekli çalışma ortamını sunan Prof. Dr. Bianca Kaiser Kaya'ya teşekkürlerimi sunmayı borç bilirim.

Alan çalışmasının gerçekleşmesinde yoğun bir emek veren ve kendisi olmasa alan çalışmasını gerçekleştirmemin oldukça zor olacağı Mercedes'te çalışan Erdoğan Korkmaz'a, araştırma konumu benimseyip anket ve mülakat süreçlerinde yardımcı olan IG Metall Sendikası Düsseldorf bölge başkanı Nihat Öztürk'e, Ford İş Konseyine ve bilhassa İş Konseyi Başkan Yardımcısı Mustafa Çözmez'e özel teşekkürlerimi sunuyorum.

Doktora sürecinde bana her zaman destek olan eşim Meltem'e, doktora döneminde aramıza katılan kızım Selen'e, ilgilerini esirgemeyen tüm aile üyelerine ve yakın arkadaşlarıma en içten teşekkürlerimi iletiyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖZ ..... **IV**

ABSTRACT ..... **VI**

ÖNSÖZ ..... **VI**

İÇINDEKILER ..... **VIII**

TABLOLAR LISTESI ..... **X**

ŞEKILLER LISTESI ..... **XIII**

KISALTMALAR LISTESI ..... **XIV**

GİRİŞ GÖÇMENIN KAMUSAL ALAN **I1**

Yöntem 11

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUS-ÖTESİ ALAN-KAMUSAL ALAN İLİŞKİSİ **17**

1.1. Göç ve Ulus-ötesi Alan Tartışmaları 17

1.1.1. Ulus-ötesi Alan Yaklaşımının Gelişimi 20

1.2. Kamusal Alan ve Ulusötesi Alan ile İlişkisi 24

1.2.1.Habermas ve Tarihsel Açıdan Kamusal Alan 25

1.2.2. Günümüzde Kamusal Alan Tartışmaları 29

1.2.3. Göçmenin Yaşam-Dünyasını Oluşturmasında Sosyal Ağların Rolü 34

1.3. Türkiyeli göçmenlerin "ulus-ötesi alanı 39

1.4. Türkiyeli göçmenlerde “kamusal alan”-“ulus-ötesi alan” ilişkisi 45

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL ARKAPLAN MISAFIRLIKTEN KALICILIĞA TÜRKIYELI IŞÇILER 50

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALMANYA’DA GÖÇMEN POLİTİKASI VE ÇALIŞMA İLİŞKİLERİ.62

3.1. Almanya’da çalışma ilişkilerindeki değişimler..... 63

3.2. Almanya’nın vatandaşlık ve göç politikasındaki değişimler 72

3.3. Almanya’nın göç politikası, çalışma yaşamı ve Türkiyeli işçiler..... 82

3.4. İş Konseyleri ve IG Metall Sendikası 93

3.4.1.İş Konseyleri 94

3.4.2.IG Metall sendikasının İş Konseyi ile İlişkisi 98

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ALAN ÇALIŞMASI 103

4.1.Anket verileri 115

4.2. Anket verilerinin değerlendirilmesi 144

SONUÇ..... 160

KAYNAKÇA 167

Ek 1: Mülakatlar..... 175

Ek 2: Anket soruları 176

Ek 3: Tarihten Fotoğraflar..... 182

ÖZGEÇMİŞ..... 193

TABLOLAR LİSTESİ

TABLO 1. FİRMALAR 116
TABLO 2. YAŞ GRUPLARI 116
TABLO 3. CİNSİYET 117
TABLO 4. DOĞUM YERİ 117
TABLO 5. MEZUNİYET 117
TABLO 6. VATANDAŞLIK 118
TABLO 7. KIDEM 118
TABLO 8. SÖZLEŞME 119
TABLO 9. F FİRMASI SÖZLEŞME 119
TABLO 10. M-T-P FİRMASI SÖZLEŞME 119
TABLO 11. MAAŞ 120
TABLO 12. M-T-P FİRMALARI MAAŞ 120
TABLO 13. F FİRMASI MAAŞ 121
TABLO 14. AİLEDE BAŞKA ÜCRETLİ VAR MI? 122
TABLO 15. SENDİKA ÜYELİK SÜRESİ 122
TABLO 16. F FİRMASI SENDİKA ÜYELİK SÜRESİ 122
TABLO 17. M-T-P FİRMALARI SENDİKA ÜYELİK SÜRESİ 123
TABLO 18. SENDİKANIN İŞYERİNDEKİ ETKİNLİKLERİNE KATILIM 123
TABLO 19. F FİRMASI SENDİKANIN İŞYERİNDEKİ FAALİYETLERİNE KATILIM 124
TABLO 20. M-T-P FİRMALARI SENDİKANIN İŞYERİNDEKİ FAALİYETLERİNE KATILIM 124
TABLO 21. SENDİKANIN İŞYERİ DIŞINDAKİ FAALİYETLERİNE KATILIM 125
TABLO 22. F FİRMASI SENDİKANIN İŞYERİ DIŞINDAKİ FAALİYETLERİNE KATILIM 126
TABLO 23. M-T-P FİRMALARI SENDİKANIN İŞYERİ DIŞINDAKİ..... FAALİYETLERİNE KATILIM 127
TABLO 24. SENDİKADA/İŞ KONSEYİNDE GÖREV ÜSTLENME 127

TABLO 25. F FİRMASI SENDİKADA/İŞ KONSEYİNDE GÖREV ÜSTLENME..... 128
TABLO 26. M-T-P FİRMALARI SENDİKADA/İŞ KONSEYİNDE GÖREV ÜSTLENME..... 128
TABLO 27. SENDİKA/İŞ KONSEYİ SEÇİMLERİNDE OY VERME..... KRİTERLERİ..... 128
TABLO 28. TEMSİLCİLERİN TANINIRLIĞI 129
TABLO 29. İŞYERİNDEKİ SORUNLARDA SENDİKAYA BAŞVURMA 129
TABLO 30. F FİRMASI İŞYERİNDEKİ SORUNLARDA SENDİKAYA BAŞVURMA 130
TABLO 31. M-T-P FİRMALARI İŞYERİNDEKİ SORUNLARDA SENDİKAYABAŞVURMA 130
TABLO 32. SENDİKANIN GÖÇMENLERE DAİR POLİTİKASI 131
TABLO 33. F FİRMASI SENDİKANIN GÖÇMENLERE DAİR POLİTİKASI. 131
TABLO 34. M-T-P FİRMALARI SENDİKANIN GÖÇMENLERE DAİR POLİTİKASI 132
TABLO 35. SENDİKANIN GÖÇMEN İŞÇİLERE YÖNELİK FAALİYETLERİNDEN MEMNUNİYET 132
TABLO 36. F FİRMASI SENDİKANIN GÖÇMEN İŞÇİLERE YÖNELİK FAALİYETLERİNDEN MEMNUNİYET 133
TABLO 37. M-T-P FİRMALARI SENDİKANIN GÖÇMEN İŞÇİLERE YÖNELİKFAALİYETLERİNDEN MEMNUNİYET 133
TABLO 38. İŞYERİNDE VE DIŞINDA SOSYAL ÇEVRENİZLE İLİŞKİNİZ . 134
TABLO 39. FARKLI KÖKENLERDEN TÜRKİYE KÖKENLİ GÖÇMENLERLE İLİŞKİLER..... 135
TABLO 40. TÜRKİYE'Yİ ZİYARET SIKLIĞI 135
TABLO 41. TÜRKİYE'Yİ ZİYARET AMACI 136
TABLO 42. TÜRKİYE'DE SEÇİMLERDE OY KULLANMA..... 136
TABLO 43. TÜRKİYE'DE SEÇİMLERE KATILAN PARTİLER İÇİN ÇALIŞMALARA KATILMA..... 136
TABLO 44. TÜRKİYE'YE KESİN GERİ DÖNÜŞ YAPMAYI DÜŞÜNME 137
TABLO 45. EMEKLİLİK YILLARINDA YAŞANILMASI DÜŞÜNÜLEN

ÜLKE 137
TABLO 46. TÜRKİYELİ GÖÇMENLERİN BİR ARAYA GELDİĞİ BİR KURUMA ÜYELİK 138
TABLO 47. ÜYE OLUNAN KURUMUN ÖZELLİKLERİ 138
TABLO 48. TÜRKİYELİ KURUMDAN BEKLENTİLER 139
TABLO 49. İŞYERİNDE SORUN OLDUĞUNDA BAŞVURULAN KURUM . 139
TABLO 50. İŞYERİNDE ALMAN İŞÇİLERLE İLİŞKİLERİN PUANLANMASI 140
TABLO 51. İŞYERİNDE YÜKSELMEDE ADALET 141
TABLO 52. F FİRMASI İŞYERİNDE YÜKSELMEDE ADALET 142
TABLO 53. M-T-P FİRMALARI İŞYERİNDE YÜKSELMEDE ADALET..... 142
TABLO 54. SENDİKA/İŞ KONSEYİNİN YERLİ VE GÖÇMEN İŞÇİYE ADİL DAVRANMASI 142
TABLO 55. F FİRMASI SENDİKA-İŞ KONSEYİ YERLİ VE GÖÇMEN İŞÇİYE . ADİL DAVRANIYOR MU? 143
TABLO 56. M-T-P FİRMALARI SENDİKA-İŞ KONSEYİ YERLİ VE GÖÇMEN İŞÇİYE ADİL DAVRANIYOR MU? 143
TABLO 57. YERLİ İŞÇİLERLE ORTAK EYLEM-ETKİNLİĞE KATILIM 143

ŞEKİLLER LİSTESİ

ŞEKİL 1. F FİRMASI MAAŞ 121

ŞEKİL 2. M-T-P FİRMALARI MAAŞ 121

ŞEKİL 3. SENDİKANIN İŞYERİNDEKİ ETKİNLİKLERİNE KATILIM..... 123

ŞEKİL 4. F FİRMASI SENDİKANIN İŞYERİNDEKİ FAALİYETLERİNE KATILIM 124

ŞEKİL 5. M-T-P FİRMALARI SENDİKANIN İŞYERİNDEKİ FAALİYETLERİNE KATILIM 125

ŞEKİL 6. SENDİKANIN İŞYERİ DIŞINDAKİ FAALİYETLERİNE KATILIM.126

ŞEKİL 7. F FİRMASI SENDİKANIN İŞYERİ DIŞINDAKİ FAALİYETLERİNE KATILIM 126

ŞEKİL 8. M-T-P FİRMALARI SENDİKANIN İŞYERİ DIŞINDAKİ FAALİYETLERİNE KATILIM 127

ŞEKİL 9. F FİRMASI İŞYERİNDE SORUNLARDA SENDİKAYA BAŞVURMA 130

ŞEKİL 10. M-T-P FİRMALARI İŞYERİNDEKİ SORUNLARDA SENDİKAYA BAŞVURMA 131

ŞEKİL 11. İŞYERİ VE DIŞINDA SOSYAL İLİŞKİLER 134

ŞEKİL 12. ALMAN İŞÇİLERLE KİŞİSEL İLİŞKİLERİN PUANLANMASI 140

ŞEKİL 13. F FİRMASI ALMAN İŞÇİLERLE KİŞİSEL İLİŞKİLERİN PUANLANMASI..... 140

ŞEKİL 14. M-T-P FİRMALARI ALMAN İŞÇİLERLE KİŞİSEL İLİŞKİLERİN PUANLANMASI..... 140

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	:	Avrupa Birliği
ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
Ak Parti	:	Adalet ve Kalkınma Partisi
ATİF	**:**	Almanya Türkiyeli İşçiler Federasyonu
BfA	:	Almanya Federal Cumhuriyetinde Federal İş Ofisi
CDU	:	Hıristiyan Demokratik Birlik
CSU	:	Hıristiyan Sosyal Birlik
DGB	:	Alman Sendikalar Konfederasyonu
DİDİF	:	Demokratik İşçi Dernekleri Federasyonu
DMV	:	Alman Metal İşçileri Federasyonu
DİTİB	:	Diyanet İşleri Türk İslam Birliği
FMLSA	:	Emek ve Sosyal İşler Federal Bakanlığı
GSYİH	:	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IG Metall	:	Metal İşçilerinin Sanayi Sendikası
HDP	:	Halkların Demokratik Partisi
MHP	:	Milliyetçi Hareket Partisi
NRW	:	North Rhine-Westphalia
OECD	:	Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
ÖGB	:	Avusturya Sendikalar Konfederasyonu

SPD : Sosyal Demokrat Parti

STK : Sivil Toplum Kuruluşları

SVR : Entegrasyon ve Göç Üzerine Alman Vakıflarının Uzmanlar Konseyi

ZfTI : Türkiye ve Uyum Araştırmaları Merkezi Vakfı

GİRİŞ

GÖÇMENİN KAMUSAL ALANI

Günümüz dünyasında toplumsal dönüşümlerin en önemli sebepleri arasında kitlesel göçleri göstermek mümkündür. Yoksulluk, kıtlık, iklim değişiklikleri, savaşlar, çatışmalar, siyasi baskılar gibi çok sayıda sebebin bir sonucu olarak kitlesel göç hareketleri daha iyi yaşam şartlarının olduğu düşünülen ülkelere yöneliyor. Bu durum devletle yurttaşın karşılıklı hak ve ödevlerini belirleyen ulus-devlet sistemine sert darbeler vurmaktadır. Yurttaşlığın verdiği siyasal, sosyal, ekonomik hak ve ödevler, bu haklara doğrudan sahip olmayan geniş toplulukların ortaya çıkmasıyla yeniden tartışmaya açılmaktadır. Siyasal katılım, sosyal devlet, sosyal güvenlik sistemi gibi konular hızla değişen şartlar karşısında yeniden tanımlanmaya ihtiyaç duymaktadır. Birkaç on yıl içinde değişen demografik yapı ise bu süreçten olumsuz etkilenen kitleler nezdinde kültürel, sosyal ve kimlik temelli kaygıları pekiştirmektedir.

Gelişmiş, kapitalist ülkeler bir yandan ucuz işgücü ve yedek işgücü ordusu olarak göçmen akışına ihtiyaç duyarken diğer yandan göç akımını yönetmeye, yönlendirmeye çalışmaktadır. Son dönemde popülerlik kazanan "göç yönetimi" kavramı devletlerin kitlesel göç hareketlerini kontrol altına alma, ihtiyaç fazlasını engelleme, ihtiyaç duyulanların ise mevcut "toplumsal barışı" ve düzeni bozmayacak şekilde söylemsel düzeyde topluma, gerçekte ise sisteme uyum sağlamasını, kendisine biçilen rolü kabullenmesini hedeflemektedir. Bu açıdan göç yönetimi başta olmak üzere genel olarak ana-akım göç çalışmaları devlet merkezli bir yaklaşıma hizmet etmekte, yeni gelen göçmenlerin hakim sistemin kendisinden beklentilerine uyumlu bir tavır geliştirmesini güvence altına almayı amaçlamaktadır. Ancak yaşanan gelişmeler göstermektedir ki göçmenler kendilerine biçilen bu pasif, uysal role uymayı kabul etmemektedir. Göç kararını verip bunu başarmak göç edilen ülkede gönüllü köle olma amacıyla gerçekleşmemektedir. Daha iyi şartlarda yaşama arzusu, en azından çocukları ve diğer nesiller için daha iyi şartların hazırlanması talebi temel motivasyondur.

Bu açıdan kitlesel göç hareketlerinin bilhassa Avrupa'nın temel gündemi olduğu bir dönemde göç araştırmalarını ulus-devlet merkezli, anaakım yaklaşımlarından bağımsız olarak eleştirel bir yaklaşımla geliştirmek ve göçmenleri etkin bir unsur olarak görerek göçmenlerin kendi içlerinde oluşturdukları ağlarla yerli toplumla ilişkilerini değerlendiren çalışmalara katkı sunmak önem kazanmaktadır. Bu çalışma bu iddiayla yola çıkan bir araştırmadır.

Otoriteler, siyasi partiler, medya yoğun ve sistemli şekilde toplumları ve göçmenleri belirli bir yönde tutum sergileme konusunda yönlendirmeye çalışmaktadır. Ancak bu müdahalelerin sürece dair tek yaklaşım olarak kabul edilmesi mümkün değildir. Sosyal, sınıfsal çıkarlar, eleştirel-muhalif tutumlar ve politikalar ve yerlilerle göçmenlerin gündelik yaşamda kurdukları ilişkiler alternatif sosyal alanların ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Bu tezin bir amacı da devletlerin, otoritelerin ve sistemin diğer kurumlarının politikalarını dikkate alarak esas olarak "sıradan", çalışan insanların gündelik yaşamlarında kurduğu ilişkilere odaklanmaktır.

Göçmenler bir şekilde göç ettikleri ülkeye varmaktadırlar. Bu yasal veya yasa-dışı yollarla olabilir, yasal emek-göçü şeklinde olabilir, sığınmacı veya mülteci statüsünde olabilir veya aile birleşimiyle gerçekleşebilir. Her hâlükârda bir müddet sonra göçmenler geldikleri ülkenin ekonomik ve sosyal yaşamına katılmak durumundadır. Bu ise yalnızca ekonomik ve sosyal açıdan değil siyasi ve kültürel açıdan da değişimlere yol açmaktadır. Bu durum yerli nüfus nezdinde olumlu ve olumsuz etkilere neden olabilir. Göçmenlerin gelişi belirli meslek dallarında çalışanların işlerini kaybetmesine neden olabilir, ücret ortalamalarını düşürebilir, alışkın olunmayan yaşam tarzlarıyla karşılaşmalarını sağlayabilir; öte yandan göçmenlerin gelişiyle yeni iş alanları açılabilir, ticari yaşam canlanabilir, örneğin göçmenler kendi mutfak kültürlerini tanıtıp açtıkları restoranlarla istihdam sağlayıp hizmet sunabilirler, bazı hizmetler daha uygun fiyata verilebilir. Göçmenlerin kitlesel ve sürekliliği sağlanmış şekilde ekonomik ve sosyal yaşama katılmasıyla birlikte gündelik yaşamda karşılıklı etki ve ilişkiler kurulmaya başlar, bunu otoriteler yönlendirmeye ve kontrol altına almaya çalışsalar da % 100 başarı sağlanması mümkün değildir, her şey kendi zıddını da açığa çıkarır. Bu çalışmada söz konusu

karşılıklı etkilenmeler artık göç ettikleri ülkede yasal konumu olan, hatta bir kısmı vatandaşlık da almış olan göçmen çalışanlar açısından değerlendirilecektir. Tezin odaklandığı kesim ise göçmenlerin önemli bir kısmının dahil olduğu göçmen işçilerdir. Bu açıdan tez göçmen işçinin yerli işçi sınıfına dahil olma sürecine dair bir içerik sunma iddiasındadır.

Bilhassa Avrupa özgülünde "göçmen" kavramı yalnızca göç edenle sınırlı olmamakta ve yurttaşlık haklarındaki kısıtlamalar ve şartlar sebebiyle göçmenlik genetik bir olguymuşçasına nesilden nesle aktarılabilmektedir. Ailesinin göç ettiği ülkede doğan, okula giden, büyüyen, çalışan, hayatını kuran geniş kesimler ailelerinin memleketi, isimleri, dilleri, dinleri gibi çeşitli sebeplerle göçmen olmaktan kurtulamamakta, yerlileşememekte, kendilerine özgü çelişkilerle karşılaşmaktadırlar. Bilhassa eğitim ve istihdam alanında izlenen politikalar 2. ve 3. nesil göçmenlerin toplumsal statüsünü ve imkanlarını belirlemektedir. Bu açıdan tezde işçi sınıfına dahil olan ikinci ve üçüncü nesil göçmenlerin yaklaşımları değerlendirilecektir.

Ulus-devlet sınırları içinde siyasal katılım yurttaşlara tanınan bir haktır. Bu nedenle yurttaş olma süreci ve göçmenlerin siyasal katılımı ve temsiliyeti konuları önemli bir tartışma konusudur. Onlarca yıldır sanayide çalışan, ekonomiye katkı sağlayan, vergi veren, tüketim yapan, kendisine verilen yükümlülüklere uyan geniş bir kitle vatandaşlık politikalarındaki kısıtlamalar ve şartlar sebebiyle siyasal sürece tam olarak dahil olamamakta, hatta bazı ülke örneklerinde yerel yönetimlerde dahi söz hakkı bulamamaktadır. Ancak temsiliyet ve katılım süreçleri yalnızca oy verme ve merkezi veya yerel yönetimlerde temsiliyet konusuyla sınırlı değildir. Bu araştırmanın alan çalışmasında da görüleceği üzere belediye seçimlerinde oy kullanamayan birçok Türkiyeli göçmen çalıştığı işyerinin, bölgenin hatta eyaletin bir numaralı işçi temsilcisi olarak seçilebilmekte ve tüm işçiler adına konuşma hakkı sayesinde önemli bir siyasi figür olarak sıyrılabilmektedir. Bu açıdan bu çalışmada ana-akım yaklaşımların devlet odaklı bakış açısının aksine göçmenlerin ekonomik ve sosyal yaşama katılmalarıyla beraber, yurttaşlık süreci başlamadan çok daha önce yerli nüfusla birlikte dahil oldukları temsiliyet ve katılım konusu incelenecektir.

Tezde alan çalışmasının sonuçlarının değerlendirilmesinin yanı sıra göç çalışmaları ve demokrasi teorilerine katkıyı amaçlayan bir teorik çerçeve de sunulacaktır. Göçmenlerin temsiliyeti ve demokratik sürece katılımı, bu süreç dahilinde yerli halk ile ilişkileri ve otoritelerin politikalarının etkileri değerlendirilecektir. Göç çalışmalarında göçmene etkin bir rol veren ve eleştirel bir yaklaşımı geliştirmeye olanak sağlayan ulus-ötesi sosyal alan (transnational social space) teorisi Habermas'ın kamusal alan teorisiyle birlikte değerlendirilecektir. Habermas'ın iletişimsel eylem teorisinden de göçmenlerle yerlilerin aynı kurumsal yapılardan beklentilerindeki farklılıklarını anlamak açısından yararlanılacaktır.

Teorik çerçeveyi somutlayacak alan çalışması Almanya'nın önemli bir sanayi havzası olan Ruhr Bölgesinde Düsseldorf ve Köln şehirlerinde Türkiyeli göçmen işçilerin yoğun çalıştığı 4 önemli sanayi tesisinde gerçekleşmiştir. Alan çalışması Türkiyeli göçmenler içinde metal sektöründe büyük firmalarda çalışan, sendikalı olanlar arasında yapılmıştır. Dolayısıyla Almanya'nın çalışma yaşamı, istihdam ve eğitim politikaları, göç ve vatandaşlık yasaları ve Türkiye ve Almanya hükümetlerinin müdahaleleri dikkate alınmıştır. Ancak savunulan teorik çerçeve genel olarak göçmenlerin temsiliyetini, siyasi sürece katılımını, yerli halkla gündelik ilişkilerini ve göçmenlerin yerli işçi sınıfına dahil olma süreçlerini açıklama iddiasındadır.

Türkiyeli göçmen işçilerin Batı Avrupa'da 1960'lardan bu yana devam eden deneyimi oldukça değerli veriler sunmaktadır. Türkiyeli göçmenler Batı Avrupa'da, bilhassa Almanya'da yasal emek göçü (misafir işçilik), mülteci, sığınmacı ve aile birleşimi üzerinden 60 yılı aşkın süredir yaşamakta ve ikinci ve üçüncü nesil Türkiyeliler bulundukları ülkenin ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi yaşamlarına önemli katkılar sunmaktadır. Avrupa'nın uzak ucundan gelen Batı Avrupa'nın kültürel, dini ve sosyal açılardan hakim özelliklerine uymayan Türkiyeli göçmenlerin deneyimlerinden çıkarılacak sonuçlar bugün Ortadoğu, Afrika ve Asya'dan Avrupa'ya yönelen kitlesel göç hareketlerine dair yaklaşımlarda da faydalı olacaktır. Bunun yanı sıra Avrupa'da yaşayan milyonlarca Türkiyelinin Türkiye ile yaşadığı yoğun, karşılıklı ve dinamik ilişkiler gelecekte de Batı Avrupa ülkeleriyle Avrupa

Birliği'nin Türkiye ile yaşayacağı siyasi, ekonomik, ticari, sosyal ve kültürel ilişkileri etkileyecektir. Tezin sunduğu perspektif ve veriler bu açıdan da değerlendirilebilir.

Türkiyeli göçmenler üzerine çalışmalar genellikle iki temel alanda yoğunlaşmaktadır. İlki Türkiyelilerle Alman toplumu/sistemi arasındaki ilişkiler bağlamında uyum, entegrasyon, paralel toplumlar gibi kavramların değerlendirildiği konulardır. Diğeri ise Türkiyeli göçmenlerin iç ilişkilerine, ağlarına, örgütlenmelerine odaklanan ve genellikle kimlik temelli meselelerdir. Türk-Kürt, Alevi-Sünni, seküler-dindar gibi Türkiye referanslı siyasi ve kültürel kutuplaşmaların göçmenler nezdinde yansıması ve yeniden üretilmesi değerlendirilmektedir. Ancak alan çalışmasında da görüleceği üzerine söylemsel düzeyde kutuplaşma ve Türkiyeli göçmenlerin dahil olduğu örgütsel çeşitlilik nedeniyle kimlik temelli incelemeler yüzeysel sonuçlar verebilmektedir. Anket sonuçları, odak grup görüşmeleri ve mülakatlar söylemsel düzeyde birbirleriyle iletişim kurmayı reddedecek düzeyde kutuplaşan Türkiyeli göçmenlerin işyerinde sunulan kamusal alana, Alman toplumuna, sendikalara ve kendi topluluklarına bakış açıları, özcesi sosyal ve sınıfsal yaklaşımları açısından bu kutuplaşmayı destekleyen veriler sunmamakta, Türkiyeli işçiler benzer tutum ve yaklaşımlar sergilemektedirler. Görüş ve yaklaşık farklılıkları ile seçilen fabrikalar arasında ortaya çıkmaktadır. Bunun sonucunda temel olarak güvenceli çalışma-güvencesiz çalışma, maaş düzeyi, sendikanın örgütlülük düzeyi ve göçmen işçilere yaklaşımı gibi Almanya'daki kriz, neo-liberal politikalar, göç politikalarındaki ve çalışma yaşamındaki değişimler ve kamusal alanın niteliği gibi konular daha belirleyici bir konum elde etmektedir. Dolayısıyla salt ulus-ötesi alanın gündemleri ve kimlik temelli ayrışmaların analizi ile yetinmenin yeterli sonuçlar vermediği ve daha geniş bir pencereden sosyal ve sınıfsal ilişkilerin de dikkate alınması gerektiği anlaşılmıştır.

Bu tezde işyerlerine ve işyeri temelli sosyal örgütlenmelere odaklanılarak Türkiyeli göçmenlerin gündelik yaşamlarında en az 8 saatlerini geçirdikleri işyerlerinde Alman işçilerle, diğer ülkelerden göçmen işçilerle ve farklı siyasi-kültürel-etnik-mezheplerden diğer Türkiyeli işçilerle ilişkileri tartışılacaktır. Bu açıdan kimlik

temelli Türkiye referanslı kutuplaşmanın etkileriyle Alman otoritelerinin beklenti ve politikaları göz ardı edilmeden ancak daha derine inilerek sınıfsal ve sosyal ilişkileri ve çıkarları tartışmaya açmak mümkün olabilmektedir.

Bu doktora tezinde Almanya'da Ruhr Bölgesinde metalürji sektöründe çalışan Türkiyeli göçmen işçilerin işyeri konseylerine ve sendikalara katılımının ve bu kurumlardaki temsiliyetinin analizi yapılacak ve bu analiz üzerinden Türkiyeli göçmenlerin oluşturdukları ulus-ötesi alanla yerli işçilerle beraber paylaştıkları kamusal alan arasındaki ilişkiyi nasıl kurdukları incelenecektir. "Ruhr Bölgesi'nde metalürji sektöründe çalışan Türkiyeli göçmen işçiler işyerleri konseyleri ve sendikalar üzerinden kamusal yaşama nasıl katılmaktadır?" sorusunun sorulduğu tezde yapılan alan çalışmasının sonuçları da paylaşılacaktır.

"Ulus-ötesi alan" kişilerin içinde bulundukları ağ, örgütlenmeler ve teknolojik imkanlar sayesinde aynı anda iki ülkeyi deneyimlemesini sağlıyor ve göçmen işçinin çalıştığı ülkede yaşam stratejisine iç dayanışmayı pekiştirerek katkı sunuyor, aynı amanda yeni göç süreçlerinin maliyetini ve risklerini azaltıyor. Bu açıdan Türkiyeli işçilerin 50 yılı aşan Almanya deneyiminde oluşturdukları ulus-ötesi alan oldukça dinamik ve çok yönlü özellikler içeriyor. Siyasi, kültürel, dini, ticari ağlar, örgütlenmeler ve bağlar, buna eşlik eden yaygın bir medya ağı ile çok katmanlı bir ulus-ötesi alan hem Almanya'yı hem Türkiye'yi, hatta diğer Avrupa ülkelerindeki göçmen Türkiyeli nüfusu etkiliyor. Türkiyeli göçmenlerin ulus-ötesi ağlarının ortak özellikleri olmakla beraber kendi içlerinde alt ulus-ötesi alanlar da oluşmuştur. Aleviler, Kürtler, dini cemaatler, kültürel ve hemşeri dernekleri ve çeşitli amaçlarla kurulan ağ ve örgütlenmeler kendi alt ulus ötesi alanların özgünlüklerini açığa sermektedir.

Her iki ülkeyi aynı anda deneyimleyebilmenin yanı sıra göçün kendini yeniden üreten yapısına ve sürekliliğine odaklanan "ulus-ötesi alan"da (Göker, 2015) belirleyici olan ülke doğal olarak yaşadıkları, çalıştıkları, gelir elde ettikleri, eğitim ve sağlık hizmetlerinden yararlandıkları göç ettikleri ülkedir, konumuz özgülünde Almanya'dır. Ancak Almanya ile Türkiye arasında fikirlerin, sembollerin ve ürünlerin sürekli ve dinamik şekilde transfer edilmesi göçmenlerin her iki ülkedeki

siyasal ve sosyal gelişmelerden etkilenmelerine ve her iki ülkeyi etkileme potansiyellerine işaret etmektedir. Bu açıdan ulus-ötesi alan ulus-devlet dahilinde kamusal alanın üzerinde yükseldiği tek mekandan ayrılmakta ve pluri-lokal özellik göstermektedir. Göçmenlerin kendi kimlik oluşumlarını sağlayan ve yeniden üreten sosyal alanın temel özelliği bir mekana bağlı olmaması ve birden fazla mekan üzerinden yükselebilmesidir. Sosyal ve sınıfsal yaklaşımı analizin içine dahil etmek ve değişim dinamiklerini daha net görebilmek açısından göçmenlerin hem ulus-ötesi alandaki deneyimleri ve karşıladıkları ihtiyaçları göz önüne almalı hem de bulundukları ülkedeki siyasal, sosyal ve ekonomik durumun yansımaları anlaşılmalıdır. Örneğin göçmen işçi göç ettiği ülkenin yurttaşı olmasa da sendikalar ve iş konseyleri üzerinden sosyal, siyasi ve ekonomik taleplere dahil olabilir ve diğer yandan yurttaşlık bağı üzerinden ulus-ötesi alanın imkanlarını değerlendirerek geldiği ülkenin politik süreçlerine katkı sunabilir. Bu açıdan tezde savunulan iddia, bu boşluğu doldurmak amacıyla "ulus-ötesi alan" teorisiyle "kamusal alan" teorisini sentezlemektir. Burada "kamusal alan" yaklaşımı esas olarak Habermas'ın kamusal alan teorisi doğrultusunda ele alınacaktır.

Demokrasi teorileri içinde önemli bir yer olan "kamusal alan" esasında ulus-devlet sınırları içinde, devletten bağımsız olarak toplumsal örgütlenmelere, siyasi katılıma, meşru siyasal fikirlerin oluşum sürecine, otoriteleri hesap verir konuma getirecek eleştirel bir yaklaşıma işaret etmektedir. Habermas'ın kamusal alan tahlilinden göçmenlerin, aslında kendisi de bir tür "kamusal alan" olan "ulus-ötesi alan"ın oluşum süreci açısından yararlanılabilir. İleriki bölümde bahsedileceği üzere tarihsel olarak burjuva ve alternatif kamusal alanların tarihsel oluşum süreciyle Türkiyeli göçmenlerin kendi ulus-ötesi alanını oluşturma süreci arasında ilgi çekici bir benzerlik vardır. Diğer yandan kamusal alanın ulus-devletle ve yurttaşlık haklarıyla sınırlı olduğu ve küreselleşmeyle beraber değişen dinamikleri ve yurttaş olmayan milyonlarca göçmenin yarattığı şartları yeterince tahlil edemediği eleştirisini (Finlayson, 2005) de ulus-ötesi alan ile ilişkisi bağlamında ele alarak yeniden düşünmek mümkün olabilir. Bilhassa Nancy Fraser'in yürüttüğü kamusal alanın ulus-ötesileşmesine dair tartışmalara bu yaklaşım katkı sunabilir. Kamusal alanın otoriteleri hesap vermeye zorlayan eleştirel siyasi yönünün günümüz şartlarına

uyarlanması meselesini sorgulayan bu tartışmalar kamusal alanın ulus-ötesileşmesiyle ilgili olarak küresel sivil toplum, ulus-ötesi sosyal hareketler ve teknolojinin rolünü değerlendirse de göçmen topluluklarının pluri-lokal temelde oluşturduğu ulus-ötesi alanın kamusal alan ile ilişkisinin çözümlenmesi bu tartışmalar açısından faydalı olabilir.

Teorik çerçevenin somutlanması için alan çalışmasında Türkiye göçmen işçilerin işyeri temelli sosyal örgütlenmelerdeki temsiliyeti ve katılımı analiz edilmiştir. Almanya özgülünde işyeri temelli sosyal örgütlenmeler sendikalar ve iş konseyleridir. Her iki kurum da işçilerin kendilerini işveren ve devlet nezdinde temsil ettiği sosyal örgütlenmelerdir. Konumuz açısından önemi ise bu iki örgütlenmenin hem ulus-ötesi sosyal alanın özelliklerinin yansıdığı ve farklı alt ulus-ötesi sosyal alanlardan göçmenlerin bir araya geldiği hem de yerli işçilerle paylaşıma girdiği, ortak hareket edebildiği alanlar sunmasıdır. Bu da bizlere politik, ideolojik, kültürel özellikleri farklı da olsa göçmen işçilerin sınıfsal konum ile sosyal hak temelli örgütlenme ve mücadelelerde nasıl tutum aldıklarına ışık tutacaktır. Sendikalar ve İş Konseyleri de her ne kadar bürokratik yapısı ve devletle ve sermayeyle ilişkisi açısından bir bütün kurumsal yapısı ile değerlendirildiğinde kamusal alan özelliğini kısmen yitirse de işyeri temelinde halen sermayenin doğrudan baskısından azade, üyelerinin gönüllü katılımını, serbestçe tartışmasını ve ortak karar almasını sağlayan bir kamusal alan oluşturmaktadır.

İşyerinin ve işyeri temelli sosyal örgütlenmelerin incelenmesi göçmen işçilerin yerli işçilerle ve diğer göçmenlerle gündelik yaşamının önemli bir kısmını (en azından günün üçte birini) bir arada geçirmesi ve birbirleri hakkında gözlem yapabilme/iletişim kurabilme imkanına sahip olmasıdır. Sendikalar ve iş konseyleri ise işyerlerinde çalışanların öz çıkarları için bir araya geldiği örgütlenmeler olduğu için sınıfsal çıkar ve sosyal haklar açısından önem kazanmaktadır. Ancak Almanya'daki alan çalışmasını özgün kılan bir diğer özellik ise Alman anayasasının ve çalışma ilişkilerinin üzerine inşa edildiği "birlikte yönetim", "işyeri demokrasisi" kavramlarıyla hayat bulan neo-korporatist çalışma ilişkileridir. İlgili bölümde ayrıntılarıyla izah edileceği gibi, sendikalar seçili işkolu ve işletmelerde işgücünü nitelikli oranda temsil eden, sektörel temelde toplu iş sözleşmelerine imza atan ve

işyerindeki en küçük birimden yukarıya doğru demokratik bir mekanizma sunan bir örgütlenmedir. İş konseyleri ise yasanın şart koştuğu, işyerlerinde sendika olsun veya olmasın kurulması gereken, çalışanların hepsini kapsayan, demokratik yollarla seçilen ve işçi temsilcilerinin firma yönetiminde belirli konularda karar alma sürecine dahil olduğu, diğer konularda ise bilgilenme ve danışma hakkına sahip olduğu kurumlardır. Hem sendikalar hem de iş konseyleri seçimlerle, toplantılarla ve eğitimlerle işyerlerinde işçiler nezdinde canlı bir kamusal alan sunmaktadır ve bu kamusal alanda yerli ve göçmen işçiler ve farklı alt-ulus ötesi alanlardan göçmen işçiler diyalog kurabilmekte, kendilerini temsil edebilmektedir. Bu imkan yurttaş olmasa da göçmen işçiye katılabileceği, görünür olabileceği bir kamusal alan sunmaktadır. Bununla birlikte göçmen işçinin kamusal alanda görünürlüğünde ulus-ötesi alandaki rolünün etkisi ortaya çıkabilmekte ve iki ayrı "alan" arasında bazı nitelik ve imkanların transfer edilebildiği anlaşılmaktadır. Örneğin işyeri temsilcisi seçimlerinde aday olan göçmen işçinin bu konuma gelmesinde sendikal mücadele geçmişinden daha fazla ulus-ötesi alandaki aktivitesi (mesela Türkiyelilerin bir araya geldiği bir derneğin yöneticisi olması) belirleyici bir katkı sunabilir. Ulus-ötesi sosyal alana dair bir örgütlenmedeki görünürlüğü ve çalışmaları sayesinde elde ettiği destek ve saygınlık kendisinin sendika temsilcisi seçilmesini de mümkün kılabilir. Bu sayede işyeri temelinde oluşan kamusal alana farklı bir alandan müdahil olunabiliyor. Veya tam tersi de geçerli olabiliyor. Sendikada veya iş konseyinde yıllarca deneyim kazanan göçmen işçiler ardından bir göçmen örgütlülüğün yönetiminde yer alabilmektedir. Alan çalışmasına dair bölümde bu konunun sebepleri üzerinde durulacaktır. Tezde bu durumun göçmenlerin yanı sıra yerli işçilerle ve sendikal yapı ile ilişkisine etkisi de değerlendirilecektir. Dolayısıyla bu araştırmada göçmen işçilerin "göçmenlik" ve "işçilik" hallerinin farklı özellikleri siyaset teorisi çerçevesinde tahlil edilirken "ulus-ötesi alan" ve "kamusal alan" kavramlarından yararlanılacaktır.

Bununla birlikte Türkiyeli göçmenler arasında göçmen işçileri, daha net bir ifadeyle büyük-ağır sanayi işçilerini incelemenin bir nedeni de kamusal alan tartışmalarında önemli bir özellik olan sosyo-ekonomik eşitlik ilkesine uygun bir analiz sergilemeyi mümkün kılmak içindir. Ticaretle uğraşan, örneğin restoranı olan bir Türkiyeli

göçmen de Alman toplumuyla yoğun bir ilişki içinde olabilir, ancak bu, yoğunluklu olarak müşteri-işletmeci ilişkisi düzeyinde kalacaktır. Ancak sanayi işçileri açısından hem sınıfsal ve sosyo-ekonomik açıdan eşitlik durumu söz konusudur, maaş düzeyleri ve çalışma şartları birbirine eşit sayılabilecek düzeydedir, hem sendikalar ve iş konseyler üzerinden aynı gönüllü sosyal örgütlenmelerde birlikte yer alma imkanı vardır hem de üretim sürecinde ve dinlenme-sosyalleşme anlarında birbirlerini gözlemleme ve tanıma imkanı vardır. Bu açıdan sanayi işçisi diğer göçmenlere nazaran Alman toplumuyla ve diğer milliyetlerden göçmenlerle aynı gönüllü sosyal örgütlenmelerin çatısı altında buluşma ve ortak hareket edebilme imkanına daha fazla sahiptir. Dahası aynı işyerinde çalışmalarından ötürü eğitim sürecinde, meslek okullarında da benzer süreç ve deneyimleri yaşamışlardır. Bu açıdan göçmenlik ve yerlilikten dolayı yaşanan çelişkilerin yanı sıra sosyal ve sınıfsal açıdan diğer toplumsal kesimlere nazaran daha yoğun ve eşitlikçi bir sosyal alan açığa çıkmaktadır. Yine sanayi işçisinin bir esnafa veya işsize göre kapalı-paralel-cemaatçi topluluklar içine ötelenmesi oldukça güçtür.

Bu yaklaşımı geliştirmek açısından E. P. Thompson'un "İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu" adlı eserindeki yaklaşımdan faydalanmak mümkündür. Thompson (2012) işçi sınıfının oluşumunu çalışanların deneyimleri ve mücadeleleri üzerinden değerlendirirken İrlandalı göçmenlerin İngiliz işçi sınıfına katılım sürecini de ele almaktadır. Türkiyeli göçmen işçiler de misafir işçilik döneminin sona ermesinin ardından Almanya'da kalıcı hale gelmiş, çalışma izinlerini yenilemiş ve aile bireylerini de yanlarına getirerek onların da endüstride ve hizmet sektöründe çalışmasını mümkün kılmıştır. Aradan geçen 50 yılı aşkın sürede Alman işçi sınıfının tarihsel deneyiminde Türkiyeli göçmenlerin önemli bir payı vardır. Tezde yerli işçilerle göçmen işçiler arasındaki ilişki işyerleri temelinde gündelik deneyimleri üzerinden değerlendirilmekte ve birlikte üye oldukları sendikanın sunduğu kamusal alanla göçmenlerin oluşturduğu ulus-ötesi sosyal alan arasındaki ilişki sorgulanmaktadır. Bu aynı zamanda Türkiyeli göçmen işçilerin Alman işçi sınıfına katılım sürecinde yaşanan çelişkileri, gerilimleri ve uzlaşmaları da açığa sermektedir.

Ana-akım yaklaşımlar asimilasyon-entegrasyon-çok kültürlülük gibi göçmenlere yönelik siyasi iktidarların ve otoritelerin politikalarının sonuçları üzerinden göçmen-

devlet ilişkisini incelerken tezdeki yaklaşım kamusal alanı inceleyerek aynı sınıfa mensup farklı uluslardan, kültürlerden ve tarihsel süreçlerden gelen insanların birlikte hareket etme dinamiklerini sorgulamaktadır.

Tezde ilk olarak teorik çerçeve izah edilecektir. Ulus-ötesi alan ve kamusal alan teorileri genel hatlarıyla aktarılacak, konumuzla bağlantılı süren tartışmalara değinilecek ve ardından Türkiyeli göçmenlerin ulus-ötesi alanının temel özellikleri ve kamusal alanla ilişkisi değerlendirilecektir. İkinci bölümde 1960'lardan günümüze misafir işçilikten kalıcılığa Türkiyeli göçmen işçilerin tarihsel süreci özetlenecektir. Üçüncü bölümde Almanya'da göç ve vatandaşlık politikalarıyla çalışma yaşamındaki değişimlere ve gelişmelere değinilecektir. Ardından bu değişimlerin Türkiyeli göçmen işçiler açısından yansıması farklı boyutlarıyla ele alınacaktır. Eğitim sistemi, istihdam politikaları, sosyal haklar, ayrımcılık konusu gibi çeşitli konularda yapılan araştırmalar aktarılıp yorumlanacaktır. Bu bölümde ayrıca Almanya'da İş Konseyleri yasası ayrıntılarıyla açıklanacak ve Alman metal işçileri sendikası IG Metall ile İş Konseyleri arasındaki ilişki değerlendirilecektir. Tezin son bölümü ise alan çalışmasının aktarılması ve değerlendirilmesini içermektedir. Anket ve görüşmelerde yaşanan engeller, farklı görüşler özetlenip tartışılacak, tek tek anket sorularına verilen cevaplar aktarılacak, bilhassa kamusal alana dair görüşlerde farklılaşan Ford fabrikası işçileriyle diğer üç fabrikanın işçilerinin cevapları karşılaştırılıp nedenleri üzerinde durulacaktır. Anketlerden yola çıkılarak odak grup görüşmeleri ve derinlemesine mülakatlardan elde edilen veriler ve izlenimler temel alınarak işyerinde sunulan kamusal alanın niteliği sorgulanacak, göçmen işçilerin kendi içinde yaşadıkları kutuplaşmanın nitelikleri ve sebepleri üzerinde durulacak ve ulus-ötesi alanla kamusal alan arasındaki ilişkinin nasıl kurulduğu gösterilecektir.

Yöntem

Bu doktora araştırması Ruhr Bölgesinde Türkiyeli göçmen işçilerin sendikalar ve iş konseyleri üzerinden kamusal alana katılımının dinamiklerini tartışmaktadır. Bu kapsamda

- Mikro düzeyde bireylerin deneyimlerini,
- Mezzo düzeyde sendikaların, İş Konseylerinin ve ulus-ötesi ağların politika ve pratiklerini ve
- Makro düzeyde hükümetlerin konu özgülündeki politikalarını karşılaştırmayı içermektedir.

Bu üçlü düzey arasındaki ilişki oluşan ulus-ötesi alanın niteliklerini ve kamusal alanda yerli işçi-göçmen işçi ilişkisindeki dinamikleri açığa çıkaracaktır.

Ulus-ötesi alan yaklaşımı göç çalışmalarında makro ve mikro yaklaşımlara hem alternatif olma özelliğine sahiptir hem de bu yaklaşımları geliştiren ve birbirine bağlayan bir özelliğe sahiptir. Doğrudan göçmenin karar-alma sürecine yaklaşan mikro bakış açısı veya sistemin yapısal özelliklerini tartışan makro yaklaşım göç sürecini belirli bir perspektiften açıklamaktadır. Liberalizmin arz-talep teorisine benzer şekilde "itici-çekici faktör" yaklaşımı da göçe karar vermede yaşanılan ülkede politik baskılar, ekonomik şartlar gibi nedenlerin itici etkiye sahip olduğunu, göç edilen ülkedeki işgücü talebi, ekonomik fırsatlar, siyasi özgürlükler gibi nedenlerin de göç etmeyi düşünenleri çektiğini savunmaktadır. Ancak bu yaklaşımlar neden aynı koşullara sahip olan farklı yerlerden aynı oranda göçün olmadığını veya neden herkesin göç etmediğini açıklamakta zorlanmaktadır. (Faist, 2009; Sert, 2012; Akalın, 2012) Örneğin aynı sosyo-ekonomik koşullara sahip olan Konya'nın iki köyünden neden birinden daha fazla göç olduğunu veya aynı köy içinde neden bazılarının göç ederken bazılarının kalmayı tercih ettiğini mikro yaklaşımlar açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Benzer şekilde küresel kapitalizm karşısında benzer ekonomik gelişmişlik düzeyinde olan iki ülkeden birinden daha yoğun göçün olmasına makro-yapısal açıklamalar yeterli olmamaktadır. Mikro ile makro arasındaki bağlantıyı sağlayacak mezzo düzey ilişkiler, ağlar ve örgütlenmeler boyutuna odaklanmak boşlukları doldurmayı mümkün kılabilir.

"Ulus-ötesi alan" yaklaşımı bu eksikliğe cevap olma amacını taşıyor. Bazı ülkelerden veya ülke içinde bazı bölgelerden göçün yoğun olmasının nedenlerini ve göçmen davranışlarını analiz ederken göçmenlerin göç ettikleri ülkeyle geldikleri ülke arasında kurdukları ağların (network) önemini vurguluyor. Bireysel sebepler ve göç

edilecek ülkenin ekonomik ve legal yapısı göz önüne alınmakla beraber iki ülke arasındaki ağların katkısıyla göç kararı veriliyor, göç ediliyor ve göçten sonra yeni yerde yaşam kuruluyor. Yine orta-düzey analiz makro düzey/yapısal ve mikro düzey/bireysel süreçlerin de analize dahil edilmesini daha fazla mümkün kılıyor. (Faist, 1998) Araştırma konumuz kapsamında Türkiyeli göçmenlerin göç etme sebepleri yerine halihazırda göç sürecini tamamlamış, Almanya işgücü piyasasında yer alan işçilerin kamusal ilişkilerine odaklanıldığı için göç teorileri içinde ulus-ötesi alan yaklaşımı göç sonrasında da göçmenlik durumunun devamını açıklamakta daha elverişli bir yaklaşım sunuyor.

Araştırmada literatür taramasının yanı sıra:

- Anket
- Odak grup görüşmeleri ve
- Derinlemesine mülakat yöntemlerine başvurulmuştur.

Alan çalışması Kasım 2015-Şubat 2016 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Alan araştırmasında hem niteliksel hem de niceliksel yöntemlere başvurulması tercih edilmiştir. Bunun en önemli sebebi Türkiyeli göçmenler nezdinde kimliksel temelde yaşanan Türkiye referanslı kutuplaşmanın (Türk-Kürt, Alevi-Sünni, seküler-muhafazakar) ötesine gidebilmek, söylemsel düzeyde yaşanan bu gerilimlerin çalışma yaşamına ve sosyal-sınıfsal konumlanışa etkisini anlamak ve gündelik yaşamda yerli ile göçmen ve göçmenlerin kendi içindeki ilişkilerini değerlendirmektir. Örneğin söylemsel düzeydeki sert kutuplaşma hali anket sonuçlarına yansımamıştır. Yalnızca görüşmelerden elde edilecek verilerle hayata zıt bakış açılarına sahip toplumsal kesimlerin ortak bir kamusal alanı paylaşmalarının zorluğu sonucu çıkarılabilir ancak anket sonuçları sayesinde daha derinlikli görüşmeler yapılabilmiş ve birbirinden bağımsız olarak göçmen işçilerin işyeri özelinde benzer yaklaşımlara sahip olduğu anlaşılmıştır.

Anket çalışması, odak grup görüşmeleri ve derinlemesine mülakatlar için bir ön hazırlık işlevine sahip olmuştur. Anket sonuçlarına verilen cevaplar değerlendirilmiş ve farklı işyerlerinden çıkan farklı cevapların sebepleri sorgulanmıştır. Farklı

işyerlerinden farklı sonuçların çıkması, aynı işyerinden çıkan sonuçların ise kimliksel aidiyetlerin farklılığına karşın benzer yaklaşımları sergilemesi işyeri temelli sosyal örgütlenmelerin sunduğu kamusal alanın niteliğini ve bu niteliğin ortak hareket etmeye ve Alman toplumuyla ilişkilerine etkisini tartışmayı mümkün kılmıştır. Anketten çıkan sonuçlarla sendikaların ve iş konseylerin belgelerinde, politikalarında ve yetkililerin düşüncelerinde açığa çıkan görüşlerin karşılaştırılması ve tarafların tespit ve beklentilerinin birbirleriyle uyuşup uyuşmadığını test edilmesi hedeflenmiştir.

Kasım 2015 tarihinde belirlenen metalürji fabrikalarında (Ford, Mercedes, Thyssen Krupp ve Pierburg) çalışan Türkiyeli göçmen işçilerle kartopu yöntemine dayalı bir anket çalışması yapılmıştır. Bu firmalar seçilen bölgede sektörlerinin en büyük ve kurumsal firmaları arasındadır. İşgücünün önemli bir kısmı Türkiyeli işçiler tarafından oluşturulmaktadır ve bu yoğunluk 1960'lardan bu yana istikrarlı şekilde korunmaktadır. Örneğin 18 bin kişinin çalıştığı Ford fabrikasının 6 bini, 6 bin kişinin çalıştığı Mercedes fabrikasının bini Türkiye kökenlidir. Ayrıca bu firmalarda sendikal örgütlenme güçlüdür ve kurumsal bir iş konseyi faaliyeti vardır. Bu haliyle sendikanın ve iş konseyleri faaliyetleriyle istikrarlı bir kamusal alan sunmaktadır.

Anketler anketi yapmaya gönüllü işçiler tarafından işyerlerinde dağıtılmış ve ankete katılan işçiler anketi işyeri dışında, iş saatleri dışında doldurup geri getirmişlerdir. Anket sürecine dair gelişmeler alan çalışmasına dair 4. bölümde ayrıntılarıyla değerlendirilmiştir. Burada kısaca özetlemek gerekirse öncelikli sorun anketi yapmayı üstlenen gönüllü işçilerin farklı kesimlerden Türkiyeli işçileri ankete doldurmaya ikna etmesidir. Bahsi edilen kutuplaşma nedeniyle bazı işçilerin anketi yapanların kimliksel özellikleri sebebiyle reddetmesi beklenmektedir. Ancak anket sonuçlarında her kesimin temsil edildiği anlaşılmıştır. Gönüllüler üzerinden işyerlerinde yapılan anketin tüm Türkiyeli işçileri temsil etmesi konusu söz konusu kutuplaşma hali olmasa da zordur. Bu haliyle 204 anketle seçili işyerlerinde çalışan Türkiyeli göçmen işçiler toplamı üzerinden her bir işletmede % 90 güven aralığına ulaşılmıştır. % 10 hata payı yüksek bir oran olsa da fabrika özelinde verilen cevapların birbiriyle uyumlu olması ve istatistiki açıdan anlamlı bir farkın olmaması

bu sorunu ortadan kaldırmıştır. Ford fabrikasında Türkiyeli işçilerin iş konseyi ve sendikada örgütlülük oranlarını yüksekliği nedeniyle anketi cevaplayanların yarısından fazlası işçi temsilciliğinde bir görev üstlenmiştir. Diğer fabrikalarda bu oran % 25'e düşmektedir. Bu açıdan Ford fabrikası bir kontrol grubu işlevini de üstlenmiştir.

Ankette işçilerden kimlik bilgileri talep edilmemiştir. Toplam 44 soru sorulmuştur. Anket soruları Ek-2 olarak tez sonunda paylaşılmaktadır. 5 alt bölümden oluşmuştur.

- İlk bölüm demografik bilgilerden oluşmaktadır. Yaş grubu, cinsiyeti, doğum yeri, vatandaşlık, mezun olunan eğitim grubu gibi sorular sorulmuştur.
- İkinci bölüm katılımcıların çalışma yaşamındaki konumlarını anlamaya yöneliktir. Almanya'daki çalışma süresi, işyerinde kaç yıldır çalıştığı, maaş aralığı gibi sorular iletilmiştir.
- Üçüncü bölüm sendika ve iş konseyine dair sorulardır. Kaç yıldır sendika üyesi olunduğu, sendikanın işyeri içindeki ve dışındaki etkinliklerine katılıp katılınmadığı, herhangi bir görev üstlenip üstlenmediği, işçi temsilciliği seçimlerinde hangi kriterlere göre oy kullandığı, sendikanın göçmen politikalarından memnuniyet gibi sorular sorulmuştur.
- Dördüncü bölümde ulus-ötesi alanın özellikleri sorgulanmıştır. Türkiye kökenli göçmenlerle ilişkiler, Türkiye'yi ziyaret sıklığı, Türkiye seçimlerinde oy kullanıp kullanmadığı, herhangi bir siyasi partinin çalışmalarını takip edip etmediği, herhangi bir Türkiyeli göçmen derneğine üye olup olmadığı, göçmen kurumlarından beklentiler sorulmuştur.
- Beşinci ve son bölümde yerli işçilerle ilişkiler ve kamusal alan üzerine sorular sorulmuştur. Alman işçilerle kişisel ilişkinin seviyesi, sendikanın yerli ve göçmen işçiye eşit ve adil davranıp davranmadığı, ortak eylem ve etkinliklere katılıp katılınmadığı sorgulanmıştır.

Sorular arasında "Evet-Hayır" cevapları verilen sorular olduğu gibi çoklu cevap vermenin mümkün olduğu sorular ve 4'lü ve 5'li Likert ölçeğiyle hazırlanmış sorular

da vardır. Bunun amacı bir yandan katılımcılara dair somut, net bilgileri elde etmek, öte yandan ve esas olarak ulus-ötesi alan ve kamusal alana dair algılarını, beklentilerini ve kanaatlerini öğrenmektir.

İşçilerin yarısından fazlası 36-50 yaş arasında, önemli kısmı lise mezunu, yaklaşık yarısı TC vatandaşı ve büyük çoğunluğu 10 yıldan fazla süredir işyerinde çalışan, kadrolu ve sendika üyeliği olan Almanya'daki çalışma yaşamını, işçi temsilciliği yapısını bilen, deneyimli işçilerdir. Ankete katılanların yaklaşık % 80'i erkek işçidir, bu da metalürji sektöründeki % 85 erkek, % 15 kadın oranına yakındır.

Ocak 2016'da odak grup toplantıları ve derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma Bielefeld Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde Erasmus personel değişimi hareketliliği sayesinde gerçekleştirilmiştir. Bu sayede Almanya'nın önde gelen sosyoloji bölümlerinden birinde ulus-ötesi alan ve göç çalışan akademisyenlerle de işbirliği ve görüş alışverişi yapılmıştır. Öncelikle belirlenen fabrikalarda ankete katılanlar arasından seçilen Türkiyeli göçmen işçilerle odak grup toplantıları gerçekleştirildi. Derinlemesine mülakat yapılanlar ise Türkiyeli göçmen kökenli sendika işyeri temsilcileri, iş konseyleri üyeleri, sendika yöneticileri, Türkiyeli göçmen derneklerinin yöneticileri, sendikaların göçmenlerden sorumlu birimlerindeki yetkililer ve bu alanda çalışma yürüten akademisyenler arasından seçildi. Mülakatlarda bireysel deneyim ve gözlemlerin dışında anket sonuçları değerlendirildi. Bu görüşmeler bir yandan anket sonuçlarının ayrıntılı şekilde sorgulanmasını sağlamış diğer yandan ise mülakat verenlerin verdiği bilgilerin ve yorumların kontrolü ve karşılaştırılması mümkün olmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUS-ÖTESİ SOSYAL ALAN-KAMUSAL ALAN İLİŞKİSİ

1.1. Göç ve Ulus-Ötesi Sosyal Alan Tartışmaları

Göç insanlık tarihi kadar eski bir olgu olsa da ulus-devletlerin hakim devlet biçimi olmasıyla beraber kapitalizm şartlarında göçe yönelik perspektif özgün bir hal almıştır. Ulus-devletin sınırları, düzeni, yurttaşlık rejimi, sosyal refah sistemi gibi çeşitli olgular yerli olan vatandaşla yabancı olan göçmeni birbirinden hukuksal, siyasi ve sosyal açıdan ayırmaktadır. (Öner, 2012) Günümüzde yasal ve yasal olmayan göç olgusunun kapsadığı insan sayısının büyük kitlesel hareketlere yol açması ulus-devlet sistemini ve ulus-devletler içinde hakim olan yurttaşlık anlayışıyla sosyal güvenlik rejimini sarsmaktadır. Bilhassa iletişim ve ulaşım teknolojilerinin uzakları yakın ettiği ve "göç çağı" olarak da tanımlanan (Unutulmaz, 2012) günümüz dünyasında göçmenliği ve yerliliği ulus-devlet sınırları dahilinde ve ulus-devlet sistemini tarihsel değil de doğal bir olgu olarak kabul ederek değerlendirmek yetersiz kalmaktadır.

Ana-akım politik yaklaşımlar göç olgusunu ve göçmenlerin oluşturduğu sosyal alanı ulus-devlet sınırları içinde, milliyetçi perspektifle değerlendirdiği için göçmenlik bir küresel sorun olarak yorumlanmaktadır. "Göçmenlerin istilası", göçmenlerin yarattığı sosyal sorunlar, göçmen ve küresel terör bağlantısı gibi medyanın ve siyasi hareketlerin manipülasyonları aslında küresel bir sistem sorununun tüm sorumluluğunu göç eden kitlelere yüklemektedir. Bu yaklaşıma göre ekonomik amaçlarla yasal göçe dahil olanlar aslında gerçek hak sahibi olan yurttaşların işlerini ellerinden alırken, yasadışı göçmenler ise terör ve artan suçtan sorumlu tutulmaktadır. Bu yaklaşım sorunu çözmediği gibi katmanlaştırmakta ve göçmen politikasıyla güvenlik politikalarını yan yana getirmektedir. (Öner, 2012) Daha makul sayılan yaklaşımlar ise göçe neden olan ekonomik ve siyasi sebeplerle göçün yol açtığı kültürel sonuçları tartışmaya açmaktadır. (Göker, 2015) Ancak yine mesele

sorun temelli ele alınmakta ve göçmen kitlelere edilgen rol atfedilmekte ısrar edilmektedir.

Türkiyeli göçmen işçilerin Almanya'daki çalışma deneyimi farklı dönemlerde farklı akademik yaklaşımlarla ele alındı. "Misafir-işçilik" döneminde akademik literatür genel olarak bu politikanın "geçiciliğine" odaklanmıştı. 1980'lerde ve 90'larda "misafir işçiler" "yabancılara" dönüşmüştü ve entegrasyon sorununa çözümler aranmaktaydı. Bugün ise ana-akım akademik araştırmalar göçmenlikle dini ve etnik kimlikler ve kültürel farklılıklar üzerinden ilgilenmektedir. Ancak bu yaklaşımın zaafı mevcut farklılıkları mutlaklaştırma, göçmen toplulukların kendi içlerindeki heterojen yapısını göz ardı etme ve birlikte yaşama ve çalışma imkanlarını teşhis etme konularında yetersiz kalmasıdır.

Göçün kontrol altına alınması ve ulus-devletin ihtiyaçları temelinde göçmen seçiminin yapılması otoritelerin arzusudur. Türkiyeli göçmenlerin misafir işçi olarak Almanya'ya kabulündeki uygulama belki de bunun en idealidir. Alman devletinin yetkilileri başvuranların sağlığından sabıka kağıdına ve vasıflarına kadar eleme süreçlerini geçebilenlere göç izni vermiştir.

Yasal veya yasa-dışı şekilde gelen göçmenlerin işgücünün önemli bir payını oluşturduğu ülkelerde göçmenlerin emek gücünden yararlanmaya devam ederken onların toplumsal yaşama nasıl ve ne düzeyde dahil olacağı meselesi 1970'li yıllardan bu yana temel bir siyasi konu olmuştur. Günümüze kadar tartışılan politikalardan biri asimilasyon-entegrasyon tartışmaları olmuştur. Asimilasyon kavramının amacı göçmenin artık geldiği ülkenin kültürünü ve kimliğini bir yana bırakması ve yeni ülkesinin kimliğini ve değerlerini benimsemesidir. Entegrasyon kavramında ise göçmenin geldiği ülkenin kültürel ve kimliksel bazı özelliklerini korumakla birlikte yeni ülkesinin hakim kültürü ve kimliğine adapte olabilen, uyabilen bir yaklaşıma işaret etmektedir. Birkaç on yıl gibi kısa bir süre dahilinde bilhassa Avrupa'da etnik ve dini çeşitliliğin artması ve demografik yapının hızlı bir değişime uğraması otoriteler ve yurttaşlar arasında kimlik kaygılarının öne çıkmasına neden oldu. Asimilasyonun yaygın olumsuz izlenimine karşın entegrasyon veya benzeri içeriğe sahip adaptasyon, uyum gibi kavramlar olumlu ve makul bir söylem

olarak değerlendirilmeye başlandı. (Unutulmaz, 2012; Öner, 2012) Oysaki nihai amaç açısından birbirlerine benzeşmekte ve mevcut iktidar ilişkilerini yeniden üretmeye devam etmektedir

90'lı yıllarda öne çıkan "çok-kültürcü yaklaşım" ise asimilasyoncu-entegrasyoncu yaklaşıma alternatif olarak kendisini ortaya koymakta ve artık göçmenin geldiği ülkenin sosyo-kültürel kimlik ve değerlerinden vazgeçmesi beklenmemektedir. Tersine devlet bu kültürlerin korunmasını desteklemekte, farklı kimlikleri tanımakta ve kurumsallaşmasına katkı sunmaktadır. (Öner, 2012) Ancak bu politikaların sonuçları da toplumsal, siyasal ve ekonomik açıdan eşitliğe yol açmadığı gibi ayrışmayı, gettolaşmayı, uzaklaşmayı teşvik etmektedir. (Unutulmaz, 2012) Aynı işyerinde çalışsa da, göçmenle yerli arasında diyalog imkanlarının daha da kısıtlanmasına neden olduğu gibi göçmenlerin geldikleri ülkeden hiyerarşik, baskıcı, feodal/ataerkil toplumsal ilişkileri yeni ülkelerine taşıdığı ve bunların "kültürlere saygı" adı altında meşrulaşabildiği görülmektedir.

Göçmenlerin yurttaşlık haklarına yasal veya fiili olarak sahip olamaması ve yerli/yurttaş karşısında ikinci sınıf pozisyonunun sürdürülmesi göçmenliğin yalnızca yeni gelenlerle/doğrudan yer değiştirenlerle sınırlı kalmamasına ve sanki genetik bir olguymuş gibi yeni doğan nesillere de aktarılmasına neden olmaktadır. Bu nedenle Almanya'da doğsa da, hatta ailesi de Almanya'da doğmuş ve yurttaş olmuş olsa da 2. ve 3. nesil göçmen çocukları ve torunları da benzer sosyal-ekonomik ve siyasi sorunları yaşayabilmektedir.

Ulus-ötesi sosyal alan (transnational social space) yaklaşımı bu hakim paradigmaların zaaflı yönlerini gösterme işlevini üstlenebilir. (Öner, 2012) Hakim yaklaşımlar göçmeni edilgen bireyler olarak görmekte ısrar etmekte ve iki seçenek sunmaktadır: ya tamamen geldiği ülkenin sosyo-kültürel kimliğini koruyacak veya eskisini bir kenara atıp yeni ülkenin kimliğini üstüne giyecek. Milliyetçi yaklaşımlar bu keskin ayrımı dayatmaktadır. Oysaki göçmen hem göçmen topluluğu içindeki sosyal ilişkilerinden hem de çalıştığı-yaşadığı mekanlarda yerlilerle paylaşımları üzerinden kendine özgü yeni bir yol tercih etmektedir.

1.1.1. Ulus-ötesi Alan Yaklaşımının Gelişimi

Ulus-ötesi sosyal alan çalışmaları öncelikle birinci nesil göçmenlerle ilgiliydi. Makro ve mikro düzey açıklamaları geliştiren bu yaklaşım göçmenin göç etmeye karar vermesinde ve göç ettikten sonra yeni yaşam ve çalışma koşullarına adapte olmada oluşturduğu göçmen ağlarına yoğunlaşmaktaydı. (Faist, 1998) Göçmenler oluşturdukları ağlar vasıtasıyla ulus-ötesi alanın temellerini atmakta, bu sayede bir yandan yeni ülkelerinin şartlarına uyum göstermekte, diğer yandan göçmenler arası iç dayanışmayı pekiştirmekte ve anavatanlarıyla bağlarını sürdürebilmektedir. Bu ağlar zamanla farklı işlevlere de kavuşmuştur. Sosyal ağlar ve ulus-ötesi alan anavatanda göç etmeyi düşünenler açısından kolaylaştırıcı ve yol gösterici bir işlev edindiği için göçün sürekliliğini de mümkün kılmıştır. Bu, hem aile birleşimi için hem de yeni göç teşebbüsleri için geçerli oldu. Ayrıca söz konusu ağlar ve "alan" göç edilen ülkede doğan yeni nesiller açısından beslenilen bir kaynak oluşturmuş ve yeni nesiller dahil oldukları ağı yeniden biçimlendirip kendi ihtiyaç ve beklentileri açısından da değerlendirmişlerdir. Ulus-ötesi alanın özellikleri sayesinde ticari, siyasi ve dini faaliyetler de her iki ülke arasındaki geçişkenliğin sağladığı özerklik sayesinde hayat bulabilmiştir.

Ulus-ötesi alan kavramı 1960'lardan bu yana literatürde yaygın şekilde kullanılsa da daha çok ulus-ötesi örgütler ve ulus-ötesi şirketler üzerinde durulmaktaydı. 1990'ların ortalarından itibaren ise bireyler, özellikle göçmen ağları üzerinden değerlendirilmeye başlanmıştır. "Ulus-ötesi alan" fikrinin gelişmesinde özellikle göçmen topluluklarını geldikleri ülkelerdeki halkın basit bir uzantısı olarak algılamanın yetersizliğinin anlaşılması etkili olmuştur. Meselenin ulus-devlet sınırları dahilinde incelenmesi ya geldiği ülkenin ya da yeni ülkesinin kimliğini benimsemesi şartını gündemleştirmektedir. Oysa göçmenlerin kurdukları ağlar vasıtasıyla her iki ülkenin toplumlarıyla karşılıklı, istikrarlı, dinamik ilişkiler kurduğu ve kendilerine özgü yeni bir kimliği ürettikleri görülmektedir.

Ulus-ötesi göçmen ağları "yerel topluluk" olarak değil "pluri-lokal" topluluklar olarak tanımlanabilir. Yerliler/yurttaşlar tek bir yerel mekan üzerinden sosyal alanlarını inşa ederken, göçmenler birden fazla yerel mekan üzerinden ulus-ötesi

sosyal alanları kurabilir ve farklı yerellikler üzerinden iki toplumla da sürekli bir ilişkiye dahil olabilir. (Preis, 2001) Ulus-ötesi sosyal alanın pluri-lokal olarak tanımlanması, göçmenlerin birden fazla yerellikle ilişki içinde olması ulus-ötesi sosyal alanın yerellerden yani mekanlardan soyut, havada kalan bir "alan" olmadığını ifade etmesi açısından da önemlidir. (Jurgens, 2001) Burada mekandan soyutlanmak söz konusu değildir, mekanlar çoğalmakta ve ulus-devlet sınırlarını aşarak gerçekleşmektedir.

Alan, belirli bir mekanda aktörlerin kültürel, ekonomik, siyasi pratikleridir ve farklı aktörler arası ilişkileri işaret etmektedir. (Faist, 2004) "Alan" kavramını Kaya & Şahin (2007) şu şekilde tanımlamaktadır:

"Alan kavramı göç edilen ülkede, anavatandan uzakta, diasporada yaşayan insanları küresel kapitalizmin kurbanı olan pasif bireyler olarak değil, kendi kaderlerini tayin eden aktif özneler olarak değerlendirir. Almanya'da Türkiye kökenli kitleler ne Alman ne Türk kültürü arasında kalmış dejenere olmuş insanlar ne de otantik kültürlerine bağlı egzotik bireyler olarak algılanamaz. Kimlik sorunu denilen konu kültürel mirasla ilgili değil, aksine siyaset ve toplumsal değişimle ilgilidir. Ulusaşırı alanların kendine özgü dinamik alanları vardır."

Bu dinamizmin ve özgünlüğün tanınması, ulus-ötesi ağların ve ilişkilerin tahlili güncel toplumsal, ekonomik ve siyasi gelişmelerin analizi ile beraber alındığında yaşanan sosyal eşitsizliğin sebepleri daha net görülebilir.

Preis (2008) genel olarak "sosyal alan" kavramını insanın yaşam ilişkileriyle tanımlar. Bunun bir boyutu insanın kendisiyle, diğer insanlarla ve doğayla ilişkisi dahilinde yer aldığı sosyal pratiktir. Örneğin "çalışmak" en önemli sosyal pratiktir. İkinci boyut sembolik sistemleri içermesidir. Bu sayede sosyal pratiğe anlam ve değer katılır, kültürel bir öğedir. Üçüncü boyut ise sosyal pratiklerin sonucu olarak insanların üretim faaliyeti içine girmesi ve ürettiklerinin kullanılmasıdır. Dolayısıyla sosyal pratikler, semboller ve ürünler sosyal alanın inşasını mümkün kılar. Bunları gündelik yaşamda, örgütlerde ve kurumlarda gözlemlemek ve tanımlamak mümkündür. Sosyal alanda net bir hegemonik güç merkezinin olmaması, sosyal alanın ortak kültürel değerlere, çıkarlara ve dayanışmaya dayalı iletişim, müzakere ve güven üzerinden oluşması sosyal alanın kamusal alan kavramıyla ilişki içinde olmasına neden olmaktadır.

“Ulus-ötesi sosyal alan”ın özelliği kurgulanan ve inşa edilen sosyal pratiklerin, sembollerin ve ürünlerin tek bir ulus-devlet sınırları içinde kalmaması, iki ülke ve toplumla ilişki içinde hayat bulmasıdır. Ulus-ötesi sosyal alanın diğer uluslararası ve çok-uluslu yapı ve oluşumlardan en önemli farkı ise oluşan “alan”ın her iki ülkedeki etkisinin birbirine neredeyse eşdeğer ve dengeli paylaşılmış olmasıdır. Örneğin Almanya’da Türkiyeliler açısından sosyal pratik Almanya merkezli olabilir ama sembollerde Türkiye referansı ağırlık sahibi olabilir, ürünler ise her iki ülke arasında yoğun şekilde transfer edilebilir. “Ulus-ötesi Sosyal Alan” bu özellikleri itibariyle örgütleri, göçmen ağlarını, şirketleri, diasporik oluşumları, kamu kurumlarını vb. içerebilir. Tezimiz kapsamında yoğunlaşılan sendikalar ve Türkiyeli sosyal ağların kesişmesi ulus-ötesi sosyal alanla kamusal alan arasında ilişki kurulmasını mümkün kılmaktadır.

Ulus-ötesi alanın bahsi edilen özellikleri farklı göçmen topluluklarının oluşturduğu ulus-ötesi alanların genel ortak yönleri olarak değerlendirilebilir. Bunun dışında farklı milliyetlerden göçmen topluluklarının hatta farklı ülkelerde yaşayan Türkiye kökenli göçmenlerin ulus-ötesi alanları farklı özelliklere sahiptir. Bunun ev sahibi ülkedeki yurttaşlık ve göçmenlik politikalarıyla, işgücü piyasasının özellikleriyle, yerli halkın tarihsel ve kültürel özellikleriyle bağları bulunmaktadır. Bu tezde Almanya’daki Türkiyeli göçmen işçiler odak noktası olduğu için Almanya’daki Türkiyelilerin ulus-ötesi alanının özelliklerine de dikkat çekilecektir. Örneğin söylemsel düzeyde Alevi-Sünni, Türk-Kürt ayrımlarının belirleyici bir konumda yer aldığı ve bunun karma örgütlerde Türkiye kökenlilerin ortak hareket etmesine engel çıkardığı bu tezin alt yargıları arasındadır. Bu özgünlüğü tanımlamak açısından Sirkeci ve Zeyneloğlu (2014) göç alan ve göç veren ülke arasındaki ağların ve oluşan alanın özelliklerini göstermek açısından “göç kültürü” kavramını öne sürmektedir. Göç kültürünü genel hatlarıyla ulus-ötesi alanı var eden ağların devamlılığını ve yeniden üretimini sağlayan üstyapısal bir olgu olarak tanımlamak mümkün olabilir. Dolayısıyla Almanya ile Türkiye arasındaki alana damgasını vuran göç kültürü ile İsveç ile Türkiye arasındaki alanın göç kültürü arasında farklar oluşmaktadır.

Ulus-ötesi alanların oluşumunda taban inisiyatifinin belirleyici rolü olsa da devletlerin müdahaleleri ve izlediği politikalar da ulus-ötesi alanın yeniden üretilmesinde ve yeniden-şekillenmesinde etkili olmaktadır. Örneğin Türkiye Cumhuriyeti'nin büyükelçilikleri, çeşitli dernekler ve DİTİB (Diyanet İşleri Türk İslam Birliği) üzerinden resmi politikalarla diğer ülkelerdeki Türkiye kökenlilere seslendiği ve çeşitli roller biçtiği bilinmektedir. Türkiye'nin resmi politikasında "anavatan" olarak Türkiye algısının sistematik şekilde sunulması, Ermeni soykırımı gibi uluslararası gündemlerde Türkiye kökenli kitlelere mobilize olma çağrılarında bulunmaları, DİTİB üzerinden cami inşaatı ve imam atamaları yapmaları, milli ve dini bayramlarla şehit cenazeleri gibi gündemlerde özel programların sunulması gibi bir dizi politika sistemli şekilde uygulanmaktadır. (Şenay, 2010)

Ulusötesi sosyal alan incelemesinde üç temel inceleme biriminden söz edilebilir. İlk birim aile, akrabalık, hemşehrilik düzeyinde oluşan gruplardır. Bu grupların oluşumun en temel sebebi karşılıklı yardım ve desteğin sağlanmasıdır. Finansal ve maddi destekler ön planda olabilir. Ayrıca aile-hemşehrilik düzeyinde sosyal normların devamlılığı da sağlanabilir. İkinci birim ulus-ötesi ağlar, çevrelerdir. Bu ağlar ve çevreler dahilinde üyelerinin karşılıklı yükümlülükleri ve beklentileri belirlidir. Faaliyetlerinin sonucunda somut ve net beklentiler mevcuttur. İç dayanışmayı pekiştirmek, dil ve kültür ortaklığını sürdürmek ve bu ortaklıkların verdiği avantajlardan yararlanmak bu ağların oluşumunda etkendir. Türkiyelilerin damak tadına uygun ürünler satan ticari işletmeler, kültürel ve sosyal dernekler örnek olarak gösterilebilir. Üçüncü ve daha büyük birim ise ulus-ötesi topluluklardır. Topluluklarda iç dayanışma paylaşılan ortak fikirler, inançlar ve değerler üzerinden gerçekleşir. Kolektif bir kimlik ve paylaşılan semboller oluşmuştur. Kürt, Alevi, Ermeni örgütlenmeleri, çeşitli siyasi oluşumlar, genellikle diasporik özellikler içeren örgütlenmeler ulus-ötesi topluluklara dahildir. (Faist, 2000)

"Ulus-ötesi sosyal alan" kavramı bilgi ve iletişim teknolojilerinin sunduğu imkanla sermayenin, işgücünün, mal ve hizmetlerin küresel düzeyde yer değiştirmesinin ve karşılıklı etkileşiminin daha fazla mümkün hale geldiği günümüz dünyasında daha somut bir hal almıştır. Artık sembol, fikir, sosyal pratik ve değerlerin ulusal düzeyde, sınırları belirli bir mekan sunan ulus-devletler dahilinde kapsanması yeterli

olmamakta ve ulus-ötesi etkileşim gelişmektedir. Bu durum ulus-devlet sınırları içinde siyasal ve sosyal etkileşimin yaşandığı kamusal alanla ulus-devletin sunduğu mekan arasındaki birbirini örten karşılıklı ilişkiyi ortadan kaldırmaktadır. Artık sosyal alanı oluşturan sembol, fikir ve değerler ulus-devletin mekanını aşarak ulus-ötesi alanda paylaşılmaya başlamıştır. (Preis, 2001; Şenay, 2010) Ulus-ötesi sosyal alanın özelliği paylaşılan sembol, fikir, ürün ve pratiklerin sürekliliği sağlanmış, istikrarlı, yoğun, dinamik ve karşılıklılık esasına dayalı şekilde hayat bulmasıdır. Yoksa göçmenlerin yaşadıkları ülke ile geldikleri ülke arasında seyrek ve tesadüfi ilişkilerini kapsamamaktadır. (Faist, 2000)

1.2. Kamusal Alan ve Ulus-ötesi Alan ile İlişkisi

Açıktır ki coğrafyaları birbirinden ayıran sınırlar insanların sosyal inşa süreçlerinin bir ürünüdür, insan yapımıdır. İnsanlar bu sınırlar dahilinde gündelik yaşamlarını sürdürür ve sosyal hayata katılırlar. Bu sınırlardan memnuniyetsizlik ise savaş ve çatışmalara neden olabilir. Westphalia Barışı (1648) ile temelleri atılan ulus-devlet yapıları da bu durumu geliştirmiş ve belirli sınırlar dahilinde mutlak egemenliği tanınan siyasi yapıları açığa çıkarmıştır. Kamusal alan da bu sınırları net şekilde belirli coğrafya dahilinde kamusal iletişimin ve sosyal eylemin hayat bulmasıyla mümkün olmuştur. Ulus-devlet sistemi içinde, sınırları çizili, tek bir coğrafi birim üzerindeki tek egemen birim olan devlet ve ona bağlı tek bir ulustan oluşan hak ve sorumluluk sahibi yurttaşlar mekan ve alanı birbirine bağlamıştır. Bu siyasi birlik aynı zamanda ekonomik ve kültürel birliği de içermektedir. Ekonomik ve kültürel birliğin genişlemesi ve sunulan sınırları aşması siyasi sonuçlara da neden olmuş ve ulus-devletin bu yönleri zayıflamıştır. (Fraser, 2014) Bununla bağlantılı olarak sosyal devlet ve demokratik katılım süreçlerinin de zayıflamasıyla birlikte ulus-devlet sınırları dahilinde oluşan kamusal alanın ulusötesi şirketlerin, uluslararası anlaşmaların ve örgütlenmelerin gücü karşısında geçerliliği tartışma konusu olmaktadır.

1.2.1. Habermas ve Tarihsel Açıdan Kamusal Alan

Kamusal alan ile ilgili tartışmalarda görüşleri öne çıkan iki büyük düşünür Habermas ve Arendt'tir. Her iki düşünür de yaşadıkları dönemlerin deneyimlerini ve gözlemlerini Batı Felsefesinin tarihsel süzgecinden geçirerek analiz etmişlerdir. Bu açıdan kamusal alan yaklaşımını farklı perspektiflerden geliştirmişlerdir. Arendt, Nazi ve Sovyet deneyimleri üzerinden 1. Dünya Savaşı sonrasında totaliter rejimlerin inşa süreçlerini ve 2. Dünya Savaşında işlenen soykırım suçunun bireyler üzerindeki etkisini analiz etmiş ve Antik Yunan'dan itibaren tarihsel gelişimi içinde kamusal alanı tartışarak totaliter rejimlere ve insanı yalnızlaştıran, hiçleştiren ve yabancılaştıran rejimlere karşı direnme yollarını değerlendirmiştir. 15 yaşında Nazilerin uçaksavar topçu birliklerine yardım etmesi için zorla askere alınan çocuklar arasında olan Habermas ise 2. Dünya Savaşı sonrasında kurulan düzende, Soğuk Savaş şartlarında bölünmüş Almanya'nın kapitalist tarafında, Federal Almanya'da 1950'li yıllardan 60'lı ve 70'li yıllara ve günümüze kadarki siyasal mücadeleleri dikkate alarak kamusal alan teorisini geliştirmiştir. Bu öz itibarıyla savaş sonrası dönemin burjuva demokrasisinin ve kitleleri pasifleştiren refah devleti uygulamalarının eleştirisidir. Habermas Alman muhafazakar, milliyetçi sağ siyasi anlayışı ve onun Nazi rejimiyle ve aydınlanma karşıtı düşüncelerle ilişkisini eleştirirken diğer yandan salt eylemci, sekter, sol aşırıcılığa karşı da eleştirilerde bulunmuş ve radikal reformculuğun savunucusu olarak meşru siyasi fikirlerin oluşumu ve bunun anayasal bir çerçeve içinde yasalaşması arasındaki ilişkiyi kamusal alanın gelişimi üzerinden değerlendirmiştir. Ancak her iki düşünürün kamusal alan yaklaşımının ortak özellikleri olarak kamusal alanın politikanın meşrulaştırılma yeri olarak görmesi, farklı etnik ve dinsel cemaatlerden bireylerin politik bir topluluk haline gelmesini mümkün kılması ve politikanın geniş bir katılımcılık sayesinde görünür hale gelmesi sayılabilir. Bu nedenle kamusal alan bir kurum değil, tarihsel açıdan gelişme sürecinde olan, kırılma eğilimleri olan, tüm aktörlere açık bir alandır. (Specter, 2012; Onat, 2013; Dacheux, 2012)

Bu tezde Habermas'ın kamusal alan teorisi üzerinden bir analiz yapılacaktır. Habermas'ın kamusal alanda devlet dışı sosyal örgütlenmelerin rolüne yaptığı atıf ve tartışmaya açtığı Soğuk Savaş sonrası dönemin özellikleri üzerine odaklandığı

konular günümüz şartları dikkate alınarak tezin ele aldığı konu kapsamında tartışmaya daha müsaittir. Ancak Arendt'in vurguladığı kişinin kamusal alanda kendisini temsil ederek görünür olması ve karar alma süreçlerine eşit bir şekilde dahil olması, birlikte karar alıp birlikte eyleme girmesi vurguları göçmen işçinin sendika ve iş konseyleri üzerinden demokratik sürece katılımında karşımıza çıkmaktadır. Yine kamusal alanın sunduğu eşit söz ve eylem hakkı işçinin zorunlu emekten kurtulduğu, çalışma saatleri dışında, gönüllü olarak katılabildiği şartlarda hayat bulmaktadır. (Specter, 2012; Onat, 2013; Dacheux, 2012)

Habermas'ın kamusal alanı bir siyasi iletişim alanıdır, demokratik bir ortamda, mevcut iktidarı eleştiren, hesap vermeye yönelten, meşru siyasal fikirlerin oluştuğu ve iktidar üzerinde baskı oluşturup bu fikirlerin yasalaşmasını hedefleyen bir alan sunmaktadır. Bir yandan tarihsel olarak burjuva kamusal alanın gerileyişinin sebeplerini ele alırken diğer yandan kamusal alanın yeniden yapılanması için ilkeleri ortaya sermektedir. Amacı aydınlanmanın ve modernizmin insanı özneleştiren yönünü geliştirirken despotik ve aklı araçsallaştıran yanını eleştirmek ve demokratik bir içerikle yeniden yorumlamaktır. Kamusal alana katılımın en önemli ilkesi eşitliktir, bu açıdan burjuva kamusal alan veya kitle demokrasisi/parlamenter demokrasi toplumsal alandaki sosyal ve sınıfsal eşitsizlikler sebebiyle eleştirilmektedir. Siyasetin halkla ilişkiler ve reklam aracı haline gelmesi, karar alma sürecinin uzmanlara bırakılması, sermayenin siyaset üzerinde artan gücü ve tekelleşen medyanın kitleleri manipüle etme gücü demokratik ortamın oldukça daralmasına neden olmaktadır. Parlamento eleştirel bir kamunun oluştuğu aracılık ve temsiliyeti üstlenen bir kurum olma özelliğini kaybedip güç gruplarınca yönlendirilen bir kanaat oluşturma alanına dönüşmüştür. Bu nedenle devletten ve sermayeden bağımsız, eleştirel ve eşitlikçi bir ortamda meselelerin müzakere edilerek ele alındığı, söylem merkezli kamusal alanların oluşumu için farklı yol ve yöntemler aranmalıdır. (Onat, 2013; Dacheux, 2012)

Kamusal alan bu özellikleriyle demokrasinin anahtar bir kavramıdır, eşitlik ve özerklikle ilgili bir idealdir. Bireysel hakların tanındığı ve politik katılımın bir ödev olarak sunulduğu liberal ve cumhuriyetçi ilkelerin bir sentezi olarak

değerlendirilebilir. Habermas'ın teorisinde kamusal alanın öznesi yurttaşlardır. Bu açıdan ulus-devletin sınırları dahilinde yurttaşların demokratik katılımı değerlendirilmektedir. Günümüzde ise ulus-devletlerin sınırları dahilinde yurttaş olmayan geniş kesimlerin oluşması ve küreselleşme olarak da adlandırılan ulus-ötesi ve uluslararası ticari, sosyal, siyasi, kültürel faaliyetlerin yoğunlaşması nedeniyle şirketlerin ve pazarın hegemonik istilası altında alternatif kamusal alan ve ulus-ötesi kamusal alan tartışmaları gündeme gelmektedir. (Onat, 2013; Dacheux, 2012)

Habermas'ın kamusal alan yaklaşımı bir yandan idealist, Avrupa-merkezci ve patriarkal olarak eleştirilirken öte yandan demokrasi, yurttaşlık ve iletişim üzerine yeni tartışmaları tetiklemektedir. İkinci yönünü göz önüne alınanlar genellikle kamusal alan teorisini güncel meselelere uyarlamayı amaçlayan alternatif kamusal alan önerileri formüle etmeye çalışmaktadır. (Finlayson, 2005) Habermas'ın kamusal alan teorisini geliştirdiği dönem 2. Dünya Savaşı sonrasında yurttaşlık retoriğinin hakim hale geldiği bir dönemdir ve Batı Almanya'daki sol içi tartışma süreçlerine yönelik bir müdahaledir. Vatandaşlık ve oy hakkı üzerinden yapılan tartışmalarda sofistike pazarlama teknikleri, medya kültüründeki değişim, lobi gruplarının gücü vb. etkenler göz önüne alınarak burjuva kamusal alanın demokratik olmayan yönünü teşhir etmeyi amaçlamıştır. (Goode, 2015)

Habermas kamusal alan kavramını geliştirirken tarihsel arka planı ele almaktadır. Feodal dönemde aristokrasinin kamusallığı görünür olmaya dayalıydı, sözlü ve teatral bir role sahipti. Halkın önünde, halktan farklılığın sergilenmesine dairdi. Ticaret ve finans sermayenin gelişimiyle özel hayatın özerkliği ve özel mülkiyetin dokunulmazlığı üzerinden sivil toplumun nüveleri oluştu. Farklı ülkelerdeki tüccarlar arasında bağları sağlayan ticari gazeteler zamanla yerini yazılı basına bıraktı. Merkezi devletle ticari sermayenin artan ilişkisi (siyasi ve askeri güçle devlet pazarı koruyor ve genişletiyor, tüccar da gelir elde edip vergi veriyor) devlete yönelik taleplerin siyasi güç kazanmasını sağlayarak kamusallığı dönüştürdü. Bu dönemde bürokrasinin gelişimi ve özerkliği, dinin özel yaşama çekilmesi, yargı ile yürütmenin ayrılması ve devlet otoritesinin kişisellikten arınması olguları da gelişti. Yazılı basının 17. yüzyılın ortalarından bu yana gelişmesiyle daha geniş çapta bir iletişimsel ortam oluştu ve haber-bilgi özel bir ayrıcalık olmaktan çıktı, kamuya mal oldu. Aynı

zamanda yerel düzeyde kendine yeterli ekonomi tasfiye olurken bölgesel ve ulusal çapta ağların ve birbirine bağımlılığın gelişimini hızlandırdı. Basının ağ oluşumdaki rolünün bir diğer sonucu ise halkı pasif kul olmaktan çıkartıp muhakeme-düşünce geliştiren aktif bir konuma getirmesidir. Bu da kamusallığa içkin olan eleştirel yönü açığa çıkardı. 18. yüzyılda ticaret ve savaşlar hakkında haberlerle devletin yayınladığı yasa ve yönetmeliklerin yanı sıra eleştirel içeriğe de sahip olan köşe yazıları, makaleler de basılmaya başlandı. Bu eleştirel muhakeme yönü basının yanı sıra açılan kahvehanelerde, kulüplerde, salonlarda da gelişti, edebi topluluklar siyasi işlevler yüklendi. (Habermas, 2014; Goode, 2015)

Burjuva kamusal alanın özelliği özel mülkiyet sahibi kişilerin bir araya gelmesiydi ve eşitlikçi diyalog bu alanın en temel ilkesiydi. Amaç dogmatizmi yenmek ve gerçeğin üstündeki örtüyü almak olduğu için statü ve ayrıcalık olmadan katılım hakkını şart koşuyordu. Anayasal bir çerçevede, sözleşme özgürlüğü ve liberal ticari politikalar hedefleniyordu. Zamanla ulusal gazeteler, kamusal toplantılar, siyasi örgütlenmeler ortaya çıktı. Seçimlerin ve parlamentonun işlevinin yeni şartlara uyumlu hale getirilmesi yönlü çabalar sarf edildi. Kamusal alan sivil ve siyasi alanlar arasında köprü işlevine sahip oldu. 19. yüzyılda kamusal alanın genişlediğine tanıklık edildi. Basının gelişimi, okuryazarlığın artması, işçi sınıfının mücadelesi, kadınların oy hakkı mücadelesi, kölelik karşıtı hareketler buna olanak sağladı. Bu dönemdeki liberal düşünürler ise çoğunluğunun tiranlığına engel olma meselesini gündemlerine aldılar, bireysel özgürlüklerin korunması ve aşırı merkeziyetçi bürokratik devletçiliğe karşı çıktılar. İşçi sınıfının mücadelesi kapitalizme son vermek yerine oy hakkını genişletti, yeniden dağıtım-refah devleti uygulamalarını ortaya çıkardı. Bu dönemde kamusal alan çelişen çıkar ve fikirlerin müzakeresi ve uzlaşması fikriyle gelişti. (Goode, 2015; Habermas, 2014)

Habermas açısından devletle toplumun iç içe geçmesi, kitle demokrasisinin gelişimi, medyanın değişen rolü ve tüketim kültürünün baskın hale gelmesi burjuva kamusal alanın gerilemesinin sebepleri arasındadır. Toplumsal kurumlar (partiler, çıkar grupları vb.) zamanla devletin bir parçası haline gelmekte ve eski kurumsal yapıların eleştirel kamusal işlevi yok olmaktadır. Parlamenter yasama artık eski işlevine sahip değildir. Bu durum oy verme ile demokratik katılımı eşdeğer hale getirmiş, onunla

sınırlamıştır. Ancak eleştirel kamu fikri yeni yollar bulmalıdır. Habermas bu nedenle plebisit demokrasi yerine katılımcı-müzakereci demokrasiyi tartışmaya açmıştır. Ayrıca kamusal alan sunma iddiasındaki kurumlar, konumuz özgülünde sendikalar, kendi içinde eleştirel incelemeye tabi olacak koşulları sunmalı ve açık bir diyalog ortamı sunmalıdır. Katılımcılık olgusu ve marjinalize edilen grupların olup olmaması önemli bir ayrım noktasıdır. Bu kurumlar yalnızca çıkarların uzlaştığı platformlar olmamalı, radikal eleştiriye de açık olmalıdır. Bu ve benzeri şekilde kamusal alanın yeniden formüle edilmesiyle günümüz kapitalizminin sunduğu alanın manipülatif niteliğinden kurtulmak mümkün olabilir (Goode, 2015)

1.2.2. Günümüzde Kamusal Alan Tartışmaları

18. yüzyıldan bu yana Rousseau ve Kant'ın da içinde yer aldığı düşünürler kamusallık konusunu tartışmaktadır ve bu tartışma genellikle demokratik katılımla birlikte ele alınmaktadır. Bu nedenledir ki burjuva kamusal alana alternatif olarak sosyalistler, feministler, sömürgecilik karşıtları gibi çok çeşitli muhalif kesimler "gerçek kamusallık" üzerine düşüncelerini öne sürmüşler, hem kamusallığa katılım sürecini hem de katılımın etki gücünü sorgulamıştır. Demokratik katılım sürecinin kapsamı da tek başına yeterli bulunmamış ve demokratik talep oluşum sürecinin politikaya ve yasaya dönüşmesi hedeflenmiştir. (Nash, 2014)

Ulus-ötesi ilişkilerin yoğunluk kazandığı ve genel hatlarıyla küreselleşme olarak tanımlanan olguyla beraber kamusal alan ve demokratik katılım, temsiliyet meseleleri daha komplike bir hal almıştır. Kamusal alanın tarihsel olarak ulus-devlet sınırları içinde hayat buluyor olması nedeniyle kamusal alanı ulus-devletin ötesinde düşünme ve küresel düzenin demokratikleşmesinin yollarını arama konuları güncel tartışma başlıkları arasındadır. Bu açıdan katılımcı (deliberative) demokrasinin gelişiminde internetin rolü veya ulus-ötesi sosyal hareketler ve küresel sivil toplumun doğuşu gibi konular gündeme gelmektedir. (Nash, 2014)

İçinde yaşadığımız dönemde alanın mekanı aşabildiği gözlemlenmektedir. Sınırlar-ötesi ve sınırlar-arası ilişkiler tarih boyunca mevcut olmasına karşın ekonomik, kültürel ilişkiler ve teknolojik imkanlar sayesinde bunun yoğunluk kazanması ve

geniş kitleleri etkilemesi, yine dünyanın birçok yerinden insanları ve farklı sosyal alanları-toplulukları bir araya getiren "küresel şehirlerin" ortaya çıkması, yoğun göçmen akışı sonucunda ulus-devletler dahilinde yurttaşlık haklarından faydalanamayan geniş kitlelerin oluşması ve göçmen grupların ülkeler-arası ilişkileri sürdürmede istikrarlı bir çaba içinde olması gibi sebepler ulus-ötesi sosyal alanın güçlenmesini sağlamıştır. (Preis, 2001)

Bu durum sadece topluluklar, büyük insan grupları için geçerli de değildir. Birey veya aile temelinde incelendiğinde de ekonomik, sosyal, kişisel ihtiyaçları için sınırları düzenli olarak aşan, örneğin iki ülkede de yatırım yapabilen, iki ülkenin yasalarındaki imkanları değerlendirerek eğitim, sağlık vb. temel ihtiyaçları için tercihte bulunan, kendisinin ve ailesinin gelecek planlarında iki ayrı ülkeye de yer veren milyonlarca insan ve aile yaşamını sürdürmekte, yaşamda kalma stratejilerini tek bir ülkeye indirgememektedirler. Tezin kapsamına dahil olmadığı için değinilmeyen ancak ulus-ötesi sosyal alan ve sınırlar aşan ilişkilerin artan yoğunluğunu ve önemini anlamak için ulus-ötesi şirketlerin küresel yönetimini ve tedarik zinciri ağları ile ilişkisini de hesaba katmak gerekir. Tüm bunlar ekonomik, siyasi, sosyal, kültürel alanda fikirlerin, değerlerin, sosyal pratiklerin, ürünlerin, hizmetlerin, sermayenin ve insanların/işgücünün sınırlar-arası, sınır-aşan ve ulus-ötesi dolaşımını ve yaygınlığını açığa sermektedir ve ulus-devletin sunduğu sınırlarla yetinmeyen ulus-ötesi alan çalışmalarının kapsamı hakkında fikir vermektedir. (Preis, 2001)

Nancy Fraser kamusal alanın ulus-ötesileşmesi ile ilgili olan tartışmalara önemli katkılar sunmaktadır. Bu yaklaşım göçmen topluluklarının ulus-ötesi alanını anlamak açısından da yararlı olacaktır. Fraser (2014) günümüzde yaygın şekilde kullanılan "ulusötesi kamusal alan", "diaspora kamusal alanı" gibi kavramların esas itibariyle ulus-ötesi alanda cereyan eden iletişimsel akımları, söylemsel ortaklıkları vurguladığını belirtmekte ve bunun yetersiz olduğunu, "kamusal alan" kavramının eleştirel bir demokrasi teorisi içerdiğini savunmaktadır. Kamusal alan kamusal görüşlerin oluştuğu bir alan ise adil ve eşit katılım konusu görüşlerin meşruiyeti açısından belirleyici önemdedir. Bu açıdan kamusal alanda oluşan görüşler siyasi bir

güç oluşturma potansiyeline de sahip olduğu için kimlerin hangi düzeyde ve hangi imkanlarla katıldığı sorgulanmalıdır. Bu siyasi güç aynı zamanda otoritelerin hesap vermesi işlevini de harekete geçirecektir. Bu nedenle kamusal alan tartışmalarında eleştirel yön ve siyasi boyut göz ardı edilmemelidir.

Kamusal alan teorisinde demokratik sürece katılımda söylemsel pratikler ve normatif şartlar üzerinde durulmaktadır. Habermas'ın teoriyi geliştirdiği dönemden farklı olarak günümüzde kamusal alan yüz yüze değil, aracı kurum ve ağlar üzerinden gerçekleşmekte, tekil değil çoğul özellikler taşımakta ve katılım sürecinde yer almak daha kolayken temsil ve ifade etme yönleri daha komplike bir hal almıştır. Ancak her halükarda danışma ve katılım süreçleri esas olarak karar alma sürecine dahil olmakla beraber ele alınmaktadır. (Couldry, 2014)

Fraser'a (2014) göre Habermas'ın kamusal alan teorisinin iki seviyesi vardır. İlki ampirik ve tarihsel bir değerlendirmeyken diğeri eleştirel ve normatif yönüdür. Her iki açıdan da Habermas'ın incelediği birim Westfalyan tarzı ulus-devlettir. Habermas'ın tartıştığı konu modern, ulusal, kapitalist bir sistemde siyasi topluluğun üyesi olan yurttaşların sistemi demokratikleştirmesine ve yöneticileri hesap vermeye yönlendirmesine dair bir projedir. Bu açıdan sınıfsal eşitsizlikler ve statü hiyerarşisi göz önüne alınarak alınan siyasi kararların meşruiyetinin sorgulanması mümkün olmaktadır. Bu sorgulayış burjuva, liberal, formal kamusal alanın meşruiyetini karşı-mağdun kamusal alanların oluşumu üzerinden değerlendirmektedir. İletişimsel gücün siyasi ve idari bir güce dönüşerek somut bir etkiye kavuşmasında sivil toplumun sosyal hareketlerinin rolü gündeme gelmektedir. Ancak günümüz dünyasında koşullar değişmiştir. Artık ulus-devletlerin teritoryal sınırları dahilinde yurttaşların yanı sıra farklı milliyetlerden göçmenler, mülteciler veya çifte vatandaşlık sahipleri yer almaktadır. Dolayısıyla kamusal alana katılımda siyasi üyelik şartının etkisi giderek azalmaktadır çünkü siyasi karar alma süreçlerinin muhatapları her zaman yurttaşlar olmamaktadır. Bu durumda yurttaş olsun veya olmasın kolektif taleplerin bağlayıcı hale nasıl dönüşeceği sorusu belirmektedir. Bununla beraber iklim değişikliği, "teröre karşı savaş" veya çeşitli ticari anlaşmalar gibi küresel meseleler karşısında yalnızca devletler-arası ilişkiler veya uluslararası/ulus-üstü örgütler aracılığıyla siyasal kararlar ve anlaşmalar yapılmamaktadır. Aynı zamanda güçlü ve

etkili sosyal hareketler koordineli çalışmalarla bu süreçleri etkileyebilmektedir. Bu nedenle kamusal alan kavramının özelliğini yitirmesi yerine teorinin özünü oluşturan katılımcılık, dayanışma bilinci, eleştirel yaklaşım ve siyasi güç oluşturma meseleleri değişen şartlara göre yeniden değerlendirilebilir. Bunun ulus-ötesi şirketlerin küresel ekonomiye olan hakimiyetleri, küresel tedarik zinciri ağı ile üretimin hiyerarşik düzende birbirine bağlı olması, piyasa mantığının her alana hakim olması, uluslararası anlaşmaların ulusal devletlerin hareket alanını kısıtlaması, medyanın ulus-ötesi şirketlerin kontrolünde olması gibi çok çeşitli etkenler nedeniyle zor olduğu açıktır. Ancak ulus-ötesi ilişkiler aynı zamanda teknolojideki gelişmelerin de sayesinde toplumlar arasında da gelişmektedir. Bu da yeni olanakları açığa çıkarmaktadır. Belirli konularda kanaatlerin ve siyasi kararların oluşum sürecinde, bu konulardan etkilenen tüm kesimlerin eşit ve adil bir katılımcılıkla meşru kamusal fikirler oluşturmaları ve buna uygun siyasi bir mobilizasyon içine girmeleri konusunda bilhassa ulus-ötesi sosyal hareketler önemli tarihsel deneyimlere imza atmaktadır. Bu açıdan Fraser'a göre (2014) katılımcılığı bir meseleden etkilenen herkesin yer alma hakkı olarak yorumlamak önemli bir çıkış noktası olabilir. Örneğin yurttaş olmasa da göçmen işçinin kendisini ilgilendiren tüm konularda kendi göçmen örgütleri veya sendikalar gibi karma örgütler üzerinden, eşitlik ve kapsayıcılık ilkeleri temelinde meşru kanaat oluşumuna katkı sunması, bu kanaatlerin siyasi bağlayıcılığa sahip olması için siyasi mücadeleye girmesi ve otoriteleri hesap vermeye zorlaması mümkün olmaktadır. Bu da kamusal alan teorisinin temel savunusu olan kamusal kanaatin işlevli olması açısından şart olan siyasi bir güç olarak iktidarın sorgulanması ilkesine hayat vermeyi mümkün kılmaktadır.

Kamusal alan teorisinde ön planda olan iki temel ilke ulus-ötesi alanda da hayat bulmalıdır. İlki normatif meşruiyetin sağlanmasıdır. Bunun anlamı belirli bir konudan etkilenen herkesin söz ve katılma hakkının tanınması ve mümkün kılınmasıdır. İkincisi de siyasi etkisidir, yani ulus-ötesi kamusal alan siyasi kurumları etkileyebilecek ve hesap verecek bir etkiye sahip olmalıdır. (Nash, 2014)

Kamusal alanın ulus-ötesileşmesi sürecine yönelik tartışmalar ve Habermas'ın kamusal alan teorisini başlangıç noktası olarak değerlendirip günümüzün değişen şartları içinde yeniden yorumlayarak eleştirel teoriye katkı sunma çabası oldukça

önemlidir. Ancak bu konudaki tartışmalar genellikle ulus-ötesi sosyal hareketler ve sivil toplum kuruluşları üzerinden değerlendirilmektedir. (Nash, 2014) Sosyal hareketlerin ulus-ötesi alanda geliştirdikleri işbirliği küresel bir sivil toplumun oluşumunun nüveleri konusunda önemli veriler sunmaktadır. Ancak üzerinde yeterince durulmayan ve kamusal alanın ulus-ötesileşmesi konusunda derinlikli bir pencere açacak konu göçmen topluluklarının ulusötesi sosyal alanlarının bu perspektifle değerlendirilmesidir. Göçmen toplulukları pluri-lokal temel üzerinden ulus-ötesi sosyal alanı oluşturmakta ve en az iki ulus-devlet dahilinde, farklı toplumlarla dinamik ve istikrarlı ilişkiler sunmaktadır. Söz konusu ilişki farklı mekanlarda ve otoriteler nezdinde yasal değişimlerin gerçekleşmesini mümkün kılabilir. Bu açıdan kamusal alanın eleştirel demokrasi teorisindeki özellikleri olan katılımcılık ve eşitlik üzerinden kanaat oluşumu göçmen topluluklarının kendi yaşam-alanlarını inşa etmesi sürecinde gözlemlenebilir. Göçmen topluluklarının oluşturdukları ulus-ötesi sosyal alanlar ve bunun kamusal alanın ulus-ötesileşmesinde oynadığı rol sosyal hareketlerin yarattığı birikime göre çok daha katmanlı ve kurumsal özellikler taşımaktadır.

Türkiyeli göçmen işçilerin Türkiye ve Almanya'yı aynı anda deneyimlemesi Türkiye ile Almanya arasında transfer edilen veya paylaşılan değer, sembol, fikir ve sosyal pratiklerin oluşturduğu "alan" sayesinde mümkün olmaktadır. Ulus-ötesi alanın bu özelliği "kamusal alan" tartışmaları açısından önemlidir. Ulus-devletin sunduğu sınırları belirli mekan dahilinde demokratik katılım için temel olan kamusal alanın ulus-ötesi paylaşım ve bölüşüm ilişkilerinin geliştiği bir dönemde yeni özellikler kazanması mümkündür. Bu açıdan ulus-ötesi sosyal alanı açığa çıkaran ilişkiler ve sebepler kamusal alanın ulus-devlet sınırları dahilindeki özelliklerini ortadan kaldırmamakta ama üzerinde hayat bulduğu mekanın çeşitlenmesine (pluri-lokal) neden olabilmektedir.

1.2.3. Göçmenin Yaşam-Dünyasını Oluşturmada Sosyal Ağların Rolü

Göç sürecinde oluşan ulus-ötesi alanın temel birimi göçmen ağlarıdır. Bu ağlar sayesinde iki ülke arasında göçmen akışına da süreklilik katan, ancak bununla sınırla kalmayan siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkiler kurulur. Bu ilişki tek yönlü değildir, çift yönlüdür, birbirini besler ve dinamiktir. Örneğin Türkiye'de siyasi süreçten dışlandığını, ezildiğini düşünen kesimlerin sözcülüğüne üstlenen örgütlenmeler Almanya'dan Türkiye'ye etkide bulunmaya çalışabilir. Dolayısıyla iki ülke arasındaki iletişim ve değişim yalnızca göçmenlerin kendilerinden ibaret değildir. Maddi ve finansal kaynaklar, fikirler, manevi değerler de karşılıklı olarak transfer edilir. Bu ağlar aynı zamanda yabancı bir ortama katılan göçmenin yasaları, kuralları, dili, çalışma mekanlarını, barınma şartlarını vb. öğrendiği ve diğer deneyimlerden faydalandığı bir platform sunar. Bu açıdan göç edilmesini cesaretlendirdiği gibi göçün ardından maddi ve manevi riskleri azaltır. (Ihlamur-Öner, 2012)

Göçmen açısından ulus ötesi sosyal alan dahilinde oluşan ağlar ve örgütlenmeler Türkiye'deki ağ ve örgütlenmelerden çok daha önemli ve belirleyici bir konuma sahiptir, yaşam stratejisinde öncelikli bir yer alır. Bu göçmenin yeni geldiği ülkede içine yer aldığı ulus-ötesi alan üzerinden yeni bir kimlik oluşturma sürecinin temellerini atmaktadır. Göçmenlik olgusu göçmen açısından tüm açılardan yeni sosyo-politik ortamda yapı-çözücü bir etkiye sahiptir ve bu yeni kimlik oluşumlarının da önünü açmaktadır. (İçduygu ve Şenay, 2006) Yeni kimlik oluşum sürecinde ise zorunlu olarak "kim olunmayanın", "yani "öteki"nin de tanımlanması gerekmektedir. (Göker, 2015) Türkiyeli işçiler açısından bunun bir yandan Alman toplumu olduğu diğer yandan ise Türkiye odaklı kutuplaşmalardan beslendiği anlaşılmaktadır, bu da bir yandan Alman toplumuyla ilişkileri zayıflatırken diğer yandan farklı etnik veya mezheplerden Türkiyeli göçmenlere karşı daha keskin bir duruşu beraberinde getirebilir. Bu "kimliklenme süreci" yalnızca tutucu ve gelenekçi olunduğu için değil dışlanmaya karşı iç dayanışmayı pekiştirici ve yoksulluğa, kurumsal ayrımcılığa, ırkçılığa karşı koymada bir stratejik araç olarak da işlev edinmektedir. Bu açıdan seküler, modern bir yaşam sürse de sembolik veya

söylemsel düzeyde dindar bir tutum alınabilir. (Kaya, 2008) Yeni kimlik oluşum süreci dahilinde Türkiye'de belki de hayatında vazgeçilmez bir yere sahip olmayan cami, kahve, dernek gibi örgütlenmeler ve çeşitli yatay ağlar göç edilen ülkede değer kazanır ve yeni şartlara uyum göstermesi için yeniden örgütlenir. Örneğin Türkiye'de dini inancı çok kuvvetli olmayan bir göçmen işçi Almanya'da Müslüman yönünü öne çıkarabilir, yine Türkiye'den gelen Kürt kökenli bir göçmen için Kürtlük yeni kimliğinde daha önemli bir paya sahip olabilir. Türkiye'de faaliyet gösteren sosyal, kültürel veya siyasal bir örgütlenmenin yurtdışı kolu olma iddiasına sahip olsa dahi Almanya'daki örgütlenmenin işlevi, hedefleri ve gündelik yaşamda verdiği hizmetler çeşitlenir ve değişiklik gösterir. Paris'te Mısırlı göçmenler arasında yapılan bir araştırmada cami imamının kağıtsız göçmenler başta olmak üzere göçmenlerin çalışma yaşamı ve sağlık-eğitim gibi hizmetlere ulaşmasında devreye girdiği anlaşılmaktadır. (Ihlamur-Öner, 2012)

Bu örgütlenme ve ağların genellikle taban inisiyatifi ile oluştuğunu ve siyasi otorite ve iktidardan görece özerk olduğunu da dikkate almak gereklidir. Sosyal ağlar ve örgütlenmeler sayesinde göçmenlerin birer özne olarak ortaya çıkmasına, hayata müdahil olmasına katkı sunmaktadır. Bu da otoritelerin kendisine dayattığı entegrasyon-asimilasyon gibi politikalara karşı direnmesini ve Habermas'ın vurguladığı sistemin sömürgeci yaklaşımına karşı yaşam-alanı oluşturmasını mümkün kılmaktadır. Taban inisiyatifi ve siyasi otoriteden bağımsız olma hali ulus-ötesi alanın bir tür kamusal alan olmasına temel oluşturmaktadır.

Göçmenin maruz kaldığı zayıflık ve pasif görünmeye müsait hal yalnızca yer değiştirmekle sınırlı kalmamaktadır, aynı zamanda emek boyutunun meseleye dahil olmasıyla da ilgilidir. Akademik sebeplerle veya üst düzey yönetici görevlerle veya yatırımcı/tüccar pozisyonunda göç edenlerin bahsini ettiğimiz sorunları tamamen paylaşması mümkün değildir. Zaten kapitalist sistem içinde zayıf konumda olan işgücünü satmaktan başka çaresi olamayanlar grubuna dahil olan göçmenler bir anda kendilerini toplumsal hiyerarşinin en altında, diğer yerli/yurttaş işçilere nazaran da alt pozisyonda buluyorlar. Özcesi Alman işçileri de işgücünü satarak toplumsal yapı içinde sömürü ilişkilerine maruz kalsalar da yurttaşlığın sunduğu çeşitli hak ve özgürlüklerden yararlanabilmekte ve güçsüz durumla baş edebilmektedir. Göçmen

işçi ise bu korunma ve fırsatlardan da görece olarak daha az yararlanmakta ve daha savunmasız bir konuma sahip olmaktadır. Dahası misafir işçiliğin 1970'lerde resmi olarak sona ermesinin ardından kalıcı olmayı tercih eden göçmen işçiler daha esnek ve güvencesiz işlerde çalışmak zorunda kalmıştır. (Akalın, 2012) Bu durum karşısında göçmen işçinin hem sendikalardaki konumu ve sendikalardan beklentisi hem de oluşumuna katkı sunduğu ulus-ötesi alan dahilindeki paylaşımları ve iç dayanışmaları önem kazanmaktadır.

Sendikalarda ve iş konseylerinde yerli işçilerle göçmen işçilerin ilişkisini ele alıp aynı kamusal alanı nasıl paylaştıkları tahlil edilirken farklı motivasyonlar ve yönelimler de dikkate alınmalıdır. Uzlaşma, dayanışma ve gerilimler bu sayede anlaşılabilir. Bu, aynı zamanda farklı "alan"lar arası nitelik ve imkanların neden transfer edildiğine de açıklama imkanı sunabilir. Habermas'ın "iletişimsel eylem teorisi" çerçevesinde "yaşam-dünyası" ve "sistem" kavramsallaştırması ile burjuva kamusal alanın çöküşünde "sistemin yaşam-dünyasını sömürgeleştirmesi" tespiti sağlıklı bir perspektif sunabilir.

Habermas'a göre yaşam-dünyası ve sistem toplumsal yaşamın iki evresidir ve kendilerine has kuralları, kurumları ve davranış biçimleri vardır. Yaşam-dünyası gündelik yaşamda diğerleriyle paylaştığımız dünyadır. Sosyal yaşamımızın enformel ve piyasa dışı alanlarını kapsamaktadır. Aile, kültür, siyasi yaşam, gönüllü üye olunan örgütler vb. bu alana dahildir. Ortak paylaşılan değerler ve anlamlar üzerinden yaşam-dünyası ortak amaçlar için eyleme geçmeyi de mümkün kılar. Yaşam-dünyasının bu özellikleri toplumsal bütünleşmenin de itici gücünü oluşturur. Yaşam-dünyası iletişimsel eylemin gerçekleşmesini sağlar, insanlar bu sayede uzlaşır, ortaklaşır veya eleştirel bir konum alabilir.

Sistem ise yaşam-dünyasına bağlıdır. Amacı toplumun maddi açıdan yeniden-üretilmesini sağlamaktır. Para ve iktidar olarak iki alt sisteme bölünür. Bir yanda kapitalist ekonominin mekanizmalarına hayat verir, öte yandan devlet yönetimi ve iktidarla bağlantılı kurum ve partileri içerir. Para ve iktidar toplumsal yaşama giderek daha fazla etkide bulunur. Artık konsensüs yerine şirketlerin finansal hedefleri ön

plana çıkmaya başlar. Endüstrileşme ve modernleşme sayesinde toplumlar büyür ve komplike hale gelir ve sosyal bütünleşme giderek arka plana düşer.

Modern toplumlarda sistem ile yaşam-dünyası arasındaki dengeyi korumak önem kazanmaktadır. Sistem yaşam-dünyasına bağlıdır çünkü ihtiyaç duyduğu kaynakları oradan edinir. Bu nedenle Habermas'a göre yaşam-dünyasının önceliği korunmalı, iletişimsel eyleme öncelik verilmelidir. Oysaki sistemin yaşam-dünyasını sömürgeleştirme çabası toplumda kırılganlığı ve dengesizliği pekiştirir. Artık stratejik kararlar piyasalara ve bürokrasideki uzmanlara bırakılır. Yaşam-dünyasının şeffaflığı zedelenir, demokratik denetim imkanları zayıflar. Sosyal istikrarsızlığın yanı sıra yabancılaşmayı beraberinde getirir. (Finlayson, 2005) Habermas'ın bu yaklaşımı modern toplumlardaki krizleri, yabancılaşmayı, sosyal bölünmeleri açıklamayı amaçlamaktadır.

Sistem insanların kamusal alana katılımını ve insani paylaşımlarını deneyimlediği yaşam-alanını devlet-şirket-medya işbirliğinde işgal etmekte ve yaşam-dünyasını sömürgeleştirmektedir. (Johnson, 2006) Bu durum yurttaşlar, konumuz özgülünde ise yerli işçiler nezdinde, demokratik katılımın ve temsiliyetin daralmasına neden olmaktadır. Bu açıdan yerli işçilerin sendikalarda ve iş konseylerde işyeri temelinde verdiği mücadele özü itibariyle yaşam-dünyasını koruma ve sistemin işgaline engel olma, mevcut hak ve özgürlükleri koruma uğraşıdır.

Göçmen işçi ise Türkiyeli göçmen işçiler özgülünde Almanya'ya yasal emek göçü çerçevesinde sadece çalışmak için gitmiştir. Hatta ilk başlarda "misafir işçilik" zamanında bunun geçici olduğu düşünüldüğü için işçi açısından öncelikli olan para biriktirip dönmekken şirket için de üretimin ucuza gerçekleşmesiydi. Göçmen işçilerin kalıcılığa karar vermesinden sonra dahi çalışma, para-kazanma odaklı yaklaşım değişmemiştir ve Türkiyeli işçilerin sosyal, siyasal, kültürel, dini, etnik ihtiyaç ve talepleri süreç içerisinde aşağıdan yukarı inisiyatiflerle yerine gelebilmiştir. Dahası bu süreç Alman hükümetlerinin aleyhteki yurttaşlığı sınırlama, geri dönmeyi teşvik etme gibi politikalarına rağmen gerçekleşmiştir. (Akalın, 2012) Aradan 50 yılı aşkın zaman geçmesine karşın halen Türkiyeli göçmenlerin büyük kısmı yurttaşlık haklarından mahrumdur. Bu açıdan göçmen işçi daha en başından

"sistem"in içine atılmış, sistemin sömürgeciliğinin kucağına düşmüştür. Kendileri için bir yaşam-dünyası sunulmamıştır. Göçmenler kendi deneyimleri, iç dayanışmaları, oluşturdukları ulus-ötesi alanları sayesinde yaşam-dünyası ihtiyaçlarına erişmişlerdir.

Akalın (2012) bu durumu şu şekilde açıklamaktadır:

"(Misafir işçi) programlarının temel sorunu ithal ettikleri işçiyi sadece bir işgücü ve bir üretim girdisi olarak hayal etmeleri ve işçinin bu üretim potansiyelinin, onun diğer bütün insani yetkinlik ve ihtiyaçlarından soyutlanabilir, ayırt edilebilir bir şey olduğunu varsaymalarıdır. Misafir işçi programlarının talebi açıkça insanlığından soyutlanabilir olarak tasavvur edilen soyut (ve aslında var olmayan) bir işçiye yönelik idi. Böylece üretim şartları, kar oranları gibi sebeplerle işgücüne daha önce ortaya çıkan ihtiyaç ortadan kalkınca ithal emeğin aynı geldiği gibi geri iade edilebileceği varsayılmıştı."

Sendikalar ve iş konseyleri daha ilk günlerden itibaren göçmen işçilerin yerli işçilerle beraber üye olabildikleri, belki de ilk günlerdeki yegane sosyal örgütlenme olmuş, göçmenlerin ekonomik ve sosyal taleplerini dile getirebildikleri, Alman işçilerle diyalog kurabildikleri en temel kurum olmuştur.

Habermas'ın "yaşam dünyası"-"sistem" karşıtlığı yaklaşımı üzerinden bir kıyaslama yapmak gerekirse; Alman işçilerinin sendikaların sunduğu kamusal alandaki mücadelesi mevcut yaşam-dünyalarını koruma ve sistemin daha fazla sömürgeleştirme çabasına karşı direnmektir. Türkiyeli göçmen işçilerin sendikalar üzerinden çabası ise tamamen içine düştükleri sistemin sömürgeci alanından kurtulup kendileri için bir yaşam-dünyası oluşturmaktır. Farklı motivasyonlar ve beklentiler sendikalar ve iş konseyleri nezdinde göçmen işçi ile yerli işçi arasındaki ilişkiyi, oluşan dayanışma veya gerilimleri açıklamayı, aynı zamanda "ulus-ötesi alan" ile "kamusal alan" arasındaki ilişkinin nasıl kesiştiğini tahlil etmeyi mümkün kılabilir.

Bu noktada hem Habermas'ın "kamusal alan" hem de "ulus-ötesi alan" yaklaşımının eksik bıraktığı bir noktayı vurgulamakta yarar bulunmaktadır. İşyeri temelinde yerli ve göçmen işçilerin dahil oldukları farklı "alanlar"ın kesişmesini, dahil oldukları diyalog, dayanışma ve gerilimlerin temelinde yatan ve bunların sürekli yeniden üretilmesini sağlayan faktör kapitalist üretim ilişkileridir. Kapitalist sömürüye maruz kalma konusunda göçmenle yerli işçilerin buluşması farklı "alanların",

perspektiflerin ve çıkarların belirli noktalarda uzlaşabilmesini sağlamaktadır. Kapitalist üretim ilişkileri göz ardı edilerek kamusal alan ile ulus-ötesi alanın ortak ve farklı özelliklerini tam anlamıyla anlamak mümkün olamaz.

1.3. Türkiyeli göçmenlerin "ulus-ötesi alanı"

Türkiyeli göçmen işçilerin 50 yılı aşkın deneyimi Türkiye ile Almanya arasında kendine özgü bir ulus-ötesi alan inşa edilmesini mümkün kılmıştır. Türkiyeli işçilerin halen önemli bir kısmı Türkiye Cumhuriyeti yurttaşıdır ve artık gittikleri ülkedeki toplumun bir parçası olmuşlardır. Göç alan ülkede de ulus-devlet/yurttaşlık ilişkisi nedeniyle göçmen işçiler birincil siyasal haklardan yararlanamamaktadır. Almanya'nın ekonomisine ve sosyal hayatına kayda değer katkıda bulunmalarına karşın çoğunluğu Alman vatandaşlığına [1] geçmeyen göçmenlerin yerel ve genel seçimlerde seçme ve seçilme hakları yoktur. İkincil siyasal haklar olarak tanımlanan sendika üyeliği vb hakları mevcuttur.

Milyonlarca kişiyi kapsayan bu göçmen nüfusu aynı zamanda Türkiye'de seçme-seçilme haklarına sahip olsa da ekonomik ve sosyal açıdan Türkiye'deki yaşama katkıları da sınırlıdır. Türkiye tatil, aile ziyareti, yatırım yeri gibi çeşitli vesilelerle yaşanılan bir coğrafyadır. Ancak göçmen işçiler sahip oldukları oy potansiyeli ile siyasi alanda seçimlerde ve siyasi partilerin gündemlerinde, ekonomik potansiyelleri ile de iki ülke arasındaki ticari işbirliğinde önemli bir aktör olarak ortaya çıkabilmektedir.

Ulaşım ve bilgi teknolojisindeki ilerlemeler göçmenlerin geldikleri ülkeyle yaşayıp çalıştıkları ülke arasında ilişkilerini gündelik yaşamda sürdürmelerini mümkün kılmaktadır. İki ülke coğrafyası, yaygın ve ekonomik uçak seferleri sayesinde 2-3 saatlik bir mesafeye dönüşmüştür. İnternet, televizyon kanalları, gazeteler ve göçmen Türkiyeli nüfusa hitap eden ticari hizmetler Almanya'daki göçmen Türkiyelilerin her iki ülkeyi de deneyimlemelerini mümkün kılmaktadır. (Öner, 2012) Almanya'da

[1] Almanya'nın vatandaşlık ve göçmen politikaları son yıllarda ciddi şekilde değişmiş ve göçmenlerin imkanları genişlemiştir. Almanya'nın vatandaşlık ve göçmen politikalarının evrimi bir diğer bölümde değerlendirilecektir.

yetişen sanatçıların ve sporcuların Türkiye'de yoğun ilgi görmesi, Türkiye'deki sanatçıların Almanya turnelerine çıkması; Türkiye'de yasaklı olan örgütlerin ve çeşitli dini tarikatların Türkiye içine dönük yayın faaliyetleri yapması, Alman politik yaşamında lobi faaliyetinde bulunması ve Almanya'daki Türkiyeliler arasında örgütlenme çalışmaları yapmaları; Almanya'daki Türkiyelilerin Türkiye'ye yönelik havalelerinin yanı sıra doğrudan yatırımlarında artışın olması, örneğin Türkiye'de tekstil yatırımı yapıp Almanya'da pazarlayan şirketlerin ortaya çıkması; iki ülke arasında Türkiyeliler vasıtasıyla mal ve bilgi akışının yoğunluk kazanması gibi olgular Türkiyelilerin oluşturduğu ulus-ötesi alanın dinamizmini ve her iki ülkede yarattığı etkiyi gözler önüne sermektedir. (Faist, 1998) Türkiyelilerin ulus-ötesi alanı kendi içine kapalı, edilgen bir oluşum değil, alt kümelerin de yer aldığı oldukça canlı, kendisine has bir kamusal alan sunmaktadır

Her iki ülke arasında özgün bir ulus-ötesi alan oluşturmaları, göçmenlerin hem kendi içlerinde hem Türkiye'deki hem de bulundukları ülkedeki otoritelerle ve toplumlarla çok yönlü karşılıklı ilişkiler kurmalarını sağlamaktadır. Türkiyeli göçmen işçiler sosyal yaşamda edilgen bir topluluk olmamış, tam tersine canlı ve dinamik sosyal ağların olduğu bir ulusötesi alan inşa etmişlerdir. (Ayhan &Kaya, 2007)

Söz konusu "ulus-ötesi alan" dahilindeki iletişim kanalları sayesinde Türkiye'deki siyasi saflaşmalar ve kutuplaşmalar Avrupa'ya da taşınabilmektedir. Türkiye'de doğmayan, kısa süreli ziyaretler dışında hiç yaşamayan, bulunduğu ülkede böylesi bir soruna doğrudan muhatap olmasa da Türk-Kürt, Alevi-Sünni gibi toplumsal ve siyasal kutuplaşmalar ve Anderson'un bahsettiği "uzaktan milliyetçilik[2]" olguları

[2] Konumuz ile doğrudan ilgili olmadığı için uzaktan-milliyetçilik konusuna ayrı bir bölüm ayrılmayacaktır. Skrbis (2001) uzaktan milliyetçilik kavramının yapısal olarak ulus-ötesi ağlarla ilişki içinde olduğunu ve ulus-ötesi ağlar üzerinden anlam kazandığını belirtmektedir. Bu, göçmen toplulukların elitleriyle sınırlı kalabileceği gibi kolektif bir sahiplenmeye de sahip olabilir ve siyasi motivasyonu sebebiyle diaspora oluşumuna katkı sunar. Tamiller, Kürtler, Filistinliler "uzaktan milliyetçilik" konusuna en bilinen örnekler olsa da anayurdu dışında göçmen topluluklar halinde yaşayan Türkler, Hırvatlar, Arnavutlar, Slovenler gibi çok çeşitli topluluklarda uzaktan milliyetçilik gelişebilmektedir. Örneğin hiç yaşanılmadığı halde tasavvur edilen "Bağımsız Kürdistan" için mobilize olunabileceği gibi hiç yaşanılmadığı halde "Türkiye'nin bölünmesinden" kaygılanılabilir ve bunu engellemek için örgütlenmeyi mümkün kılabilir. Ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki

yeniden üretilip yeni nesillere devredilebilmektedir. Ancak söz konusu kutuplaşmalar Türkiye'deki ile paralellik gösterse dahi içerdiği dinamikler çeşitlidir, sorunlar yeniden yorumlanır, birbirinin aynısı değildir. (Başer, 2013) Bu durum anormal bir gelişme değildir. Tam tersine "ulus-ötesi alanın" sunduğu iki ülkeyi birlikte deneyimleme imkanı ile açığa çıkmaktadır.

Ulus-ötesi alan ve diaspora tartışmaları genelde kimlik siyaseti üzerinden ilerlemektedir. Anavatanda yaşanan sorun ve çelişkilerin göç edilen ülkelerde doğan ikinci ve üçüncü nesil toplumlara aktarılmasının sebeplerini anlamak bu tartışmalara kaynaklık etmektedir. Doğmadığı, yaşamadığı, seyrek ve geçici amaçlarla seyahat ettiği, aile büyüklerinin yaşadığı ekonomik, sosyal, siyasi, dini veya etnik sorunları doğrudan deneyimlemeyen diğer nesillerin bu sorunları sahiplenmesi basitçe kopyaladıkları anlamına gelmemektedir. Bu sorunlar ithal edilmiş olsa da hayali cemaatlerin yeniden kurgulandığı ve yaşanılan ülkenin sosyal ve siyasi şartlarına uygun olarak yeniden üretildiği anlaşılmaktadır.

Bahar Başer'in (2013) İsveç ve Almanya'da ikinci kuşak göçmenler arasında yaşanan Türk-Kürt sorununu inceleyen araştırmasında yaşanılan ülkenin yurttaşlık anlayışının, Türkiye devleti ile ilişkilerinin ve her bir ülkedeki ulus-ötesi sosyal alanların üyelerinin sosyo-kültürel özelliklerinin etnik ve dini söylemlerin yeniden üretilmesinde etkili olduğunu göstermektedir. Örneğin İsveç'te göçmenlerin Almanya'ya göre daha rahat vatandaş olabilmeleri, anadilde eğitim imkanlarının sunulması, sosyal ve kültürel derneklerin desteklenmesi, bunların yanı sıra İsveç'e Kürt göçmenlerin daha çok mülteci ve eğitimli bireyler olarak gelirken Türklerin çalışmak için gelmeleri sebebiyle motivasyonların çeşitliliği ve eğitim düzeyindeki farklılık her iki ülkede inşa edilen ulus-ötesi sosyal alanların da farklı özellikler

ilerlemelerin öncesinde diaspora topluluklar açısından anavatana dönmek veya anavatanla bağlantı kurmak mümkün değilken veya oldukça düşük bir ihtimalken, teknolojinin de katkısıyla "uzaktan milliyetçilik" ulus-ötesi ağlarla yeniden üretilmekte ve birbirini besleyebilmektedir. Fikir ve sembollerin paylaşımı, finansal destek ve lobi çalışmaları artık gündelik yaşamın akışı içinde istikrarlı şekilde hayat bulabilmektedir. Bu nedenle ulus-devletin etki alanı azalsa ve küreselleşme olgusu gündeme gelse de bu gelişmeler milliyetçiliği ve etnik aidiyeti önemsizleştirmemekte, yeniden üretimi için uygun şartlar sunmakta ve belki de daha da radikalleştirebilmektedir. (Skrbis 2001)

gösterdiğini ve anavatandaki sorunlara farklı yorumlar getirdiğini açığa çıkarmaktadır. Örneğin Almanya'da Kürt siyasi gruplarının Alman Devletini Türk Devletini desteklemekle eleştirmeleri veya İsveç'te Türk işçilerin İsveç devletinin Kürtlere arka çıktığını savunması gibi (Başer, 2013) yorumlar ulusötesi alan dahilinde paylaşılan ve belki de üzerinde anlaşılan fikirlerdir.

Bir çeşit kamusal alan olan ulus-ötesi sosyal alanlar yaşanılan ülkede yeni nesillere Türkiye referanslı sorun, beklenti ve çelişkilerin aktarıldığı, öğretildiği ve yeniden üretildiği ortamlar sunmaktadır. Referans Türkiye olsa da tüm çatışma ve talepler Türkiye kaynaklı olmak zorunda değildir. Gezi Parkı eylemlerinde olduğu gibi Türkiye'deki gelişmeler diğer ülkelerdeki Türkiyeli ulus-ötesi sosyal alanlarda yankı bulup mobilize olunmasına imkan sunarken yaşanılan ülkenin özgün meseleleri Türkiye'ye doğrudan bağlı olmayan çatışmaların ve çelişkilerin ortaya çıkmasına neden olabilir. Bu durum Türkiye referansının arka planda kalacağı anlamına gelmemektedir. İkinci ve üçüncü nesillerin anavatanla ilgili duygu ve düşüncelerinin tek kaynağı önceki nesillerin aktardığı semboller, değerler veya travmalar değildir. Teknolojik imkanlar sayesinde televizyonu, gazetesi, interneti, ekonomik uçak biletleri ile iki ülkeyi deneyimleme imkanı güncel gelişmelere karşı tutum almasını mümkün kılmaktadır. Yine önemli bir kitlenin Türkiye ile vatandaşlık bağını sürdürüyor olması da hak (örneğin seçme-seçilme hakkı) ve ödevleri (askerlik hizmeti) yerine getirme konusunda ilişkilerin yeniden üretilmesine katkı sunmaktadır.

Başer'in araştırması Türkiyeli göçmen topluluklar arasında diasporalaşma eğilimi gösteren, yani politize olmuş, anavatana dair politik hedefler benimseyen kesimler arasındaki ilişkilere yoğunlaşmaktadır. Diasporalaşan bu kesimler doğal olarak Türkiyelilerin oluşturduğu ulus-ötesi alanın bir alt kümesidir. (Başer, 2013) Ancak politize olmamış olan, kültürel, sosyal, inançsal açılardan bir araya gelen farklı alt kümeler de mevcuttur. Bunların bütünü devlet ve iktidar dışında, gönüllü olarak bir araya gelen göçmen kökenlilerin ulus-ötesi alanının toplamını oluşturmaktadır. İşyerleri ise çok çeşitli amaçlarla oluşan ulus-ötesi sosyal alandan insanların yerli işçilerle bir arada oldukları mekanlardır. Tez kapsamında Almanya'da ulus-ötesi sosyal alanda yeniden üretilen Türk-Kürt, Alevi-Sünni gibi kimliksel alt-ulus-ötesi

sosyal alanlara mensup bireylerin aynı işyerinde, gönüllü olarak üye oldukları aynı sendikada birbirleriyle olan ilişkilerine ışık tutulması amaçlanmıştır. Bu da ulus-ötesi alana dahil bireylerin en geniş anlamda ortak özelliği olan işçi olma hallerinin, yani sınıfsal konumlarının ulus-ötesi alana etkisini sorgulayacaktır.

Türkiyeli göçmenler, hem göç ettikleri ülkelerde hem Avrupa genelinde hem de Türkiye ile ilişkileri açısından bir aktör olmalarını sağlayan yaygın kitle örgütlenmeleri oluşturmuşlar; siyasi, ekonomik, kültürel, sosyal talep ve beklentilerini ifade etmişlerdir. Bu tek yönlü olmamıştır. Türkiyeli göçmenler yaşadıkları ülkelerde göç politikaları, ekonomik koşullar gibi çeşitli alanlarda ülke otoriteleri nezdinde girişimlerde bulundukları gibi bazı durumlarda Türkiye'de siyasi açıdan baskı altında olan toplumsal kesimlerin sözcülüğünü üstlenme iddiasını sahiplenmişler veya Türkiye Cumhuriyeti adına lobi faaliyetlerine girişmişlerdir. Hem Türkiye'de hem de Almanya'da sanatçıları, sporcuları, ticari ve sınai yatırımları ve işgücü içindeki yerleri ile her iki ülkedeki yerli toplumla yoğun bir karşılıklı etkileşim içine girmişlerdir. Oluşan bu ulus-ötesi alan ve otoritelerin izlediği politikalar bir yandan her iki ülkedeki kamusal yaşamın belirli yönlerinden muaf kalmalarına/dışlanmalarına neden olurken başka bazı yönlerinde ise aktifleşmelerini mümkün kılmış, öte yandan kendilerine özgü/ait bir kamusal alan da oluşturabilmiştir.

Her iki ülkede de tam yurttaşlık hak ve olanaklarından yararlanamamaları[3] hem Türkiye hem de Almanya devletlerinin kendi yerli yurttaşları üzerinde kurabildikleri hegemonyayı göçmenler nezdinde doğrudan kuramamasına da neden olmaktadır. Bir devletin eğitimden askerlik hizmetine, sosyal güvenlikten seçme-seçilme hakkına yasalarıyla yurttaşlarına tanıdığı hak ve sorumluluklar üzerinden yurttaşları üzerinde kurduğu bütünsel hegemonya göçmenler nezdinde aynı etki ve kapsayıcılığa sahip olamamaktadır. Göçmen işçilerin ekonomik, siyasi, sosyal, kültürel ihtiyaç, beklenti ve talepleri bizzat göçmenlerin kendi inisiyatifleriyle, aşağıdan yukarı bir çabayla karşılık bulabildiği gibi söz konusu ihtiyaç, beklenti ve taleplerin bir kısmına Alman

[3] Bu durum Alman vatandaşlığına geçen veya çifte vatandaş olanlar için de geçerli olabilir. Vatandaşlığın kağıt üzerinde kalması, yaşanan sorunların devam etmesi ve vatandaşlığın fiili kullanımı üzerine akademik çalışmalar mevcuttur.

devleti bir kısmına da Türkiye Cumhuriyeti hükümeti/devleti çeşitli biçimlerde cevap olmaya/müdahil olmaya çalışmaktadır. Eğitim, kültür ve sosyal alanlarda resmi düzeyde veya STK'lar nezdinde devletlerin müdahaleleri, teklifleri, destekleri veya engelleri ortaya çıksa da göçmenler nezdinde her iki devletin (Türkiye ve Almanya) kendi yurttaşları üzerinde olduğu gibi doğrudan hegemonyasını kurması mümkün olmamaktadır. Göçmen işçiler devlet otoritesinden ve hegemonyasından kaçabilecekleri kendilerine has kamusal alanlar oluşturabildikleri gibi devletlerin müdahalelerinin çakıştığı alanlarda kendi çıkarlarına uygun şekilde iki devletin yasaları arasında tercihte de bulunabilmektedir. (Askerlik hizmeti, sosyal güvenlik sistemi vb)

Araştırma kapsamında incelenen işyeri konseyleri ve sendikalar göçmen işçilerin yerli işçilerle beraber üye oldukları, birlikte hareket ettikleri, ortak talepleri öne sürdükleri ve birlikte mücadele ettikleri kurumlardır. Üyelik, seçme ve seçilme gönüllülük esasına dayalıdır. Göçmen ve yerli işçi arasında çalışma şartları, vasıflılık, ücretler gibi çeşitli konularda önemli farklılıklar olsa da işyeri konseyleri ve sendikalar hem işçilerin kendi içindeki çelişkilerini aşmada hem de esas olarak işveren karşısında ortak hareket etmede önemli veriler sunmaktadır.

1.4. Türkiyeli göçmenlerde "kamusal alan"-"ulus-ötesi alan" ilişkisi

Habermas (2014) burjuva kamusunun ideal tipini tanımlarken 18. ve 19. yüzyıl İngiltere, Fransa ve Almanya'sını inceler. Fransa'da salonlarda, İngiltere'de çay evlerinde, Almanya'da ise kahvehanelerde küçük, eleştirel tartışma yürüten, eğitimli burjuvaların katıldığı toplulukların yaptığı edebiyat ve sanat tartışmalarının zaman içinde siyasi bir içeriğe büründüğünü ve iktidar karşısında iktidardan bağımsız bir muhalefet alanının doğmasına neden olduğunu ifade eder. Tahsilli burjuvaların bu küçük gruplarının yayılmasıyla beraber basının, özellikle de gazeteciliğin ortaya çıkması ve farklı kamusal topluluklar arasında iletişim işlevini yerine getirmesi ise iktidar karşısında gelişen bu inisiyatifin siyasal gücünü pekiştirir. Bu kamusal alanın önde gelen özelliği ise gönüllü katılımcıların sosyo-ekonomik ve kültürel eşitliğine

dayanıyor olmasıdır. Bu sayede 19. yüzyıla gelindiğinde her üç ülke için de "toplumsal hayatın politikleşmesi, kanaat gazeteciliğinin yükselişi, düşünce özgürlüğü için mücadele ve genişleyen kamusal iletişim ağının" yaygınlaşması olgusuyla karşılaşılır. (Habermas, 2014; Finlayson, 2005)[4]

Bu yüzyıllar aynı zamanda kapitalizmin geliştiği ve burjuvazinin iktidara geldiği bir dönemdir. 19. yüzyılla birlikte benzeri girişimler o döneme kadar yurttaşlık haklarından dışlanan işçi sınıfı hareketi içinde de (çartistler, anarşistler vb) gelişmiş ve kamusallığın genişlemesi ile kitle demokrasilerinin oluşum süreci hızlanmıştır. Bu durum birbirine rakip veya farklı kamusallıkların ortaya çıkmasına neden oldu. Kamunun oluşumu belirli tabanların kültürel ve siyasi açıdan seferber olmasıyla mümkün olmaktadır ve "kültürel ve siyasal açıdan seferber olmuş alt tabakaların dışlanması, oluşum halinde bulunan kamunun çoğullaşmasına yol açtı." (Habermas, 2014)

Bu perspektifle yaklaşıldığında Türkiyeli göçmenlerin oluşturdukları ulus-ötesi alanın kendine özgü bir kamusal alan olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür. Ulus-ötesi alanın özgünlüğü ulus-devlet sınırları dahilinde ve yurttaşlık temelinde ortaya çıkmaması ve referans olarak göç edilen ülkeyi, Türkiye'yi ele almasıdır. Türkiyeli işçiler 1960'lı yılların başlarından itibaren çalışmak için davet edildiklerinde ortaya konulan modelin geçiciliğe ve rotasyona dayalı olması nedeniyle göçmen işçilerin birkaç yıllığına Almanya'da çalışıp geri dönmesi beklenmekteydi. Bu nedenle gelen işçilere yatacak yer vermenin dışında özel bir sosyal alan ve imkan sunulmamıştır. Hem Almanya hem de Türkiye açısından göçü geçici kabul etmesi nedeniyle bu alanda bir çalışma yapılmamıştır. Yalnız bırakılan Türkiyeli işçiler bu dönemde kültürel, dini, sosyal ihtiyaçlarını kendi imkanlarıyla, taban inisiyatifine dayanarak oluşturmuşlardır. Bu örgütlenmelere öncülük edenlerin önemli bir kısmının sosyalist örgütlenmelerle Türkiye'deki resmi dini inancın dışında bırakılan dini örgütlenmeler olması bu nedenle şaşırtıcı değildir. (Akgönül, 2008) Kahvehaneler, camiler, hemşeri dernekleri veya Türkiye'deki siyasal gelişmelerden etkilenerek oluşan siyasal dernekler esas itibarıyla her açıdan yabancı bir coğrafyada Türkiyeli işçilerin iç

[4] E. P. Thompson da (2004) İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu eserinde küçük burjuva ve işçi sınıfının kamusal alanının oluşumunda ülke çapındaki dernekleri ve ağları ayrıntılarıyla açıklamaktadır.

dayanışmasını pekiştirdikleri; Alman devleti, yetkililer ve yasalar karşısında bilgi ve deneyim paylaştıkları; ibadetlerini yerine getirdikleri; sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını karşıladıkları alanlar olmuştur. Türkiye'ye referansla kurulan bu örgütlenmeler ve ağlar sayesinde hem geçici olarak çalışmaya gelen işçiler kalıcı olmaya karar vermişler ve kalıcı olmanın yollarını bulmuşlar hem de zaman içinde kendi ailelerinin ve diğer göçmen işçilerin Almanya'ya gelmesi için imkanlar hazırlamışlardır.

Kalıcılığa geçiş ve göçmen işçi akışının sürmesi ile yeni gelenlere yol gösterme ihtiyacı, ailelerin gelmesiyle birlikte daha iyi şartlarda barınma ihtiyacının karşılanması, sağlık ve çocukların eğitimi meselelerinin çözülmesi gibi kapsamlı ve çok katmanlı meselelerin çözülmesinde Türkiyeli göçmen işçilerin cami, kahvehane, dernek vb gönüllü oluşumlar üzerinden kurdukları ağların belirleyici işlevi olmuştur. Bu ağlar aynı zamanda ırkçı, ayrımcı baskı ve tehditlere karşı iç dayanışma ve savunmayı sağlamada ve sosyal-kültürel-dini değerlerini yeniden üretip yeni nesillere aktarmada da rol oynamıştır. Ayrıca bu ağlar bir kısım göçmen işçinin zaman içinde esnaf olmasını ve küçük işletmeler kurup ticarete atılmasını da hızlandırmıştır. Dahası doğrudan herhangi bir devletin müdahalesi olmadan, her iki ülkenin siyasi iktidarlarından bağımsız, sosyo-ekonomik eşitliğe sahip gönüllü bireylerin oluşturdukları bu topluluklar hem Alman devleti ve siyasi partileri karşısında hem de Türkiye'deki siyasi süreç doğrultusunda her iki ülkenin siyasi alanına da müdahil olmuşlardır. Almanya'da hem ulus-ötesi oluşumlar, sendikalar ve göçmenlere kulak veren siyasi partiler üzerinden seslerini duyurmaya çalışırken diğer yandan Türkiye'deki siyasi gelişmelere göre de farklı tavırlar takınmışlardır. Türkiye Cumhuriyeti'nin vatandaşı olsa dahi yurtdışında olmanın ve Almanya'daki demokratik hakların etkisiyle Türkiye'de siyasal ve sosyal açıdan ezildiğini ve dışlandığını savunan toplumsal kesimler de daha özgür bir faaliyet ortamına kavuşabilmiştir. Bu sayede Alevilerin, Kürtlerin veya çeşitli dini cemaatlerin açık ve yaygın faaliyetler sürdürmesi ve Türkiye'deki bazı kesimlerin sözcülüğünü üstlenmesi mümkün olmuştur. Türkiyeli göçmenlerin oluşturdukları ağların ve örgütlenmelerin söylemleri ve ideolojik yaklaşımları farklı dahi olsa esas misyonları ve hizmetleri gündelik yaşamda göçmenlerin karşılaştıkları sorunlara çözüm

bulmalarıdır. Sosyo-ekonomik ve kültürel eşitlik ve gönüllülük olguları da oluşan kahvehane, cami, dernek gibi örgütlenme ve ağlardan memnun kalmayanların alternatif oluşturmalarını da mümkün kılmaktadır. Bu da Habermas'ın (2014) işaret ettiği toplumsal öz-örgütlenme potansiyelini temel alan bir bakış açısına denk düşmektedir.

İsviçreli yazar Max Frisch'in meşhur "işçi bekliyorduk, insan geldi" (Akalın, 2012) özdeyişine uygun olarak Türkiyeli göçmen işçilerin Almanya'da kendilerine (yeterince) sunulmayan kültürel, sosyal, dini ve siyasal talep ve hizmetleri karşılamak için seferber olmaları sonucunda oluşturdukları kamusal alan Habermas'ın izah ettiği Avrupa'da burjuva kamusal alanın ve alt tabakaların alternatif kamusal alanlarının oluşumu sürecine uygun bir şekilde inşa edilmiştir. Türkiyeli göçmenlerin kamusal alanının özgünlüğü ise Türkiye ile bağlarını ve Türkiye referanslarını yitirmemeleri, tam tersine Almanya'da kalıcı olma süreçleriyle Türkiye referansını bütünleştirmeleri ve yurttaşlık taleplerini çifte vatandaşlık üzerinden ileri sürmeleri olmuştur.

Günümüzde Almanya'da Türkiyelilerin dahil oldukları ulus-ötesi alan çok katmanlı, komplike bir görünüme sahiptir. Türkiye kökenliler artık sadece işçi değildir, örneğin hatırı sayılır bir girişimci sermaye sınıfı ortaya çıkmıştır. Halen Alman endüstrisinde çalışan Türkiyeli işçilerin payı önemlidir. Oldukça geniş bir medya ağı vardır. Bunların bir kısmı Türkiye'deki medyanın uzantısı iken bağımsız, Almanya'daki Türkiyelilerin kurdukları ve bir kısmı Türkiye'deki kitlelere de seslenme iddiasında olan gazeteler, radyolar, televizyonlar vardır. Türkiyeli sporcular, sanatçılar, siyasetçiler, akademisyenler görünürdür. Almanya siyasetinde profesyonel olarak yer alan Türkiye kökenlilerin sayısı artmaktadır. Dahası Alman devletinin veya Türkiye Cumhuriyeti'nin, hatta Türkiye'deki siyasi partilerin doğrudan desteklediği, kurulmasını teşvik ettiği örgütlenmeler de mevcuttur. Bunların dışında iktidarlar karşısında bağımsızlığını koruyan farklı amaçlarla seferber olan ağlar ve örgütlenmeler de bulunmaktadır.

Bu açıdan Türkiyeli göçmenlerin ulus-ötesi alanının kamusal alan kavramı ile ilişkisinin evrimini kısaca şöyle özetlemek mümkündür. Türkiyeli işçilerin

Almanya'ya geldikleri 1960'lı yılların başlarından itibaren inşa ettikleri ulus-ötesi alan ile Habermas'ın analizinde tarihsel sürecini izah ettiği burjuva kamusal alanın ve alternatif kamusal alanın doğuşu arasında niteliksel benzerlik mevcuttur. Türkiyeli işçilerin özgünlüğü, bahsettiğimiz gibi bunu ulus-devlet sınırları dışında, vatandaşı oldukları Türkiye'ye referans vererek ve Almanya'dan yurttaşlık talebini ön plana almadan ve zaman içinde çifte vatandaşlık talebini öne sürerek oluşturmalarıdır. Ancak tarihsel gelişim süreci içinde burjuva kamusal alanının ve diğer kamusal alanların karşılaştığı gerileme Türkiyelilerin ulus-ötesi alanının kamusal alan niteliğinde de görülmüştür.

Kamusal alanın ideal tipinin en önemli özelliklerinin devlet iktidarından bağımsız olma, üyelerinin gönüllüğü ve sosyo-ekonomik ve kültürel eşitliği olgularının zamanla sistem tarafından sömürgeleştirilmesi, kamusal alanlar arasında iletişimi sağlayan basının medya haline gelmesi, medya-şirket ve devletin oluşturduğu sistemin kamusal alanın demokratik hak ve özgürlükleri tırpanlaması olguları Türkiyeli göçmenlerin ulus-ötesi ağlarında da karşımıza çıkmıştır. Türkiyeli göçmenlerin ulus-ötesi alanının en azından bir bölümünün devletlerin ve siyasi partilerin doğrudan müdahalesine ve yönlendirmesine açık olması, göçmenlere hitap eden basının önemli bir bölümünün medyalaşması, Türkiyeli göçmenlerin kendi içinden sermaye gruplarının ortaya çıkması gibi olgular ulus-ötesi alan dahilinde kamusal alanın gerilediği anlamına gelmektedir. Özetle ilk dönemlerde Türkiyeli göçmenlerin ulus-ötesi alanı ile kamusal alanının birbirine eşdeğer anlamlar içerdiği ancak günümüzde "kamusal alan" kavramının "ulus-ötesi alan"ın bir bölümünü kapsadığı savunulabilir. Ulus-ötesi alan artık daha geniş bir içeriğe sahiptir ve sistemin sömürgeleştirme tehdidine daha fazla açıktır.[5]

[5] "Kamusallığın iktidarla donanmasının gerçekçi bir tasviri (…) için, bir tarafta kendi kendini yönlendiren, zayıf kurumlara dayanan, yatay ağlar da oluşturmuş, içerici olan ve az veya çok tartışma formunda cereyan eden iletişim süreçlerinin eleştirel işlevleri ile; diğer tarafta alım gücünü harekete geçirmek, sadakat veya hayırhah bir tutum elde etmek için kitle-iletişimine dayalı bir kamusallığa yatırım yapan örgütlerin, tüketicilerinin, seçmenlerinin ve müşterilerinin tercihlerine etki etmeye dönük işlevlerini ayrı tuttum. Artık sadece kendi sisteminin çevresi olarak algılanan kamusallığa dönük bu kısırlaştırıcı müdahaleler, yaşam dünyası kaynaklarından kendiliğinden beslenerek canlanan bir kamusal iletişimle karşılaşırlar." (Habermas, 2014)

Yine de burjuva kamusal alanın gerileyişinde önce tam yurttaşlık hakkına sonra da iktidara sahip olmanın etkisi varsa Türkiyeli göçmenlerin temel yurttaşlık talepleri halen tam anlamıyla karşılanmadığı, Almanya'nın "göç ülkesi" olduğu tespitinin yaklaşık 50 sene sonra kabul ediliyor olduğu, sosyal-ekonomik-kültürel-siyasi ayrımcılığın ve engellerin halen yaşandığı günümüz şartlarında "ulus-ötesi alan" dahilinde "kamusal alan"ın özelliklerinin güçlü şekilde kendisini yeniden ürettiğini savunmak mümkündür. İşçilerin, küçük tüccarların, Aleviler-Kürtler gibi ulusal ve dini kimliklerin, çeşitli siyasal-sosyal-kültürel talepleri savunanların kamusal alanı ulusötesi bir perspektifle yeniden ürettiği anlaşılmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM
TARİHSEL ARKAPLAN
MİSAFİRLİKTEN KALICILIĞA TÜRKİYELİ İŞÇİLER

Modern Türkiye tarihinde yurtdışına çalışmak amacıyla kitlesel göçler ilk kez 1960'lı yıllarda başladı. Batı Avrupa'nın yanı sıra Avustralya'ya, ABD ve Kanada'ya, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'ya ve Soğuk Savaşın ardından Bağımsız Devletler Topluluğu'na dahil ülkelere yoğun göç oldu. Bugün Türkiye nüfusunun yaklaşık % 6'sı yurtdışında yaşıyor. (İçduygu, 2012)

Misafir işçi olarak gelip kalıcılığa geçen Türkiyeli göçmenlerin örneği kendine özgü bir tarih oluşturmuştur. Emek göçü, aile birleşimi, mülteciler, öğrenciler, sığınmacılar derken milyonlarca Türkiyeli Avrupa'da, en çok da Almanya'da yaşamaya ve çalışmaya başlamıştır. Bu açıdan kendilerine has bir kimlik ve kamusal alan geliştirirken Alman toplumunu ve kültürünü de derinden etkilemişlerdir. Bu açıdan tek yönlü veya edilgen bir tutum yerine karşılıklı dinamik bir süreç açığa çıkmıştır. Almanya ucuz işgücü ile sanayisini göçmen emeği ile geliştirirken Türkiye de bilhassa 1970'li yıllarda ciddi bir döviz kaynağı elde etti, işsizlik oranı düştü, gurbetçi işçilerin gönderdikleri ekonomik destek memleketteki aileleri ekonomik anlamda rahatlatarak devletin yükünü azalttı. Göçmenler açısından da önemli bir kısmı Türkiye'dekine nazaran zamanla daha iyi ekonomik ve sosyal imkanlara kavuşabildi, bir kısmı ticarete ve özel sektöre atıldı, ikinci ve üçüncü nesiller memleketlerindeki yakınlarına nazaran daha iyi eğitim imkanlarına kavuştu. Kadınlar kırsal yaşamdan çıkarak daha fazla olanağa ve özgürlüğe kavuşabildi. Ancak Almanya'nın kendi iç gerçekliği içinde istihdamda, eğitimde ve sosyal alanda sorunlar yaşadılar. Önemli bir kısmı toplumsal hiyerarşinin alt seviyelerde tutundu. Uyuşturucu ve diğer suçlar yaygınlaştı. Dil-kültür-din açısından çok farklı bir toplumda baş edebilmek amacıyla daha içe kapanık bir tutum alındı ve Türkiyeli göçmenlerin kendi iç dayanışması, sosyal ağları önem kazandı. (Toktaş, 2012) Thompson da (2012) İngiliz işçi sınıfının yaşam koşullarının önceki dönemin kırsaldaki yaşam tarzına göre daha iyi olduğuna dair yorum yapan tarihçileri ve kanıt

olarak gösterdikleri istatistiki karşılaştırmaları değerlendirirken, bu "daha iyi" durumun felaketli bir deneyimin sonucu olarak yaşandığını vurgulamaktadır. Türkiyeli göçmen işçilerin de durumunu 50 yıllık birikim üzerinden değerlendirildiğinde daha iyi şartlara kavuşulduğu gösterilebilir ancak bu deneyimin oldukça zorlu ve dışlayıcı bir içeriğe sahip olduğu da açıktır.

Misafir işçilik İkinci Dünya Savaşı sonrasında Federal Almanya Cumhuriyeti'nde ekonomik büyümenin ve sanayileşmenin sonucunda işgücündeki açığa çare bulmak amacıyla geliştirilmiş bir politikadır. Buna göre sanayide çalışması için anlaşma yapılan ülkelerden işçiler misafir işçi statüsünde gelecek, geçici bir süre çalışıp, sonra ülkelerine geri dönecektir. Almanya, ilk misafir işçi anlaşmasını 1955 yılında İtalya ile imzalamıştır. Bu anlaşmayı 1960 ve 1968 arasında Yugoslavya, Tunus, Portekiz, Ürdün, Türkiye, İspanya ve Yunanistan ile yapılan misafir işçi anlaşmaları izlemiştir. (Kolb, 2008: 2)

İkinci Dünya Savaşından sonra Federal Almanya Marshall Planı'nın da etkisi ile ve kendi öz gücünü de harekete geçirerek hızlı bir kalkınma dönemi yaşamıştır. Bu nedenle kısa sürede işgücü açığı ortaya çıkmış ve bu soruna cevap olabilmek için 50'li ve 60'lı yıllarda özellikle Akdeniz ülkelerinden geçici emek gücü ithal etmiştir. (Gençler, 2003) Bunun bir sebebi savaş nedeniyle ve ülkenin ikiye bölünmesinin etkisiyle işgücünde yaşanan eksiklikken ikinci sebep ise Alman işçilerinin belirli işleri yapmayı tercih etmemesinden kaynaklanmıştır. Bu nedenle montaj sanayi, otomobil sektörü, madenler, şehir-bina-atık temizliği gibi alanlarda misafir işçiler istihdam edildiler.

Thomas Pettigew (1998) misafir işçi kavramının yanlış olduğunu belirtmekte ancak gelişmiş Avrupa ülkelerine yönelik emek göçü içinde bu statüdeki işçilerin özgünlüğüne de dikkat çekmektedir. 1960'larda Almanya'ya, Fransa'ya, Hollanda'ya, Belçika'ya gelen misafir işçiler eski sömürgelerden gelen insanlar değildi, Avrupalılardı. Ayrıca Castles'a göre (1985) Nazilerin yabancı işçileri çalışma kamplarında zorunlu çalıştırması sebebiyle Nazi dönemindeki uygulamayla benzerlik taşımadığını göstermek açısından Alman Devleti "misafir" kelimesini tercih etmiştir.

Alman Metal Sendikası IG Metall'de yöneticilik yapan Halil Balta bu uygulamanın karar alma sürecini şöyle özetlemektedir: Misafir işçi uygulaması Federal Almanya'da bir anda kabul edilmiyor, uzun bir tartışma sürecinin sonunda formüle ediliyor. 1950'li yılların başında Federal Çalışma Bakanlığı yaptığı araştırmalarda sınai gelişme devam ettiği takdirde 1960'lı yıllardan itibaren işgücü açığının oluşacağını bilimsel raporlarla ortaya koyuyor. Buna iki çözüm sunuluyor. Ya teknolojik gelişme ile bu açık kapatılacak ya da yabancı işgücü istihdam edilecekti. Araştırmalar teknolojik gelişmenin bu açığı kapatmasının mümkün olmadığını ortaya koyunca yabancı işçi istihdamı Bakanlık tarafından 1955'de Meclise sunuluyor. Ancak Bakanlığın bu önerisi Meclis'teki tüm partilerce reddediliyor. Yani Alman toplumunu temsil eden parlamenterler yabancı işçi istihdamına açıkça karşı çıkıyorlar. Ancak bu durum sanayinin somut sorununu daha da derinleştirince Bakanlık "misafir işçilik" uygulamasını icat ediyor. Toplumu ve Meclisi ikna etmek için kalıcı istihdam yerine geçici, misafir işçi uygulaması öne sürülüyor ve ülkeler arasında yapılan ikili anlaşmalar üzerinden yabancı işçi istihdamı başlatılıyor[6].

Avusturya Sendikalar Birliği'nde (ÖGB) görev yapan Dr. Azem Olcay bu politikanın baştan ayrımcı olduğunu öne sürmektedir. Hem Avusturya'da hem de Almanya'da yabancı işçilerin çalıştırılmasına "misafir işçilik" isminin verilmesini aslında misafirliğin manasına aykırı şekilde daha baştan göçmen işçileri dışlayan, onları temel haklarından mahrum bırakan bir hukuksal çerçevenin oluşmasına imkan sağladığını vurgulamaktadır. Rotasyon uygulaması ve geçicilik hem yabancı işçilerin hem de yerli nüfusun misafirlerin birçok haktan mahrum olmalarını kabullenmelerini mümkün kılmıştır[7].

Emek göçünü kontrol etmek açısından kurulan sistem süreklilik ve rotasyona dayanarak oluşturulmuştu. Çalışmaya gelen işçilere belirli süreli çalışma izni veriliyor, ardından işçi ülkesine geri gönderiliyor, yerine başka bir işçi geliyordu. Bu sebeple misafir işçi tanımlamasını Alman hükümeti uygun bulmuştu. Ancak 1965

[6] Halil Balta ile röportaj, 09.12.2013. IG Metall yöneticisi
[7] Dr. Azem Olcay ile röportaj, 02.12.2013. Avusturya Sendikalar Birliği (ÖGB) Örgütlenme ve Koordinasyon Birimi

yılında çıkarılan Yabancılar Kanunu ile misafir işçilerin kalıcı statüye geçmesi mümkün kılınmıştır. (Gençler, 2003)

Misafir işçilik uygulamasının başlarında davet edilen işçilerin geçici olması ve rotasyon usulünün belirlenmesi daha ileriki dönemlerde olası resesyonlarda fazla işgücünün geri gönderilmesini mümkün kılmayı amaçlamaktaydı. Buna göre öncelik, ulusal işgücü açısından tam istihdamın sağlanmasıydı. Ancak zamanla bu beklentinin karşılığının olmadığı anlaşılsa da daha farklı bir işbölümü açığa çıkmıştır. İsviçre'de yapılan bir araştırma 1970'li yıllarda İsviçreli işçilerin mesleki hiyerarşide daha yüksek konumlara geldiğini, göçmen işçilerin ise alt kademeleri doldurduğunu göstermektedir. Bu açıdan da ele alındığında, misafir işçilerin kalıcılaşmasına karşın mesleki ve toplumsal hiyerarşide en altta yeni bir kademe oluşturdukları anlaşılmaktadır. (Kuhn,1978)

Aslında Türkiye'den misafir işçilerin gelişi hemen gerçekleşmemiştir. Hatta Türkiye son ülkeler arasındadır. 1955'den itibaren İtalya, İspanya, Yugoslavya ve Yunanistan'dan misafir işçiler gelmeye başlamıştır. Türkiye ve Portekiz'den işçiler ise 1960 sonrasında gelmiştir. Türkiye'den gelen misafir işçiler açısından yeni bir ülke ve çalışma şartları karşılarına çıksa da Almanya açısından uygulanan, deneyim kazanılan ve misafiri nerede, nasıl çalıştırabileceğine dair bir sistemin kurulu olduğu anlaşılmaktadır ve Türkiyeli işçilerin bu sisteme dahil edildiklerini belirtmek mümkündür.

Türkiyeli işçilerin Almanya'ya kabul edilmesi tesadüf eseridir ve talep Almanya'dan da gelmemiştir. Misafir işçi uygulamasına en son katılan ülkeler arasında olan Türkiye, Almanya'nın Yunanistan'dan işçi talep etmesi üzerine Almanya'ya başvurmuş ve Yunanistan'la rekabetinin bir ürünü olarak Türkiye'den işçi göndermeyi bizzat Türkiye teklif etmiştir. Daha da ilginci ilk başta Almanya bu teklife soğuk bakmış fakat ABD'nin de devreye girmesiyle taraflar 30 Ekim 1961'de "İşgücü Anlaşması"na imza atmışlar, Türkiye'den işçilere yol görünmüştür. (Aytulu, 2011) Türkiye Hükümeti 1961-1973 arası Avrupa'ya 790 bin işçi gönderdi ve bunların % 80'i Batı Almanya'ya gitti. (Scwartz, 1977) Almanya'nın baştaki soğukluğu kültürel, dini ve sosyal farklılıklara dayanmış olabilir. Ancak en sonlarda

gelen ve rica ile kabul edilen Türkiyeli misafir işçiler kısa süre sonra misafirlikten vazgeçerek kalıcı hale gelmişler ve kendilerine özgü bir dünya oluşturabilmişlerdir.

Türkiye'de devlet emek göçünü 1962-1967 Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı üzerinden teşvik etti. Bu, ülkenin kalkınma stratejisinin önemli bir parçasıydı. Geçici süreyle yurtdışına sanayide çalışmaya giden işçiler döndüklerinde orada öğrendikleri bilgi, birikim ve vasfı ülkelerinin kalkınması için kullanacaklardı. Ayrıca yurtdışında bulundukları süre dahilinde hem ülkeye döviz gönderecekler hem de işsizlik azalacaktı. Kalkınma Planında döviz ve işsizlik konularındaki beklentiler yerine gelse de işçilerin geri dönmesi ve sanayiyi güçlendirmeleri beklentisi karşılık bulmamıştır. Gidenlerin çoğu geri gelmemiş, geri dönenler de birikimlerini ticarette kullanmayı tercih etmişlerdir. (İçduygu, 2012)

Almanya Federal Cumhuriyetinde Federal İş Ofisi (BfA) hem Almanya'nın hem de İkinci Dünya Savaşı sonrası işgücü ithal eden diğer Batı Avrupalı devletlerin deneyimlerini göz önüne alarak kapsamlı bir programla misafir işçi uygulamasına başlamıştır. İşgücü anlaşmasına dayanılarak gerçekleşen bu göç hareketi, seçici göçmen alımının örneğini teşkil etmektedir. Yani ev sahibi ülkenin kimlerin ülkesine girmesini istediğine ve kimleri istemediğine yönelik olarak karar verici konumda olduğu bir göç türüdür. Prosedürün işleyişine göre Almanya'daki şirket ihtiyaç duyduğu nitelik ve sayıda işçiyi yerel istihdam ofislerine bildiriyordu. Onlar Federal İş Ofisine, oradan da İstanbul'daki Liaison ofisine iletiliyor. Liaison da Türk İşçi Değişim Bürosuna iletiyordu. Başvuranlar içinden uyanlar ilk belgeleri topluyor ve tıbbi muayeneden geçiyordu. Sonra Liaison ofisine davet ediliyorlar ve orada uzmanlar ve doktorların kararı belirleyici oluyordu. Fiziksel ve pratik testlerden geçenler ise sözleşme imzalayıp trenle gönderiliyordu. Türkiyeli işçiler genellikle çelik, metal, maden, sentetik ve asbestli yerlerde, otomotiv ve tekstilde ağır şartlarda çalıştılar. Ağır çalışma şartlarını kabul etmeleri yerli işçilerle aralarındaki ilişkiyi de bozuyor ve tecrit ediliyorlardı. (Eryılmaz, 2002; Castles, 1986) Seçim prosedürü ve mantığı tamamen bir meta olarak işgücüne odaklanmıştı. İşçinin fiziki gücü ve vasfı inceleniyordu ve tamamen-saf ekonomik beklentiler ön plandaydı. İşçilerin kültürel, sosyal vb ihtiyaçlarına dikkat edilmemişti. 1970'lerde ve 1980'lerde geçerli olan 1965 tarihli Yabancılar Yasası da 1933 Yabancı Çalışanlar Düzeni ve Nazilerin 1938

Yabancı Polis Düzeni yasalarının maddelerini büyük oranda koruyordu ve amacı emek göçünü düzenlemekle sınırlıydı. Çalışma izniyle oturum iznini birbirine bağlayan bu yasada işçilerin hakları konusu ağırlıklı yer kaplamıyordu. (Topal, 2011)

Türkiyeli misafir işçiler kişi başı 6 metrekarelik hostel odalarında, yatakhanelerde kaldılar. 1971'de yapılan bir araştırmada NRW'de hostellerin % 10'u yeterli barınma şartlarına sahip değildi. Bir duşu ortalama 20 kişi, bir tuvaleti ortalama 10 kişi paylaşıyordu. Tuvaletler de dini ve geleneksel özelliklere uygun değildi. Buna çözüm bulma adı altında işçilere tuvalet kullanımı ve hijyene dair aşağılayıcı tutumlar ve eğitimler verildi. Ağır çalışma şartları, kısa dönemli kalma beklentisi ve para kazanma ve harcamama arzusu dil öğrenimini de engelledi. Alman toplumu İslam dinini ilk kez Türklerle bire bir gündelik yaşamında gördü. Cami, mescit sorunu, Ramazan orucu, kurban bayramı sorunlara neden oldu. Bunun da etkisiyle Türkiyeliler açısından din, kimliği koruma aracı oldu. Yemek ve alışveriş konusunda da sorunlar yaşandı. WDR Köln Radyosu ancak 1964'te Türkçe yayına başladı. 1969-70'te Türk gazeteleri Almanya basımlarına başladı. Ayrıca yıllarca ailelerinden ve akrabalarından uzak kaldıkları için birçoğunda bunun yarattığı psikolojik sorunlar ortaya çıktı. 12.12.1964'te Federal Alman İşverenler Örgütü rotasyon prensibine karşı çıkan bir mektup hazırladı ve Türk işçilerden memnuniyetlerini belirttiler. Bu da kalıcılaşmanın önünü açtı. (Eryılmaz, 2002)

Misafir işçiliğin ilk yıllarında Türkiyeli işçiler izole şartlarda yaşıyorlardı. Aileleriyle iletişim imkanları kısıtlıydı. Ayrıca Almanya ile Türkiye arasında imzalanan anlaşmanın maddeleri diğer ülkelerin imzaladıklarına kıyasla daha kısıtlı haklar içeriyordu. Örneğin çalışma şartları İtalyan, Yunan veya İspanyol misafir işçilere göre daha kötüydü. Diğer ülkelerden gelen misafir işçiler yanlarında ailelerini de getirebilmişlerdi ancak Türkiyeli işçilere bu hak tanınmamıştı. Aileler ancak eşlerin her ikisi de iş teklifi alırsa birlikte Almanya'ya gelebiliyorlardı. Türkiyeli işçilerin koşulları 1964'teki yeni yönetmeliklerle biraz daha düzeltilebildi. 1965'te kabul edilen Yabancılar Yasası aile birleşimini mümkün kıldı. Şayet işçi 3 senedir çalışıyorsa, uzun dönemli iş sözleşmesi varsa ve barınma yerini sağlıyorsa ailesini getirebilme hakkına kavuştu. (Topal, 2011; Aybek, 2012)

1973 Kriziyle beraber misafir işçiliğe sınırlama konulmasına karar verilmesine karşın sanayinin göçmen, ucuz işçiye olan ihtiyacı sebebiyle yasalar sert şekilde uygulanmamış, işçinin ailesini ve çocuğunu yanında getirmesi eş ve çocuğun da kendilerine gösterilen sektörlerde çalışması karşılığında desteklenmiştir. Bunda hükümetin isteğine rağmen aile bütünleşmesi lehine alınan yargı kararlarının da etkisi vardır (Böhning, 1979; Akalın, 2012)

"Gastarbeiter" yani misafir işçi adlandırması 1970'lerden sonra yerini "auslander" yani yabancı kavramına bırakmıştır. (Kastoryano, 2000) Misafir işçiler içinde en fazla kalıcı hale gelenler Türkiyeli işçilerdi. Türkiyeli misafir işçilerin gizli bir plan ile Almanya ve Avusturya'ya misafir gibi gidip kalıcı olarak yerleştiğini iddia etmek mümkün değildir. Zaten gelen ilk işçiler için 3-4 sene çalışıp, para biriktirip, ardından memlekete dönüp ev almak, iş kurmak, daha iyi şartlarda çalışmak gibi planlar vardı. (Yıldız, 2011) Aslında bu planlar misafir işçi uygulamasının sona ermesinden sonra da onlarca yıl varlığını korudu. Memlekete kesin dönüş yapabilmek hep hedefler arasındaydı. Bu planına uyarak kesin dönüş yapanlar da oldu ancak çoğunluk ailesini de yanına almayı tercih etti. Bunda Türkiye'nin 1970'li ve 80'li yıllardaki politik ve ekonomik durumu ile Almanya'da doğan çocukların geleceklerine dair düşünceler etkili olmuş olabilir. 1973'te yapılan bir ankette 11 yıldır Almanya'da olanların yarısı, 15 yıldır olanların ise % 83'ü Almanya'da sürekli olarak kalmayı düşündüklerini belirtmişlerdir. (Bade, 1990)

1973 yılında yaşanan ekonomik kriz sonrası göçe kapılarını kapatan Almanya, bu tarihten sonra çeşitli dönemlerde ülkede bulunan göçmen sayısını azaltmak amacıyla maddi teşvikleri içeren geri dönüş programlarını hayata geçirmiştir. Yapılan araştırmalarda, 1961-1976 yılları arası arasında Almanya'ya giriş yapan göçmen işçilerin üçte ikisinin ülkeyi terk ettiği belirtilmektedir. Öyle ki bu dönemde, her 10 İtalyan'dan 9'u, her 10 İspanyol'dan 8'i ve her 10 Yunan'dan 7'si Almanya'yı terk ederken, bu oran Yugoslav göçmenlerde 5'e, Türk göçmenlerde ise her 10 göçmenden 3'e kadar düşmüştür. (Costant ve Massey, 2002)

1961-1974 arasında Türkiye'den resmi olarak yaklaşık 800 bin işçi göç etti. Bunların % 81'i Almanya'ya gitti. Kadınların oranı da zaman içinde arttı. 1962'de gidenlerin

% 9'u kadınken, bu oran 1974'te % 25'i geçti. Davet eden ülke gelen işçi sayısını belirlediği için emek göçüne çıkan insan sayısı yıldan yıla değişti. Genelde yılda 100 bin işçi yurtdışına çıktı. Ancak 1966 yılındaki resesyon nedeniyle 1967'de yalnızca 9 bin kişi programa katılabildi. Bu yıl başvuranların sayısı ise 900 binden fazlaydı. Avrupa genelinde Türkiyelilerin sayısı 1972'de 600 bini bulmuştu, bu sayı 1980'lerin başlarında 2 milyona, 1990'larda 3 milyona erişmiş, 2010'da 3.5 milyonu geçmiştir. 1960-90 yılları arasında ev sahibi ülkeler de teşvik ettiği için yaklaşık 1 milyon işçi ise geri dönüş yaptı. Geri dönenlerin önemli kısmı emeklilerdi. Başta yalnızca emek göçü varken, 1980 darbesi ve sonrasında Kürt sorunundan kaynaklı düşük yoğunluklu savaş sebebiyle mülteci ve sığınmacılar da göçte yer aldı. Aile birleşimi de yasal göç dahilinde payını zaman içinde arttırdı. 1990'ların ortasından bu yana aile birleşimi ile göç edenlerin sayısı 700 bini buldu. İkinci, üçüncü ve dördüncü nesillerle beraber Türkiyeli nüfusu artışını sürdürmektedir. (İçduygu, 2012)

Almanya'da kalıcı olmaya karar verilmesinde Almanya'da Türkiye'yi yaşama imkanının olduğunun anlaşılması etkili olmuştur. Bu ulus-ötesi sosyal alanın inşa sürecinin başlamasının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Türkiye ile teknolojik imkanlarla düzenli iletişim içinde olabilmek, sık sık ziyaret edebilmek, Türkçe gazete ve televizyona ulaşabilmek, cami-dernek gibi sosyal alanlara sahip olmak, Türk restoranlarından bakkallarına ihtiyaçların karşılanabilmesi, ayrıca yeterli birikim yapamamak, çocukların eğitimini sürdürmek, hem çalışırken hem de emeklilikte daha iyi sağlık ve bakım hizmetlerinin olması gibi nedenler etkili olmuştur. (Şen, 2002)

Dr. Azem Olcay, Türkiyeli göçmen işçilerin kalıcılığa karar vermesini doğal bulmaktadır. Türkiyeli işçiler geri dönmek amacıyla gelmişlerdi ancak bunun şartı para biriktirip, ülkeye döndüklerinde rahat bir yaşama kavuşabilmekti. Ancak Almanya'da çalışanlar para biriktirmenin o kadar da kolay olmadığını zamanla öğrendiler. Bu anlamda kalmak mı zor, dönmek mi zor çelişkisi gelenlerin karşısındaki temel soru halini alıyordu. Para biriktirmek zor olduğu kadar yeterli para biriktirme imkanı da yakın vadede mümkün görünmüyordu, çünkü genellikle tekstil, inşaat, temizlik gibi vasıfsız işlerde, en kötü şartlarda ve en düşük ücretlerle çalıştırılıyorlardı. Belki birçoğu bu meslekleri Türkiye'de yapmayı tercih dahi

etmeyeceklerdi. Türkiye'ye dönmek hiçbir zaman daha iyi bir alternatif olmamıştı. Para kazandıkları yeri sahiplenmek durumunda kaldılar.[8]

Türkiyelilerin geri dönmemesi ve ailelerini de getirmeleri, Almanya'da doğan nesillerin ortaya çıkması, dahası Türkiye'den gelenlerin kültürlerini korumakla kalmayıp kendi kültürlerini tanıtmaları, restoranlarıyla, dükkanlarıyla, bakkallarıyla hem kendi içlerinde dayanışma ve iletişim içinde olmaları hem de yerli tüketicilere de hitap ederek onların damak tatlarını ve alışkanlıklarını değiştirmeleri Türkiyeli misafir işçilerin ev sahibi toplumda artık ayrılmaz bir yere sahip olduklarını göstermektedir.

Misafir işçilerin kalıcılaşmasını mümkün kılan daha uzun süreli oturum ve çalışma izinlerinin verilmesi Alman sermaye örgütlerinin beklentisi ve talepleri üzerine şekillendi. 1960'lı yıllarda misafir işçilerin geçici süreleri daha belirgindi ve işçiler kısa dönemli çalışma izni alabiliyordu. 1960'ların sonlarına doğru çalışma izinleri daha uzun süreler için verilmeye başlandı. Ayrıca aile birleşimi için imkanlar da genişletildi, bilhassa eşleri ve çocukları da sanayide çalışabilecek durumda olan aileler desteklendi. Bunda Alman sermaye örgütlerinin şikayetlerinin dikkate alınması etkili oldu. İşe başlayan işçiye işi öğreten firmalar tam işçiden verimli çalışma bekledikleri zamanda işçinin değiştiğini görmekte ve yeni baştan yeni gelene iş öğretmek durumunda kalmaktaydılar. İşçilerin daha uzun süreli kalmaları mesleki eğitimin ardından verimli bir çalışmayı mümkün kılacaktı. (Castles, 1986; Scmitter, 1980)

Tüm bunlara karşın, Türkiyeli misafir işçilerin kalıcılaşmasında yalnızca ucuz işgücüne ihtiyaç duyan ve eğittikleri işçilerin verimliliğinden yararlanmak isteyen, ayrıca işçinin diğer aile üyelerini de istihdam eden işveren örgütlerinin değil, aynı zamanda sendikalarda ve siyasal alanda daha aktif rol oynamaya başlayan Türkiyeli misafir işçilerin yaptıkları siyasal ve sosyal çalışmaların etkisinin de dikkate alınması gerekmektedir. (Kaya, 2008)

[8] Dr. Azem Olcay ile röportaj, 02.12.2013. Avusturya Sendikalar Birliği (ÖGB) Örgütlenme ve Koordinasyon Birimi

Misafir işçilerin ve ailelerin kalıcı hale gelmesi nedeniyle artık Batı Almanya'nın çok kültürlü, çoğulcu bir ülke halini aldığı ve buna uygun yeni sosyal politikalar belirlemesi gerektiğini savunan görüşler savunulmaya başlamıştır. (Böhning, 1979) Ancak Almanya Federal Cumhuriyeti 4 milyondan fazla yabancı işçinin çalıştığı 1985'de dahi kendisini "göç alan bir ülke", "göçmenlerin ülkesi" olarak tanımlamaktan kaçınmaktaydı. Bu ısrar onlarca yıl geçmesine karşın yabancı kökenli işçilerin temel haklarından yararlanmalarını engellemekte, sosyal ve siyasal açıdan izole edilmelerine neden olmaktadır. (Castles, 1985) Bu da misafir-ev sahibi ilişkilerinde yabancı işçilerin yaşadığı ve sebep olduğu sorunlarda Alman devletinin belirleyici rolünü açığa sermektedir. Almanya ancak 2000 yılında göçmen ülkesi olduğunu kabul etmiş ve bu tarihten itibaren göçmenlerin Alman siyasetinde temsiliyeti ve görünürlüğü hızlı şekilde gelişmiştir. Almanya'yı göçmen ülkesi olarak görmemek yabancı işçilerin sosyal ve siyasal katılımlarını kısıtlamıştır.

Tüm sınırlamalara rağmen sayıları hızla artan ve uzun vadeli olarak Almanya'da kalacakları anlaşılan yabancılar için entegrasyon konusu öncelik kazanmıştır. Alman Şansölyesi Helmut Kohl, 1982 yılında entegrasyonu "yurttaşlık hakkına sahip olmadan ve çatışmasız bir biçimde Alman toplumunun içine yerleşme olgusu" olarak tanımlamıştır. Kastoryano (2000), Kohl'ün entegrasyon tanımının "göçmenlerin Alman ulusunun bir parçası olmayı düşünmemeleri gerektiğini" ima ettiğini belirtmektedir. Entegrasyon, burada vatandaşlığa geçmeyi kapsamamakta, "içinde yer alma"yı ifade etmektedir. Kohl Hükümeti yabancıların geri dönüşünü özendirme yasasını 1983'te çıkarmış, tazminatların dışında kişi başı 10.500 Mark ve çocuk başına 1.500 Mark ek ödeme teklif etmiştir. Bu yasa kapsamında 250 bin Türkiye vatandaşı geri dönse de dönenlerin çoğunluğu yaşlı, vasıfsız ve sağlıksız kişilerden oluşuyordu. Çoğunluk kalmayı tercih etmişti. (Abadan-Unat, 2007) Merkezi hükümetin yanı sıra eyaletlerin koyduğu ek kısıtlamalar ise mahkemelerde "eşit muameleye aykırı" olduğu gerekçesiyle reddedildi. (Aybek, 2012)

Kohl ve muhafazakarlar bu dönemde Alman ulusunun bölünmez bir vücut olarak ulusal kimliğini korumaktan bahsederken 1981 yılında sosyal demokratlar ve hür demokratlar ikinci nesil göçmenlere vatandaşlık hakkı vermeyi teklif eden bir yasa taslağı da sundular. Ancak bu çaba kabul edilmedi ve muhafazakar yaklaşım 80'li

yıllarda hakim oldu. Bu yaklaşıma medya da katkı sundu ve Alman toplumunu rahatsız eden göçmen imajı daha net ifadelerle çizilmeye başlandı. Göçmenlerin uysal, itaatkâr işçiler olmak yerine kendi ülkelerini Almanya'ya taşıdıkları, çeşitli örgütlenmeler kurdukları ve Alman sosyal yapısına etki etmeye başladıkları bir sorun olarak aktarılmaya başlandı. Kohl mevcut göçmenleri geri göndermeye teşvik etmek isterken Alman ekonomisinin göçmen işçi ihtiyacını ise Doğu Avrupa ülkelerindeki etnik Almanları Batı Almanya'ya göç etmeyi teşvik ederek kapamaya çalışıyordu. Ancak hem Türkiyeli işçiler beklendiği kitlesellikte geri dönmedi hem de 1980'lerde ve 1990'larda gerek Türkiye'de 1980 askeri darbesi sebebiyle gerekse de Kürt sorunu temelli düşük yoğunluklu savaşın gelişmesi nedeniyle Türkiye'den sığınmacı ve mülteci statüsünde gelenlerin oranı arttı ve Türkiye'den göç bu dönemde de farklı bir motivasyonla devam etti. (Topal, 2011) Başlangıçta "gastarbeiter" olarak nitelendirilen göçmen işçiler gelinen noktada Alman Sosyal Demokrat Partili siyasetçi Schmidt tarafından ilk kez kullanılan yabancı yani "auslander" kavramıyla nitelendirilmeye başlanmıştır. Helmut Schmidt 1980 seçimlerinin sonrasında yabancıların entegre edilmesinin en öncelikli konu olduğunu duyurmuş ve arkasından da yeni yabancılara ihtiyaç olmadığını, ülkelerinde yeterince yabancı olduğunu sözlerine eklemiştir. (Martin, 1994)

Almanya'da 1990'lı yıllar yabancı düşmanlığı ve kimlik tartışmalarının yoğun geçtiği bir dönem oldu. 1991'de çıkan "Yabancılar Yasası" ile genç kuşağın Alman vatandaşlığına geçişi kolaylaşsa da çifte vatandaşlık hakkına izin verilmemiş, oturma ve çalışma izinleri kısıtlanmıştır. Yasanın isminin de belirttiği üzere yerli-yabancı ayrımı keskinleştirilmiştir. 2000 yılında kabul edilen yasayla Almanya'da doğan ve ebeveynlerinden birinin en az 10 sene Almanya'da yaşıyor olması halinde 23 yaşına kadar çifte vatandaş olacak ve 23 yaşında bir ülke vatandaşlığını kabul etmesi gerekecekti. (Abadan-Unat, 2007) Bu şekilde geçici bir çifte vatandaşlık hakkı sunulmuştur. Bu yasanın mantığına göre göçmenlik sınırlandırılmalı, mevcut göçmenlerin sayısı bir miktar azaltılmalı, kalanlar ise Alman toplumuna entegre edilmelidir. (Topal, 2011) Bu yasanın ardından atılan çeşitli adımlarla vatandaşlık imkanları genişletilmiştir. Bu alandaki değişimler bir sonraki bölümde izah edilecektir.

Almanya'da misafir işçinin, "yabancı" olarak adlandırılması ile ortaya çıkan kavramsal dönüşüm sonucunda, "misafir"in geçici anlamından, "yabancı"nın kalıcı anlamına geçiliyormuş gibi görünse de bu kavramsallaştırma kendi içinde yeni bir dışlayıcılık barındırmaktadır. Misafir işçi adlandırması ülkenin ya da evin gerçek sahiplerinin olduğu ve misafirlerin hiçbir zaman bu evin daimi üyeleri olamayacağı ve geçici oldukları şeklinde örtük bir yaklaşımı yansıtırken "yabancı" adlandırması ile kişinin kalıcılığına vurgu yapılmış fakat bu kişiler yeni bir ötekileştirme ve dışlamanın konusu yapılmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ALMANYA'DA GÖÇMEN POLİTİKASI VE ÇALIŞMA İLİŞKİLERİ

Bu bölümde Almanya'da çalışma yaşamı ile göçmen ve vatandaşlık politikaları genel hatlarıyla izah edilecektir. Her üç konunun genel özellikleri ile son yıllardaki değişimler özetlenecektir. Ardından bu politikaların Türkiyeli göçmen işçiler nezdindeki etkisi tartışılacaktır. Bu bölümü Ruhr Bölgesindeki alan çalışmasının sonuçları takip edecektir.

Almanya'nın göç politikalarıyla çalışma yaşamına dair politikalarında 2000'li yılların başından bu yana yapılan değişimlerin göçmenler nezdinde yarattığı yeni ve çelişkili durum dikkate değerdir. Almanya uzun yıllar ısrarla koruduğu göç ülkesi olmayı reddetme yaklaşımını ve kısıtlayıcı-dışlayıcı yurttaşlık politikasını son yıllarda değiştirmektedir. Yeni yasalarla bu alanda Almanya'nın Kanada, Avustralya gibi göçmen ülkelerinin benimsediği prensipleri kabul ederek "ilerici" bir konuma ulaştığı savunulmaktadır. Bu değişimler sayesinde bilhassa ikinci ve üçüncü nesil göçmenlerin yurttaşlık haklarında önemli gelişmeler olmuştur. Öte yandan 2008 Krizi sonrasında ve krizin hemen öncesinde işgücü piyasasında yapılan reformlarla sunulan güvencesiz çalışma biçimleri ve diğer yaptırımlar işgücü piyasasında göçmenler aleyhinde yeni şartlar oluşturmaktadır. Özetle göçmen işçiler açısından bir yandan yurttaşlık hakları konusunda önemli kazanımlar ve imkanlar açığa çıkarken göçün en önemi motivasyon kaynağı olan ekonomik durumda ise daha çetin şartlar açığa çıkmıştır.

Almanya'da yaşayan Türkiyelilerin ulus-ötesi sosyal alanı aynı zamanda Almanya'nın eğitim/mesleki eğitim, istihdam politikaları ve işgücü piyasası ile sınıfsal yapısı da Türkiyelilerin ulus-ötesi alanının ikinci ve üçüncü nesiller nezdinde de yeniden üretilmesine neden olmaktadır. Örneğin Almanya'da öğrencilerin farklı sosyal ve kültürel sermayeye sahip olmalarında, işgücü piyasalarındaki konumunda, dolayısıyla toplumsal refahtan aldığı paya, sınıfsal yükselme imkanlarına ve sosyal prestije erişmelerinde aldıkları eğitimin belirleyici bir yeri vardır. Almanya'da eğitim

sisteminin özgünlüğü ve farklı nitelikteki okulların mevcudiyeti Türkiyeli ikinci ve üçüncü nesillerin belirli okullarda yoğunlaşmalarına neden olmaktadır. Bu sayede işgücü piyasasındaki yerleri ve sosyal prestijleri-sosyal refahtan alabilecekleri pay da büyük oran da belirlenmektedir. Dolayısıyla Türkiyelilerin ulus-ötesi sosyal alanını incelerken sınıfsal konumlanışları ve toplumsal eşitsizlik konuları da hesaba katılmalıdır. (Jurgens, 2001)

3.1. Almanya'da çalışma ilişkilerindeki değişimler

Alman ekonomisi ihracat odaklı bir yapıya sahiptir. Yüksek kalite ve uzmanlaşma, ileri teknoloji, müşteri hizmetlerinin gelişmişliği, çalışanların vasıflı ve esnek olması, büyük ve güçlü firmaların etrafında konumlanan geniş bir orta büyüklükte tedarikçi firma ağı ve çalışma yaşamının ihtiyaçlarına cevap veren çok çeşitli güçlü, işleyen kurumsal yapılar (işçi sağlığı ve iş güvenliğinden çalışanların şirket yönetiminde söz sahibi olduğu "birlikte yönetim" ve "endüstriyel demokrasi" kurumları) sonucunda söz konusu başarıya ulaşılmaktadır. 2000'li yıllarda Euro ile beraber mevcut altyapısını değerlendiren Almanya, Avrupa Birliği ortalamasına göre ortalama ücretleri düşürürken verimliliği yükseltmiş ve ortak para biriminden oldukça faydalanmıştır. Görece düşük ücretler ihracat odaklı ekonominin hız kazanmasına neden olmuştur. Ancak bu kez de iç talepte düşüş yaşanmıştır. 2001-2008 yılları arasında Alman ekonomisinin büyümesinin dörtte üçü ihracat fazlasından gelirken yalnızca dörtte biri iç talepten kaynaklanmıştır. Avrupa Birliği'nin sunduğu tek pazar ve ortak para birimi söz konusu ihracat artışında belirleyici bir kolaylık sunmuştur[9]. (Lehndorff, 2015)

Almanya'da emek-sermaye ilişkisi, toplumsal sınıfları temsil eden hiyerarşik çatı örgütlerinin "sosyal ortaklık ve birlikte yönetim" ilkeleri temelinde sürdürdüğü neo-korporatist model üzerinden değerlendirilmekte ve bu sistem yerli işçi-göçmen işçi ilişkisinin niteliğini de etkilemektedir. 1990'lı yıllara kadar Almanya'da (Alman

[9] Ortak para biriminden önce Almanya'nın ihracatına karşı kendi sanayisini korumak isteyen daha güçsüz ekonomiler döviz kuruyla oynayarak iç pazarlarını kontrol edebiliyorken Euro para birimine geçildikten sonra bu mümkün olamadı. Bu sayede içeride ücretleri düşürerek iç talebi kısan ve "yeterince" ithal etmeyen Almanya ihracat rekorları kırmaya başladı.

Federal Cumhuriyeti) çalışma ilişkileri "Ren Kapitalizmi" adı verilen işçi sendikalarıyla işveren örgütlerinin koordinasyonuna dayanan bir modelle anılmaktaydı. Bu model ekonomik dinamizmle sosyal eşitsizliğin düşük seviyede tutulmasına dayanmaktaydı. Sosyal devlet, küresel çapta ihracat yapan yüksek katma-değerli, kaliteli, ileri teknoloji ürünlerden elde edilen gelirin bir kısmının işçi sınıfına aktarılmasıyla hayat buluyordu. Bu sistem 1990'lı yıllarda sürdürülmeye çalışılsa da iki Almanya'nın birleşmesi sonucu ortaya çıkan sosyal ve ekonomik sorunlar ile bu modelden uzaklaşılmaya başlanmıştır. (Lehndorff, 2015)

2000 yılından itibaren Almanya'nın işgücü piyasasında önemli değişimler yaşandı. İşgücü piyasasını yeniden şekillendiren neo-liberal reformlar ve ekonomik kriz süreci çalışan ilişkilerini değiştirirken göçmen işçi-yerli işçi ilişkilerini de yeniden biçimlendirmiştir. Göçmen işçilerin çalışma yaşamında karşılaştıkları değişimlere geçmeden önce genel hatlarıyla Almanya'daki çalışma yaşamındaki değişimleri incelemekte fayda vardır.

Göçmenlerin entegrasyonu sürecinin en önemli basamağı çalışma hayatına katılımları ile ilgilidir. İstihdama katılım ve işsizlik oranları ile sosyal refah sistemine verdikleri katkı veya zarar gibi istatistiki veriler bu alanda ilk verileri sunmaktadır. 2013 yılında Almanya'da Alman vatandaşları arasında işsizlik oranı % 4,6 iken bu oran Almanya'da çalışan AB vatandaşları arasında % 6,6 ve Türkiye'nin de dahil olduğu üçüncü ülke vatandaşları arasında % 12'dir. Buna karşın örneğin İsveç'te vatandaşlar arasında işsizlik % 4,9 iken üçüncü ülke vatandaşları arasında işsizlik % 27,3'e yükselmektedir. Hollanda'da ise % 5,5'e % 18'dir. AB genelinde ise AB vatandaşları arasında işsizlik % 9 iken üçüncü ülke vatandaşları arasında bu oran % 20,5'tir. 12 ay ve daha fazla işsizlik anlamına gelen uzun-süreli işsizlik oranlarında ise Almanya'da yurttaşlarla üçüncü ülke yurttaşları arasında ciddi bir farklılık yoktur. Alman vatandaşı işsizlerin % 49,5'i, üçüncü ülke vatandaşı işsizlerin ise % 48,5'i uzun süreli işsizdir. Almanya'nın AB geneline göre daha iyi bir durumda olduğu anlaşılmaktadır. Üçüncü ülke vatandaşlarında işsizliğin en önemli sebebi göçmenlerin genelde daha güvencesiz ve düşük vasıflı işlerde yoğunlaşması ve kriz dönemlerinde ekonomik durgunluktan en fazla etkilenenlerin bu meslek grupları olmasıdır. İstihdam oranları açısından incelendiğinde ise Alman vatandaşlarının %

80,1'i, AB yurttaşlarının % 76,3'ü, üçüncü ülke vatandaşlarının ise % 59,5'i istihdama katılmaktadır. Bu oranlar da AB ortalamasından biraz daha yüksektir. Yine yapılan birçok araştırmada Almanya'da üçüncü ülke vatandaşlarının sosyal refah sistemi üzerinde bir yük oluşturmadığı da belirtilmektedir. Bunda özellikle Alman yasalarının üçüncü ülke vatandaşlarına oturum verme şartı olarak bir istihdama, iş sözleşmesine sahip olma şartı getirmesi etkilidir. (SVR, 2015)

Almanya'da çalışma yaşamını değerlendirirken 2008 yılından bu yana Avrupa'yı saran ekonomik krizin etkilerini dikkate almak gerekir. Almanya Avrupa genelinde güçlü bir ekonomik performans sergilese de ekonomik krizden Almanya'daki sanayi ile çalışanlar da etkilenmektedir. Bu durum 2015 yılında da devam etmektedir. Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana yaşadığı en büyük kriz olan ve halen devam eden "Büyük Durgunluk" döneminde GSYİH'de, büyüme rakamlarında ve daha da ilginci istihdam hacmindeki düşüşe rağmen işsizlik oranlarının yükselmemesinin sebebi tartışılmaktadır. 2008'de krizle beraber Almanya'da GSYİH % 6,6 düşerken ABD'deki düşüş % 4.1 olmuştur. Almanya krizden daha ağır etkilenmesine karşın işsizlik oranlarındaki değişim ABD'ye göre temelli bir farklılık içermiştir. ABD'de işsizlik 2007'de % 4.5'dan 2009'da % 10'a yükselirken, Almanya'da 2007'de % 7.4 olan işsizlik 2009 başında yalnızca % 7.9'a çıkmıştır. (Burda and Hunt, 2011) "İstihdamda Alman mucizesi" olarak ifade edilen bu durumun sebebinin kriz öncesinde Hartz Reformları adı verilen neo-liberal politikaların sonucu olduğunu savunanlar olduğu gibi işsizliğin artmayışını devlet-işveren örgütleri-işçi sendikaları arasındaki işbirliğine ve ortaya çıkan "kriz korporatizmi"ne bağlayanlar da bulunmaktadır. (Stein et.al, 2010)

Kriz nedeniyle Avrupa genelinde işsizlik oldukça artmış, çalışma yaşamında değişimler sonucu güvencesiz çalışma biçimleri yaygınlaşmış ve çalışan yoksulluğu[10] olgusu yükselmiştir. Avrupa genelinde işsizlik artmaktadır. Ancak aralarında Almanya, Avusturya, İspanya ve İsveç'in de yer aldığı 10 AB ülkesinde iş hacmi azalsa da istihdamda küçük artışların olduğu görülmektedir. Bunun sebebi olarak ise işgücüne yönelik talepteki artış yerine part-time, mini-iş, sıfır-saat

[10] Çalışan yoksulluğu, çalıştığı, düzenli bir ücreti olduğu halde yoksul olma halidir.

sözleşme gibi güvencesiz istihdam biçimleri gösterilmektedir. Dolayısıyla daha esnek çalışma biçimleri, esnek ücretlendirme, işsizlik ödeneklerinin kısılması, sosyal güvencelerin azaltılması gibi çalışma yaşamına yönelik yapısal değişim paketleri krizi aşmak adına yürürlüğe girmiştir. 2000-2013 yılları arasında çalışma yaşamı ve iş piyasasına yönelik Almanya'da 133 ve Avusturya'da 141 reform-yasa değişikliği yapılmış, buna karşın Yunanistan'da 182 ve İspanya'da 249 reform yasalaşmıştır. Ancak çalışma yaşamındaki tüm bu değişiklikler ekonomik durgunluktan çıkışı sağlamamıştır. (ETUI, 2015)

Almanya'nın kriz esnasında siyasi konumunu güçlendirdiği ve ekonomik açıdan da istikrarlı bir görünüm sergilediği savunulmaktadır. Bunda da işgücü piyasasında önemli değişimler getirdiği için sendikalarca eleştirilen Hartz Reformları ile Agenda 2010 programının etkili olduğu öne sürülmektedir. 2000'li yılların başlarında Alman işgücü piyasasının "çok katı" olduğu ve bunun işsizliğe sebep olduğu işveren ve hükümet çevrelerinde dillendirilmekteydi. Alman emek piyasasının esnekleştirilmesi amacıyla 2003 Mart ayında SPD'li Şansölye Schröder "Agenda 2010" Programını öne sürdü. Volkswagen'in üst düzey yöneticisi olan Peter Hartz'ın başkanlığında kurulan komisyonda bir araya gelen işveren, işçi ve hükümet temsilcileri bir dizi yasa önerisi hazırladılar ve bu önerilerin büyük kısmı 2003-2005 tarihleri arasında yasalaştı. (Burda ve Junt, 2011)

Hartz Reformları ile ücret ve sosyal haklarda önemli değişimler yaşandı. Emeklilik yaşının 67'ye çıkarıldığı bu dönemde işsizlik ödeneği yüksek oranda azaltıldı ve insanlara vasfının altında iş teklif edilse de kabul etme şartı getirildi. Toplu iş sözleşmeleri maddelerini ve "eşit işe eşit ücret" ilkesini boşa çıkartacak şekilde geçici süreyle istihdam edilenlere daha düşük ücret verilmesi mümkün oldu. Bunun sonucunda 2003 ile 2008 yılları arasında geçici istihdamla çalışanların sayısı ikiye katlandı ve tüm işgücünün % 3'üne ulaştı. 2006 yılında geçici işlerde çalışanlar kadrolu işçilerin neredeyse yarısı kadar ücret alıyordu. Atipik istihdam biçimleri yaygınlaştırıldı. Part-time çalışmanın yanı sıra ayda 450 euro ücretle çalışan mini-işler ortaya çıktı. Genellikle kadınlar, gençler ve emekliler mini-işlerde çalışmaya başladı. Bu değişimler sonucunda düşük ücretle çalışan geniş bir emekçi kitlesi oluştu. Düşük ücretli çalışanların vasıfsız, eğitimsiz işçiler olduğu iddia edilse de

araştırmalara göre bu kitlenin yalnızca beşte birinin vasıfsız olduğu belirtilmektedir. İstihdam edilmekle işsizlik arasında bu tür ara kategorilerin oluşması nedeniyle 2006 ile 2009 yılları arasında işsizlik oranlarında düşüş yaşandığı öne sürülmektedir. (Lehndorff, 2015)

Almanya Federal Cumhuriyeti tarihinin en kapsamlı işgücü piyasası reformu olarak sunulan Agenda 2010 ve Harzt Reformları sosyal refah sisteminin de değiştirmiştir. Reformlarla "koruyucu" sosyal devlet yerine "aktive edici-etkinleştirici" bir sisteme geçildiği savunulmuştur. Reformlar yapısal işsizliğe ve işsizliğin getirdiği sosyal sistem üzerindeki ağır yükü azaltmayı hedefleyerek uygulanmıştır. Buna göre amaç insanları işgücü piyasasına en hızlı şekilde yeniden dönmesi için teşvik etmektir. Örneğin bu teşvikler arasında işsizlik ödeneği prosedürünü basitleştirmek ve süresini azaltmak da yer almıştır. (SVR, 2015)

Reformlar 2004-2005 yıllarında reel ücretlerin düşmesine, sosyal eşitsizliğin artmasına ve düşük-ücretli/vasıflı işlerin yaygınlaşmasına neden olmuştur. Ancak ücretlerin düşürülmesi iç tüketimi azalttığı için ülkenin büyümesi de yavaşlamıştır. Bu durumun Euro-bölgesi başta olmak üzere Avrupa geneline de olumsuz etkileri olmuştur. Alman ihracatı rekorlar kırarken iç talepteki düşüş ithalatı azaltmıştır. Bu bir nevi merkantilist politik tutum İspanya, Yunanistan gibi ülkelerin ekonomisini olumsuz etkilemiş, bir yandan Almanya ile ticaret dengeleri bozulurken öte yandan ihracat gelirleri nedeniyle zenginleşen Alman finans kuruluşlarından kredi çekerek borçlanmışlardır. (Stein et.al, 2010)

Buna karşın Hartz reformlarına ve neo-liberal düzenlemelere olumlu atıfta bulunan bu yaklaşıma karşın bir başka bakış açısı da bu dönemde sendikaların izlediği politikalara odaklanmaktadır. Avrupa Birliği (AB) genelinde yaşanan sendikalaşma oranındaki azalma ve toplu iş sözleşmelerinin etkisinin azaltılması olgusu Almanya için de geçerlidir. Almanya da dahil birçok AB ülkesinde sendikal konfederasyonlar işveren örgütleriyle ulusal veya sektörel düzeyde toplu pazarlık görüşmeleri yapmakta ve toplu iş sözleşmeleri imzalamaktadır. Şirket bazlı bireysel toplu iş sözleşmeleri tercih edilmemektedir. Almanya'da şirket düzeyinde toplu iş sözleşmeleri marjinal bir öneme sahiptir. Esas olan işveren örgütleriyle beraber

sektör temelli toplu iş sözleşmeler yapılması ve sözleşmenin sektördeki tüm firmalarda geçerli olmasıdır. Ancak 2000 ile 2012 yılları arasında Almanya'da toplu iş sözleşmelerinin kapsayıcılığı % 70'den % 60'a inmiştir. Sendikalı işçi oranı da 2008'de % 22 iken, 2013'te % 18'e düşmüştür. Çalışma yaşamındaki değişimler ve krizin de etkisiyle sendikaların siyasi etki gücünde düşüş yaşanmaktadır. (ETUI, 2015)

Kriz şartlarında işveren örgütleri ile sendikalar "kriz korporatizmi" denilen bir yöntemi benimseyerek istihdamı koruma adı altında bahsi geçen reformları birlikte kabul ettiler. Alman sendikaları açısından bunlar geçici tavizlerdi. İşgücü piyasasında esnekliği arttıran geçici çalışma, kiralık işçi, mini-iş, part-time çalışma gibi çalışma biçimleri ve mesleki eğitimle çalışanların vasfını attırma odaklı programlar bu nedenle fazla bir direnç görmeden yasalaştı. (Lehndorff, 2015; Urban 2015)

Sendikalar 1990'lı yıllardan bu yana kaybettikleri politik gücü ve üye sayısını yeniden toparlamak, Alman siyasi yaşamında ve çalışma ilişkilerinde daha güçlü bir konuma sahip olmak açısından kriz dönemini bir fırsat olarak değerlendirme amaçlı bir strateji belirlediler. Krizin en yoğun döneminde işgücü piyasasının esnekleştirilmesine şirketleri ayakta tutma ve istihdamı koruma şartıyla onay veren sendikalar "sosyal diyalog", "birlikte yönetim", "endüstriyel demokrasi" yönlü taleplerini daha güçlü şekilde ifade ettiler ve bu yönde işveren örgütlerinin de kabulüyle ortak adımlar attılar. Krizin etkisinin azalmasıyla beraber ise yeniden ücret artışı, sosyal haklar ve eşit işe eşit ücret taleplerini öne çıkarttılar ve bazı taleplerine ulaşabildiler. (Urban, 2015)

İşsizlik oranının artmamasında istihdamı koruma amacıyla sendikaların işveren örgütleri ve hükümetle beraber hareket etmesi ve yasaların yanı sıra toplu iş sözleşmelerinde de kriz dönemine uygun geçici maddeleri kabul etmeleri etkili olmuştur. Çalışma saatlerinin düşürülmesi, part-time ve geçici çalışmanın desteklenmesi, yıllık izinlerin arttırılması, fazla mesailerin karşılığında izin verilmesi, işten çıkarma yerine çalışanların mesleki eğitimlere yönlendirilmesi ve bu uygulamalara dahil olanların ücretlerinin bir kısmının devlet tarafından karşılanması

çalışanların işlerini korumasını sağlamıştır. Örneğin Almanya'da işsizliği koruma ve iç esnekliği geliştirme amaçlı uygulanan politikalardan birisi kısa çalışma (Kurzarbeit) programıdır. 2009 Mayıs'ında bu programdan 64 bin şirket yararlanmış ve 1.5 milyon işçiyi kapsamıştır. Buna göre krizle karşılaşan şirket geçici devlet desteği almak için bu programa başvuruyor ve şayet kabul görürse çalışanların çalışma saatlerini azaltıyor, ücretlerini bu oranda düşürüyor, çalışanlar da maaşlarının kalan kısmını devletten alıyorlar. Devlet ödemeyi işsizlik ödeneğinden gerçekleştiriyor.[11] (Tijdens et.al, 2014)

Bu sayede ileri teknolojiye dayanan sanayinin geliştiği Almanya'da şirketler vasıflı çalışanlarını kaybetmemişler, hem işten çıkarma sebebiyle hem de resesyon sona erdiğinde yeniden vasıflı işçileri istihdam ederken harcayacakları ekonomik kaynakları da korumuşlardır. Ekonomik istikrarın sürmesi amacıyla şirketler üretkenliğin belli oranda düşmesine razı olmuşlardır. (Stein et. al, 2010)

Sendikaların sektörel düzeyde imzaladığı toplu iş sözleşmelerinde de açık madde bırakarak fabrikalar özgülünde kısmi değişiklikler yapmayı mümkün kılmaktadır. İstihdamı korumak ve ekonomik açıdan zor durumda olan şirketin devamlılığını sağlamak amacıyla sendikalar ve iş konseyleri ile işverenler çalışma saatlerinin azaltılması, mesleki eğitimlerin arttırılması, geçici iş ilişkilerinin kurulması gibi konuları kendi içlerinde çözebilmektedir. 2010 yılında yapılan araştırmada 20'den fazla işçi çalıştıran işyerlerinin % 58'inde bu imkandan yararlanılmıştır. (Tijdens, 2014)

Şayet bu kapsamlı program ve işbirliği uygulanmasaydı, diğer ülkelerdeki benzeri ekonomik küçülme sonucunda ortaya çıkan işsizliğin Almanya'daki karşılığının 3.3 milyon iş olduğu belirtilmektedir. 3.3 milyon çalışanın işsiz kalması halinde toplam işsizlik 5 milyonu geçecek ve ciddi sosyal huzursuzlukların temelini oluşturacaktı. Ancak çalışma saatinin düşürülmesiyle yaklaşık 1.1 milyon çalışanın ve diğer

[11] Kısa süreli çalışma Almanya açısından yeni bir olgu değildir. Yaklaşık yüz yıldır durgunluk ve kriz dönemlerinde başvurulan bir uygulamadır. Son krizde bu uygulamanın kapsamı genişletilmiştir. Buna göre kısa çalışma ödeneğinden yararlanma süresi 6 aydan 24 aya çıkartılmıştı. Ancak bunun uygulanması için şirket düzeyinde işçileri temsil eden sendika veya iş konseyinin onayının alınması gereklidir. (Burda and Junt, 2011)

uygulamalarla emek üretkenliğinin düşürülmesi karşılığında yaklaşık 2 milyon işin korunduğu hesaplanmaktadır[12]. (Stein et.al, 2010)

Almanya'da yasalar ve çalışma ilişkileri sistemi çalışanların iş güvencesini korumaya önem veren, işten çıkarmayı zorlaştıran, bu anlamda "dış esnekliğin" zayıf olduğu bir sistem sunmaktadır. Buna karşın şirketlerin "iç esneklik" imkanları diğer ülkelere göre daha geniştir. Buna göre istihdamı korumakla beraber şirketlerin kendi içinde kriz dönemlerinde önlem almak için uygulanabilecek enstrümanlar çeşitlidir. Bu esnekliği güçlendiren bir diğer olgu da şirket dahilinde sendikalar ve iş konseyleri üzerinden sosyal diyalog temelli korporatist ilişkilerin iyi işliyor olmasıdır. "Dış esnekliğin" güçlü olduğu yani işten çıkarmanın maliyetinin daha az olduğu ABD gibi ülkelerde ise kriz dönemlerinde işsizliğin hızla şekilde arttığı anlaşılmaktadır. (Stein et.al, 2010) İç esnekliği güçlendiren bir diğer olgu da mahkeme kararlarıdır. Örneğin 2007 Kasımında Federal İş Mahkemesinin verdiği karara göre bir firma bir işçinin fazla mesaiden kaynaklı hesabında izin hakkı varken yanında aynı işi yapan başka bir işçiyi işten çıkaramaz. (Burda and Junt, 2011)

Bu noktada tartışma istihdamdaki başarının sebebinin mevcut korporatist ilişkilerde mi yoksa neo-liberal reformlarda mı aranması gerektiğinde düğümlenmektedir. Sendikal harekete yakın olan sol eğilimli araştırmacılar "iç esneklik-dış esneklik" ilişkisi üzerinden analizlerini sürdürmekte ve Agenda 2010 ve Hartz Reformlarının çalışma ilişkilerinde "dış esneklik" modelini geliştirdiğini, kriz dönemindeki başarının ise sosyal tarafların bu reformların verdiği imkanlar yerine geleneksel, korporatist, işbirliğine dayalı, "iç esneklik"ten yararlanan modeli izlemelerine

[12] Almanya'da sosyal güvenlik rejimi tüm değişimlere karşın halen kuvvetini korumaktadır. Sosyal güvenlik haklarından oturum izni olan yabancı ülke vatandaşları da yararlanmaktadır. Birkaçını saymak gerekirse, çocuk desteği ilk iki çocuğun her biri için aylık 184 eurodur. Yeni doğum yapan ailelere ebeveynlik desteği aldığı maaşa oranla 300 euro ile 1800 euro arasındadır. İşsizler ve haftada 15 saatten az çalışanlar işsizlik ödeneğinden yararlanabilirler. İşsizlik maaşı önceki işteki maaşa ve ödenen primlere göre hesaplanmaktadır. Ayrıca bir işte çalıştığı halde çok düşük ücret aldığı için geçinemeyenler de sosyal yardım alabilmektedir. Bu yardım talep edenin durumuna bağlı olarak 234 eurodan 399 euroya kadar değişmektedir. Kira yardımı da iyi şartlarda barınma için verilebilmektedir. Yine göçmen kökenlilere yönelik özel programlar da vardır. Buna göre göçmenlerin işgücü piyasasına daha rahat entegre olması için "Integration through Training-Mesleki Eğitim Yoluyla Entegrasyon" adlı mesleki eğitim ve danışmanlık hizmeti veren bir proje 2011'den bu yana devam etmektedir. (FMLSA, 2015)

dayandırmaktadırlar. Özcesi bu yaklaşıma göre başarı reformların uygulanmasından değil tam tersine uygulanmamasından kaynaklıdır. (Stein et.al, 2010) Buna karşın ana-akım yaklaşımlar iş piyasasında esnekliği geliştiren yasaların işsizliğin yükselmemesinin esas sebebi olarak görmektedir. Bir başka faktör olarak da söz konusu yasalar sayesinde durgunluk öncesi dönemde (2005-2007) şirketlerin fazla işçi istihdam etmek yerine mevcut işgücünü daha esnek ve yoğun çalışmalarına dayanmış olmalarının etkisine işaret etmektedir. Buna göre zaten işgücü fazlası yüksek olmadığı için kriz döneminde fazla işçi çıkartılmamış, çıkarılma potansiyeli taşıyan işçilere de yoğun dönemdeki fazla mesailerinin ücreti karşılığında uzun süreli ücretli izin verilebilmiştir. Kalan fazla işgücünün bir kısmı mesleki eğitimlere, bir kısmı da kısa çalışma sisteminden yararlandığında şirketlerin çıkarmak zorunda kalacağı işçi sayısı da azalmaktadır. (Burda and Hunt, 2011)

Almanya'da çalışma yaşamında ve iş piyasasında son yıllarda çalışanların korunmasına yönelik bazı adımlar da atılmaktadır. Bunda kriz döneminde istihdamı koruma amaçlı toplu iş sözleşmelerinde önemli tavizler veren sendikaların krizin en ağır dönemi aşıldıktan sonra taviz verdiği hakları geri almak için verdiği mücadele ile CDU'nun SPD ile hükümet kurmasını etkisi olmuştur. Buna göre 2008 yılına göre Almanya'da geçici işlerde çalışanların ve part-time çalışanların sayısı azalmış, geçici işlerde çalışanlar için "eşit işe eşit ücret" kampanyası yapılmış ve ücretler yükseltilmiş ve asgari ücret getirilmiştir. (ETUI, 2015)

Almanya çalışma yaşamı açısından bir diğer önemli gelişme ise asgari ücretin yasalaşmasıdır. Son 20 yılda Almanya'da sendikalaşma oranının ve toplu iş sözleşmesinin kapsadığı işçi sayısının azalması süreci düşük ücretli işçi sayısındaki artışla eşzamanlı gerçekleşmiş ve sendikal mücadelenin önünde önemli bir engel ve gündem halini almıştır. Ortalama ücretin üçte ikisinden az geliri olan çalışan sayısının 1995-2012 arasında 5.9 milyondan 8.4 milyona çıkması Almanya'yı Avrupa'da düşük ücretli işçi sayısı en fazla olan ülke haline getirmiştir. Bu duruma engel olmak açısından Alman Sendikalar Birliği (DGB- Deutsche Gewerkschaftsbund) 2006'da asgari ücret talebini öne sürmüştür. Daha öncesinde ulusal ve sektörel bazda işverenlerle imzalanan toplu iş sözleşmeleri sendika üyesi olmasa da neredeyse tüm işçileri kapsıyordu. Ancak hem sendikalaşma oranının

düşmesi hem de birçok şirketin işveren örgütlerinden istifa etmesi sektörel toplu iş sözleşmelerinin kapsayıcılığını düşürmüştür. 2006'da saat başına asgari ücret talebi 7.5 Euro iken bu talep 2010'da 8.5 Euro'ya çıkartılmıştır. 2013 yılında asgari ücret tartışması genel seçim kampanyalarında öne çıkmış ve SPD ile CDU arasındaki koalisyon görüşmelerinin temel maddeleri arasında yer almıştır. (Eldring and Alsos, 2014)

Ağustos 2014'te parlamentonun kabul ettiği asgari ücret yasasına göre Ocak 2015'ten itibaren asgari ücret saat başına 8.50 euro olarak belirlenmiş ve bu ücretin altında çalışılması yasaklanmıştı. Alman sendikaları asgari ücretin uygulanmasının ve ücretlerin yükseltilmesinin iç talebi canlandıracağı için krizden çıkışa katkıda bulunacağını savunmaktadır. (ETUI, 2015)

Hartz reformları ve Agenda 2010 politikasının SPD hükümetinde gündeme getirilmesi Almanya'da sendikalar ile sosyal-demokratlar arasındaki geleneksel özel ilişkiyi bozmuştu. Ancak kriz döneminde sendikaların izlediği "yapıcı" stratejik tutumla beraber 2009 seçimlerinin ardından CDU/CSU ile SPD arasındaki büyük koalisyon görüşmeleri esnasında sendikalar aktif bir tutum alarak koalisyonun kurulmasını desteklediler ve asgari ücretin de aralarında olduğu bir dizi talebi koalisyon programına eklemeyi başardılar. (Urban, 2015)

3.2. Almanya'nın vatandaşlık ve göç politikasındaki değişimler

Almanya'da 82 milyon nüfusun altıda birinin göç geçmişi var. Yaklaşık 5 milyonu AB vatandaşı değil. Almanya 1950'li yıllardan bu yana misafir işçi kabul etmekte olmasına ve işgücünün önemli bir bölümü göçmen işçilerden oluşmasına karşın kendisini göç ülkesi olarak kabul etmeme konusunda uzun yıllar ısrarcı bir tutum sergilemiştir. Yasalar ve legal düzenlemeler bu nedenle dışlayıcı hükümler içermiş, yurttaşlık elde etme imkanları güçleştirilmiştir. Bu açıdan göçe dair resmi politika önemli bir kamusal tartışma konusudur ve göçün sosyal, ekonomik, kültürel etkilerine dair öne sürülen farklı perspektifler yerlilerle göçmenler arasındaki ilişkinin inşa sürecini etkilemektedir.

Almanya 2000'li yılların başlarına kadar kendisini bir "göç ülkesi" olarak tanımlamayı reddetse de modern Alman tarihinde göç olgusu ile dalgalar halinde karşılaşılmıştır. Ancak Alman vatandaşlığı açısından "kan bağının" belirleyici olması ve gelen göç dalgaların önemli bir kısmının Alman "soydaşlar" olması vatandaşlık tartışmalarının ön plana çıkmasına engel olmuştur. Göçmen ve vatandaşlık tartışması "kan bağı" olmayan "diğer milletler" söz konusu olduğunda ön plana çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana Almanya'ya altı göç dalgasından bahsedilebilir. İlk dalga 1945-1950 arasında savaş öncesindeki Alman bölgelerinden ayrılıp Batı Almanya'ya gelen 8 milyon mültecidir. İkinci dalga 1950-1961 yılları arasında Doğu Almanya'dan ve Sovyet Cumhuriyetleri'nden göç eden yaklaşık 4 milyon Almandır. Üçüncü dalga 1950-1973 arasında misafir işçi olarak Türkiye, Yunanistan, İtalya, Yugoslavya, İspanya, Portekiz, Tunus ve Fas'tan gelen yasal emek göçüdür. Bu dönemde yaklaşık 18.5 milyon kişi Almanya'ya gelmiş ve bunların 4.7 milyonu kalıcı hale gelmiştir. Beşinci dalga 1980'lerde Polonya, Romanya ve Sovyetler Birliği'nden gelen etnik Almanlarla Türkiye ve Doğu Avrupa'dan gelen sığınmacılardan oluşuyordu. Altıncı dalga ise 1988'den başlayıp 1990'lı yılların ilk yarısına kadar sürmüştür. Bu dönemde Doğu Alman şehirlerinden iç göçün yanı sıra, Doğu Avrupa'dan "soydaşlar" ve Yugoslavya, Afrika ve Asya ülkelerinden savaş ve çatışmalardan kaçan sığınmacılardan oluşmuştur. (Hönekopp, 1996)

Almanya'da göçmen politikası uzun yıllar dışlayıcı bir modele dayanmıştır. Dışlayıcılık göç ülkesi olma durumunun uzun yıllar boyunca reddedilmesi ve vatandaş kabulünün zorlu şartları öne sürmesinden kaynaklıdır. (Başer, 2013) Entegrasyon ve Göç Üzerine Alman Vakıflarının Uzmanlar Konseyinin (SVR) 2015 tarihli altıncı yıllık raporunda Almanya'nın artık dışlayıcı bir göç politikasına sahip olduğu söyleminin bir klişe olduğu ve gerçeği yansıtmadığı savunulmaktadır. 2000'li yıllardan itibaren kabul edilen bir dizi yasa sayesinde Almanya'nın yalnızca Kıta Avrupası düzeyinde değil, aynı zamanda küresel düzeyde en liberal göç ülkeleri sayılan Kanada, İsveç, Hollanda gibi ülkelerle kıyaslanabilecek düzeyde liberal ve "ilerici" bir göç politikasının ve yasal çerçevenin uygulandığı öne sürülmektedir. OECD de 2013 yılında Almanya'nın emek göçü politikasını OECD dahilindeki en liberal ülkeler arasında olduğunu vurgulamıştır. Bunda Avrupa Birliği Direktiflerinin

yanı sıra yasa koyucuların bilhassa Kanada deneyimini incelemesi sonucu bu alanda ortaya çıkan yasaların etkili olduğu belirtilmektedir. SVR açısından sorun yasaların olması değil Almanya'nın göç politikasındaki hızlı değişimin kamuoyunda yeterince "pazarlanamamasıdır". (SVR, 2015)

Uluslararası göç endeksi MIPEX verilerine göre de 2014 yılında Almanya göç politikaları açısından genel olarak 61 puan alarak "biraz uygun" şeklinde sınıflandırılmış ve genel puanda 38 ülke içinde 10. sırada yer almıştır. Son yıllarda vatandaşlık ve göçmenlik yasalarındaki reformlar olumlu yönde bir ilerlemeyi sağlamıştır. Bu endekste en düşük puan eğitim alanıdır ve sadece 47 puandır. Ayrımcılık karşıtlığı konusu da bir diğer düşük puanı almıştır, 58 puandır[13]. Siyasi katılım açısından 63 puanla 11. sıradayken en yüksek puanı iş piyasası hareketliliğinde almıştır. Bu alanda 86 puanla 4. sıradadır. MIPEX Almanya'nın yavaş ve istikrarlı bir ilerleme sergilediğini, eşit haklar konusuna önem verildiğini, genellikle pilot çalışmalarla denedikten sonra genel politikalara karar verildiğini belirtmektedir. Bu tespitler SVR'nin tespitleriyle de uyumludur. Dikkat çeken bir tespit ise bu ilerlemenin komşu Avusturya ve İsviçre'de reform çabaları bloke edilirken ve İngiltere ve Hollanda'nın aşırı sağ partilerin çalışmaları sonucunda MIPEX endeksinde ilk 10'dan çıktığı bir dönemde gerçekleşmesinin önemidir. Bu açıdan Almanya'nın Avrupa genelinde örnek alınan ve takip edilen bir ülke olması gerçeğine vurgu yapılmaktadır. (MIPEX, 2014))

SVR (2015), Almanya'daki anlayış değişikliğinin bir dizi sebebini açıklamaktadır. Avrupa Birliği Direktifleri ve Alman Anayasası çerçevesinde mahkemelerin aldığı kararlar göç ve vatandaşlık politikalarının değişimi için gerekli dış etkiyi sağlamaktadır. İkinci etken 2008 yılında başlayan küresel krizle de önemi daha çok anlaşılan Almanya'nın ileri teknolojiye dayalı sanayi üretimini ve ihracata dayalı

[13] MIPEX verilerine göre ayrımcılık karşıtı yasa ve uygulamaların güçlü olduğu ülkelerde farklı nesillerden göçmenlerin işsizlik oranlarında düşüş yaşanmaktadır. Örneğin İsveç, Fransa ve Hollanda'da bu yasalar güçlüyken İsviçre ve Avusturya'da düşük seviyededir. Almanya ise İsviçre ve Avusturya'ya göre daha iyi konumda olsa da ayrımcılık karşıtlığının yüksek puana sahip olmadığı görülmektedir. Bunun sonucu ise göçmenlerde işsizliğin daha yaygın olması ve iş bulan göçmenlerin önemli bir kısmının ise güvencesiz istihdam biçimlerinde yoğunlaştığıdır. (Crul et.al., 2012)

ekonomisini sürdürmek için yüksek nitelikli-kalifiye göçmene olan ihtiyacın artmasıdır. Bu açıdan son yıllarda Almanya, diğer birçok ülke gibi yüksek nitelikli işgücünü çekmek için tanıtım çalışmalarına önem vermektedir. Bu kapsamda özellikle Almanya'da yükseköğrenim okuyan yabancı gençlerin Almanya'da istihdama katılmasını özendirecek programlar hazırlanmıştır. Bir diğer etken Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşadığı göç dalgalarının sonuçları üzerine yapılan tartışmaların yarattığı birikim ve deneyimdir. 70'li, 80'li ve 90'lı yıllarda izlenen farklı politikalar ve sonuçlarının analizi üzerinden daha kapsamlı bir politik hattın izlenmesi mümkün olmuştur. Göçmen ailelerin ikinci ve üçüncü nesillerinin Alman toplumuna olan katkısı, siyasette-sanatta-sporda ve diğer birçok alanda göçmen kökenlilerin daha görünür olması, göçmenlerin başarı ve uyum hikayelerinin ön plana çıkması, siyasi partilerde ve sosyal örgütlenmelerde göçmen kökenlilerin verdiği mücadele de anlayış değişimine zemin hazırlamıştır. Göç ve vatandaşlık tartışmalarını biçimlendiren bir diğer olgu da *ius sangunis* yoluyla Alman etnik kökenden gelenlere doğrudan vatandaşlık verilse de "soydaşların" da entegrasyon ve uyum konusunda diğer göçmen topluluklarının yaşadıklarına benzer sorunlar yaşamasıdır. Dolayısıyla meselenin Almanlık veya Türklük ile değil daha genel bir sorunun parçası olduğu daha net anlaşılmıştır. SVR (2015) artık modern toplumların önemli bir bileşeninin göçmenler olduğunu savunarak yeni ve modern bir vatandaşlık konseptine olan ihtiyacı vurgulamaktadır. SVR gerekli oturum izni süresinin kısaltılmasını, gerekli uyumu sağlayanların vatandaş olması için teşvik edilmesini, vatandaşlığa geçiş sürecinde çifte vatandaşlığın sağlanmasını ancak çifte vatandaş olanların Almanya'da doğan ve büyüyen çocuklarının yalnızca Alman vatandaşı sayılmasını önermektedir. Mevcut yasalarda belirli bir süredir Almanya'da oturum izni olan yabancı pasaportlu ailelerin Almanya'da doğan çocukları çifte vatandaş olabilmektedir.

SVR 2014'te yayınladığı entegrasyon barometresi raporunda göçmen ve vatandaşlık politikalarındaki değişimlerin Almanya toplumunda entegrasyon konusunda olumlu bir atmosfer yarattığını öne sürmektedir. SVR entegrasyonu sosyal yaşamın temel alanlarına eşit katılım olarak tanımlamaktadır. Temel alanlar ise ekonomik (istihdam, gelir, mesleki eğitim vb), kültürel (dil, eğitim, din, gelenekler vb), sosyal (topluluk,

arkadaş çevresi, yaşam tarzı vb) ve siyasi (siyasi katılım, partiler, dernekler vb) alanlardır. Bahsi geçen temel alanları ölçen barometrenin sonuçları 2011 yılına kıyasla Alman vatandaşlarının ve göçmenlerin 2014 yılında görece daha iyimser olduğunu göstermektedir. Buna göre sorunlar halen olsa da olumluya doğru bir gidişat olduğu düşünülmektedir. Yapılan ankette Almanlar, yakın dönemde göç eden etnik Almanlar, diğer AB vatandaşları ile diğer coğrafyalardan gelenler entegrasyon konusunda daha olumlu bir hava olduğunu belirtseler de yalnızca Türkiye kökenliler daha olumsuz cevaplar vermiştir. Bunda yılların birikiminin yanı sıra eğitim ve istihdam alanında süren sorunlar da Türkiyelilerin daha ihtiyatlı bir yaklaşıma sahip olmasına neden olabilir. Ankete olumsuz yaklaşan diğer kesimler ise *Hauptschule*[14] mezunları, part-time çalışanlar, işsizler ve emeklilerdir. Ancak daha ihtiyatlı ve olumsuz yaklaşanlar da hesaba katıldığında anlaşılıyor ki genel resim yasaların olumlu bir atmosfer yarattığıdır. Göçmen kökenliler genel olarak halen göçmenlerin eğitimde, kamu hizmetlerinde ve siyasette yeterince temsil edilmediğini, daha fazla göçmenin öğretmen, polis, kamu görevlisi ve hakim olarak görev almasını ve mecliste daha fazla temsil edilmesini beklemektedir. Göçmenler gündelik yaşamlarında, özellikle eğitimde, işgücü piyasasında ve konut piyasasında ayrımcılıkla karşılaştıklarını belirtmekteler. Bu oranlar bilhassa Türkiye kökenlilerde diğer ülkelerden gelen göçmenlere kıyasla daha yüksektir. (SVR, 2014)

1990'da kabul edilen yabancılar yasası ile 16-23 yaş arası göçmenlerle 15 yıldan fazla Almanya'da yaşayanlara vatandaşlık hakkı tanınmıştır. Ancak çifte vatandaşlık reddedilmiştir. Çifte vatandaşlık tartışmaları 1990'lı yılların sonlarında SPD-Yeşiller Koalisyonu sürecinde gündeme daha yoğun şekilde gelebilmiştir. (Aybek, 2012) 1998'de iktidara gelen SDP-Yeşiller Hükümeti 1913'ten kalma vatandaşlık yasasını değiştirmeyi gündemine aldı. Çifte vatandaşlık konusu bu kapsamda tartışmaya açıldı. Ancak CDU-CSU'nun aleyhteki yoğun propagandasının karşılık bulduğu anlaşılınca ve hükümet üst kamarada çoğunluğu yitirince uzlaşma yolları arandı.

[14] *Hauptschule* Alman ortaöğrenim sistemindeki okullar arasında en düşük kalitedeki okullardır. Bu okullara gidenlerin meslek okullarına devam etmesi veya mezuniyetin ardından vasıfsız veya yarı-vasıflı işlerde istihdam edilmeleri beklenmektedir. Bir diğer bölümde daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Çifte vatandaşlık tam haliyle kabul edilmese de göçmenlerin vatandaşlık hakkı alması kolaylaştı ve doğan çocuklar vatandaşlığı kazanabildi. (Aybek, 2012)

Ulus-ötesi sosyal alanların oluşumu siyasi alanda çifte vatandaşlık talebinin gelişmesine neden olmaktadır. Her iki ülkede yaşamı aynı anda deneyimleme imkanı her iki ülkede siyasi yaşama tüm haklarla katılma talebini ve iki devletin sunduğu vatandaşlık hak ve sorumluluklarına sahip olma isteğinin altını doldurmaktadır. (Faist, 2000) Türkiye açısından çifte vatandaşlık 1981 yılından bu yana mümkün. Türkiye ayrıca kendi vatandaşlığını bırakıp Alman vatandaşlığına geçenlere "Mavi Kart" vermekte ve vatandaşlığı düşse de seçme-seçilme hakkı dışında belirli ayrıcalıklar sunulmaktadır. 1999'da kabul edilen ve 2000 yılında yürürlüğe giren yasaya göre Almanya çifte vatandaşlığa kısmen izin vermiştir. Alman otoriteleri ekonominin işlemesi açısından göçmen emeğine ihtiyaç duysa da çifte vatandaşlık konusunda 2005 tarihli yasa beklenmiştir. Bu dönemde sosyal sorunlarla ilgili olarak "konukseverlik kültürünü" geliştirme gibi soyut söylemler öne çıkabilmektedir. (Pusch, 2015)

Almanya'nın vatandaşlık yasası 1913'ten 2000'e kadar yürürlükte kaldı. Kan esasına dayalı olduğu için Almanya'da doğan göçmen çocukları vatandaş sayılmıyorken diğer ülkelerde yaşayan Alman "soydaşlar" Almanya'ya geldiklerinde vatandaşlığa kabul ediliyordu. Ancak Türkiyeli göçmenler çifte vatandaşlığı Alman yasalarındaki bazı boşluklardan yararlanarak elde etmeyi başarmıştır. Buna göre Alman vatandaşı olmak için Türk vatandaşlığından ayrılan Türkler Alman vatandaşlığına geçtikten sonra çifte vatandaşlık hakkını kabul eden Türk vatandaşlığına yeniden başvurmaktaydı. Alman yasalarına göre bu durumda olanlar Almanya'da kaldığı sürece çifte vatandaş kabul edilmekteydi. Şayet ülkeyi terk ederlerse vatandaşlıkları o zaman düşüyordu. 1913'ten kalan bu yasal boşluk Türk Konsolosluklarının da yardımı ve yönlendirmesiyle uzun süre uygulandı. Yeni vatandaşlık yasasıyla bu dolaylı yol kapatıldı. (Pusch, 2015)

Almanya'nın Doğu Avrupa'dan gelen etnik Almanları/soydaşları doğrudan vatandaşlığa kabul ediyor olması Almanya'nın göç ve vatandaşlık politikaları arasındaki ilişkiyi daha komplike bir hale getirmektedir. Bilhassa Doğu Blokunun

yıkılmasından ardından "soydaşların" kitleler halinde gelmesi ile aslında Almanya'daki en büyük göçmen grubunu Türkiyeliler değil etnik Almanlar oluşturmaktadır. Ancak vatandaşlık almaları göçmen sayılmalarına ve göç politikalarına maruz kalmalarına engel olmaktadır. Oysaki 1990'lardan bu yana yoğunluk kazanan etnik Alman göçünü gerçekleştirenler diğer göçmenlerle benzer sorunları paylaşmakta ve entegre olmakta zorlanmaktadır. (Liebig, 2007)

Bunun bir sebebi de aslında "göçmen" kavramıyla neyin tanımlandığı ile ilgilidir. ABD, Avustralya, Kanada, Yeni Zelanda gibi geleneksel göç ülkelerinde "göçmen" doğrudan göç eden kişiler için geçerli olmakta ve diğer nesillere "göçmenlik" olgusu aktarılmamaktadır. Ancak Almanya ve birçok Kıta Avrupası ülkesinde "göçmen"den kasıt vatandaş olmayanlar, yabancı ülkelerin vatandaşı olanlardır. Bu durumda vatandaşlık üzerinden "göçmenlik" olgusu diğer nesillere aktarılmakta, diğer yandan doğrudan göç eden etnik Almanlar vatandaş sayıldığından göçmen politikalarının sunduğu bazı programlardan yararlanamamaktadır. Almanya'da yabancı ülke vatandaşlarının % 20'si Almanya'da doğmuşken bu oran Türkiyelilerde % 35'e yükselmektedir. (Liebig, 2007) Almanya'da doğup büyüyen Türkiyelilerin yurttaşlıkla, doğal olarak siyasal katılım ve temsiliyet ile ilgili sorunları ancak 2000'li yıllarla beraber değişen yasalar sayesinde, halen çeşitli kısıtlamalar olsa da yavaş yavaş değişmektedir.

1999'da kabul edilen ve 1 Ocak 2000'de yürürlüğe giren vatandaşlık kanununda kan bağına dayalı *ius sanguini* ilkesinin yanı sıra *ius soli* ilkesi de eklenmiştir. (SVR, 2015) *Ius Sanguini* ilkesi nedeniyle Almanya'da doğmak yurttaş olmak için yeterli olmuyordu.

2000'de kabul edilen vatandaşlık yasasına göre:

- Almanya'da 8 yıl yaşamak,
- Sürekli oturma iznine sahip olmak,
- Sosyal yardım ve işsizlik ödeneği almadan yaşamını sürdürebilmek,
- Alman anayasasını kabul etmek,
- Sabıka kaydı olmamak,

- Vatandaşlık kabul testlerini vermek,
- Almanca bilmek ve
- Önceki vatandaşlığından vazgeçmek şart koşuldu.
- 1 Ocak 2000'den sonra doğan çocukların anne ve babası Alman vatandaşı değilse ancak anne veya babasından en az biri en az 18 yıldır Almanya'da yaşıyorsa ve kalıcı oturum iznine sahipse doğuştan Alman vatandaşı sayılmaktadır. Ancak 18-23 yaş arasında kararını vermeli ve hangi ülkenin vatandaşlığını almak istediğini bildirmelidir. Bu açıdan geçici bir çifte vatandaşlık sunulmuştur. (Başer, 2013)

2014 yılında ise vatandaşlık yasasında bazı değişiklikler de yapıldı. Buna göre 18 yaşına gelindiğinde vatandaşlık tercih hakkı kaldırıldı ve bu kapsama girenlerin çifte vatandaşlığı kabul edildi. Buna göre:

- Gerekli koşulları dolduran yabancılar 8 yıl Almanya'da yaşamışlarsa vatandaş olabilmektedir. Bu koşullar Almanca bilmek, temiz sabıka kaydı, Alman Anayasasına bağlılık ve mali açıdan bağımsız yaşayabilmek.
- Almanya'da yabancı ailelerden doğan çocuklar doğumda Alman vatandaşlığı almaktadır. 23 yaşında ise tercih yapmaktadır.
- Ancak bazı kıstaslara uyanlar için seçme zorunluluğu kaldırılmıştır. Buna göre yabancı ailelerden doğan çocuklar en az 8 yıl Almanya'da yaşadıysa, en az 6 yıl Almanya'da okula gittiyse, Almanya'da bir okuldan mezun olduysa veya mesleki eğitimi tamamladıysa seçme zorunluluğuna sahip olmadan çifte vatandaş olarak devam edebilecektir. Bu kapsama Almanya'daki çocuk ve gençlerin yaklaşık % 90'ı girmektedir. Yılda yaklaşık 40 bin gencin bu hak sayesinde tercih yapmadan çifte vatandaş olması beklenmektedir.
- 28 Ağustos 2007'den itibaren AB ve İsviçre vatandaşları çifte vatandaş olarak Alman vatandaşlığına geçebilir. (Pusch, 2015)

2002-2015 arasında 1.8 milyon kişi çifte vatandaş oldu. Bunların 850 bini AB ve İsviçre vatandaşlarıdır. 2011 yılında Almanya'da toplamda 4.3 milyon çifte vatandaş yaşıyordu. Bunların 530 bini aynı zamanda Türk vatandaşıdır. (Pusch, 2015)

2000'li yılların başlarında Almanya'nın bir "göç ülkesi" olması durumu daha bariz şekilde ele alınmıştır. 2004 yılında kabul edilen yeni göçmenlik yasası alanındaki en kapsamlı çalışmalardan biridir. Yasanın hazırlığı 2000 yılında İç İşleri Bakanlığı bünyesinde kurulan Göçmen Komisyonunun 2001 yılında hazırladığı rapora dayanmaktadır. Bu rapor Almanya'nın göç ülkesi olduğunu kabul ederek tekliflerini hazırlamış ve tekliflerin önemli bir kısmı Mart 2002'de yasalaşmıştır. Yüksek Mahkeme belirli maddelerin yeniden görüşülmesine karar verince yasa Haziran 2004'te kısmi değişikliklerle kabul edildi. 2005'te yürürlüğe giren göç yasası ile göçmenlerin vatandaşlık hakları geliştirilirken göçün kontrolü, sınırlandırılması ve göçmenin uyumu meseleleri de pekiştirilmiştir. Almanca dilini bilmek, entegrasyon kurslarına katılmak vb şartlar arttırıldı. Tüm bu şartları karşılasa da iç güvenlik vb sebeplerle Almanya'nın vatandaşlığı reddetme hakkı halen vardır. Tüm bu sınırlayıcı hükümlere karşın Haziran 2012'de gençlerin yalnızca % 2'si ailesinin vatandaşlığını tercih etmiştir. (Başer, 2013; Aybek, 2012)

Temmuz 2007'de SPD-CDU/CSU Hükümeti yasaya eklemeler yaparak aile birleşimi konusunda yeni kurallar getirdi. Buna göre 18 yaş sınırı, yeterli gelir, kalacak yer ve A1 düzeyinde Almanca bilme şartı eklendi. (Aybek 2012)

Göç yasası ile ilgili çalışmalarda "uyum" konusu ön plana çıkmaktadır. SPD ve CDU farklı açılardan yaklaşsa da "uyum" kavramı etrafında birleşilmektedir. Göçmenlerin vatandaşlık için hakim olan kültüre uyum göstermesi gerekliliği eğitimde, istihdamda ve dil öğreniminde belirli kriterlerin açığa çıkmasına neden olmaktadır. Bu tartışmalar yürütülürken sıkça İslam'ın demokrasiye uygunluğu veya göçmenlerin işbirliği yapmaması, göçmen ailelerin ataerkil yapısının kadınlar üzerindeki etkileri üzerine söylemler de öne çıkmaktadır. (Başer, 2013)

Ancak entegrasyon kursu, dil öğrenme gibi şartlara Türkiyeli göçmen örgütlenmeleri içinden destek sunan kesimler de bulunmaktadır. Örneğin Berlin Türk Kadınlar Birliği Başkanı Yasemin Özbey, Çağatay Topal'a (2011) verdiği mülakatta bu kurslar sayesinde Türkiye'den gelin olarak gelen genç kadınların eve kapatılma tehdidinden kurtulduklarını ve yeni ülkelerini daha iyi tanıdıklarını, bu sayede olası aile baskısına karşı gelebildiklerini savunmaktadır.

İkinci ve üçüncü nesil göçmenlerin "göçmenlik" hallerinin devam ediyor olması ve vatandaşlığa kabul edilen "soydaşların" ise göçmenlikle ile ilgili sorunlarının sürüyor olması, bununla birlikte Alman resmi makamlarının insanları etnik veya dini bağları yerine sahip oldukları vatandaşlık doğrultusunda sınıflandırması nedeniyle hem bilimsel-istatistiki araştırmalarda kullanmak hem de siyasi karar-vericilerin daha net politik kararlar alabilmelerine yardımcı olmak amacıyla 2005 yılı resmi istatistiklerine "göçmen kökenli kişi" ibaresi getirilmiştir. Bu isimlendirmede önyargıları ve "yabancı" gibi tanımların yetersizliği aşacak daha nesnel bir tanım bulma hedefi bulunsa da zaman içinde "göçmen kökenli insan" tanımlaması medyada ve kamuoyunda bir kez daha olumsuz bir içerikle doldurulup kullanılmaya başlanmıştır. (SVR, 2015)

Almanya'da göçmenlerle ilişkilerde göçmen kuruluşlarına özel bir rol verilmemekte, etnik-dini temelli ayrımlar yerine bağlı olunan vatandaşlık üzerinden yaklaşılmaktadır. Örneğin İsveç'te Türk veya Kürt olmanın bir anlamı varken Almanya açısından Türkiye vatandaşı olmak-pasaportu taşımak yeterlidir.

AB vatandaşlarının yerel seçimlerde oy verme hakkı AB yasalarıyla güvence altındayken Türkiyeli göçmenler seçme ve seçilme hakkına Alman vatandaşlığına geçmeleri halinde kavuşmaktadır. Ayrıca yerel düzeyde kurulan "yabancılar konseyleri" (auslanderbeirate) göçmenlerin taleplerini dillendirebildikleri bir platform olmaktadır. Yine yerel yönetimler seviyesinde göçmen derneklerine fonlar verilebilmektedir. Bu konuda eyaletler arasında farklı politik yaklaşımlar sergilenmektedir. (Başer, 2013)

3.3. **Almanya'nın göç politikası, çalışma yaşamı ve Türkiyeli işçiler**

Göçmenlik meselesi yalnızca ekonomik boyutu olan bir olgu değildir. Göçmene olan ihtiyacın temelini ekonomik beklentiler oluştursa da göçmenliğin siyasi, sosyal ve kültürel etkileri de olacaktır. Bilhassa gündelik yaşamda önyargılar, medyanın tutumu, siyaset yapıcıların yaklaşımları genel kamuoyunu yönlendirmekte ve göçmenler bu tutumlara karşı kendi stratejilerini oluşturmaktadır.

Almanya misafir işçilik döneminin ilk başından bu yana göçmenlerin kontrolüne ve denetimine özel önem vermiştir. Misafir işçilerin seçiliş yönteminden Almanya'ya geldiklerinde yaşadıkları yerlere ve kurdukları derneklere kadar her şey kayıt altındadır. Bu şekilde göçmenlerin emeğinden olabildiğince fazla yararlanmak hedeflenirken aynı zamanda hakim konumdaki Alman toplumuna olan etkileri de sınırlandırılmak ve biçimlendirilmek istenmektedir. Türkiyelilerin Almanya'da toplumsal yaşama katılmalarının engellenmesi mümkün olmadığına göre Alman otoriteleri göçmenlerden çalışmalarının yanı sıra yaşamın farklı alanlara belirlediği sınırlar dahilinde katılımını da talep etmektedir. Almanların kültürel değerlerini benimsemesi, dilini konuşması, tarihini öğrenmesi gibi maddelerin olduğu beklenti listesi zamanla daha da genişlemiştir. Almanya'nın göç ülkesi olduğunu ilk kez resmi düzeyde kabul eden 2001 tarihli Bağımsız Göç Komisyonunun yaşanan sorunların kaynağı olarak Alman politikalarının ve tutumlarının yanı sıra göçmenlerin yetersizliklerini ve isteksizliğini de ifade etmesi de sorunların karşılıklı yansımasına işaret etmektedir. (Topal, 2011)

Mevcut eşitsiz ilişkinin ve denetimin sonucu ayrımcılığın farklı boyutlarda hayat bulması ve Alman vatandaşlığına geçse dahi yabancı olarak algılanmaya devam etmesi gündelik yaşamda farklı boyutlarda ayrımcı uygulamalara neden olmaktadır. Konumuz özgülünde Räthzel'e göre (Akt. Topal, 2011) Türkiyeli işçiler işyerlerinde dört temel ayrımcılıkla karşılaşmaktadır:

- İlki işyerlerinde en düşük ücretli, en az istenen, en tehlikeli işlerin genelde göçmenlere bırakılması;
- İkincisi iş hiyerarşisi içinde göçmenlere ayrımcılık yapılması, örneğin kısa süreli sözleşmeler imzalanması, yükselme imkanlarının kısıtlı olması;
- Üçüncüsü eşit muamele ilkesine uyulmaması, küçük yaşlardan itibaren alınan eğitimin de etkisiyle sosyal hareketliliğin kısıtlı olduğu, alt düzey işlere mahkum bırakılması ve
- Son olarak gündelik iş ilişkilerinde göçmen işçilerin deneyimlediği "ufak" küfürler, tacizler ve aşağılamalardır.

Gündelik yaşamda deneyimlenen göçmenlik hali ve otoritelerin izlediği politikalar Türkiyelilerin Almanya'da oluşturdukları ulus-ötesi alanın niteliklerini belirlemekte, ulus-ötesi alandan beklentilerini ve yerli işçilerle paylaştıkları kamusal alanlardaki tutumlarını şekillendirmektedir.

İşyerinde ayrımcılık konusu Almanya'da önemli bir tartışma konusudur. Bu konuda öne çıkan bir yaklaşım işyerinde göçmen işçilerin daha düşük pozisyonlarda görev almasının otomatik olarak ayrımcılık anlamına gelmediğini savunmaktadır. Bunun sebebi incelediğinde birçok işyerinde göçmen/yabancı işçiye ayrımcılık yapmak amacıyla daha düşük konumların verilmediğini, esas ayrımın vasıf, yetenek ve eğitim gibi kriterlerle bu ayrımın nesnel olarak ortaya çıktığı savunulmaktadır. Göçmenler arasında eğitim düşeyinin düşüklüğü ve vasıfsızlık göçmen işçinin yükselişine de engel olmaktadır. Bu nedenle de çözüm olarak mesleki eğitim dönemindeki sorunların çözülmesi gösterilmektedir. (Will, 2007; Rihl, 2007)

Rihl (2007) makalesinde ayrımcılık konusunda mevcut yasalarda radikal değişimlerin başladığı 2000'li yılların başında yapılan çeşitli araştırmalardan bahsetmektedir. 2000 yılında yapılan bir araştırmada büyük bir kimya fabrikasında 2200 çalışanın % 45'i yabancı kökenli olsa da bunların % 99'u mavi yakalı işçi konumunda, yalnızca % 1'i beyaz yakalı konumda çalışmaktaydı. Alman çalışanlar açısından ise mavi yakalıların oranı % 57'dir. Şirketteki 120 birim sorumlusundan hiçbiri yabancı kökenli değildir. Ancak araştırmada etnik kökene dayalı ayrım yerine sosyal sermayenin belirleyici kıstas olduğu belirtilmektedir. İkinci nesil Türkiyeli ve Yugoslavyalı gençler arasında 2001 yılında yapılan araştırmada ise iş ararken ayrımcılığa maruz kaldığını savunanların oranı Türkiye kökenli gençler arasında % 27, eski Yugoslavya kökenli gençlerde ise % 14 çıkmıştır. İşyerinde çalışırken ayrımcılığa uğradığını düşünenler ise Türkiyeli gençler arasında % 15, Yugoslavya kökenliler arasında ise % 12 çıkmıştır. İş ararken ayrımcılığa uğramanın en önemli sebebi ise yabancı isme sahip olması, başörtüsü takması gibi nedenlerle iş görüşmesine davet edilmemesi veya iş verilmemesi olarak gösterilmektedir. İşyerinde ayrımcılık ise yaygın şekilde iş arkadaşlarından veya müşterilerinden sözlü tacize uğramakla ve üstlerinin adil olmayan iş dağılımı yapmasıyla açığa

çıkmaktadır. Yine 2001 yılında yapılan bir başka araştırma olan HOPI projesi de iş başvurularında en yaygın görülen ayrımcılığın yabancı isimden kaynaklandığını göstermektedir. Araştırmacılar yabancı isim verdiklerinde reddedilirken Alman ismi verildiğinde görüşme daveti alabilmiştir. Yine görüşmelerde işle alakası olmayan kültürel-temelli sorular sorulması de dolaylı yoldan ayrımcılık anlamına gelebilmektedir. Yine işyerinde sözlü taciz, kariyer desteği verilmemesi, daha düşük pozisyonların önerilmesi gibi olgularla karşılaşılmaktadır.

2008 tarihli TIES araştırması da ayrımcılık konusunda benzeri sonuçlara ulaşmıştır. Türkiyeli ikinci nesil göçmenlerin üçte biri hiçbir zaman ayrımcılık veya düşmanca bir tutumla karşılaşmadığını belirtirken, % 12'si iş ararken veya iş yerinde her zaman bu tür tutumlarla yüz yüze geldiğini belirtmiştir. "Bazen" karşılaştığını söyleyenler ise hem Türkiyeliler hem de Yugoslavlar arasında en çok belirtilen seçenektir. (Sürig ve Wilmes, 2015)

Buna karşın birçok önemli şirkette ayrımcılık karşıtı eğitimler ve programlar uygulanmakta ve ayrımcılık iddialarıyla ilgilenen birimler kurulmaktadır. Bakanlıklar da bu konuda çalışmalar yürütmektedir. Alman devleti özel bir "ayrımcılık karşıtı yasa" ile ayrımcılığa karşı yasal düzlemde verilen mücadelenin pekiştirilmesini amaçlamıştır. 2006'da kabul edilen Genel Eşit Davranış Yasası ile devlet rutin olarak ayrımcılığa karşı mücadele edeceğini belirtmiştir. Yasa Avrupa Birliği'nin ilgili direktifleri ve rehberliklerini temel almış ve ayrımcılıkla mücadeleyi ev piyasasında gündelik çalışma yaşamına kadar geniş bir alanda daha da geliştirmiştir. Yasanın uygulanması ve geliştirilmesi amacıyla kurulan Ayrımcılık Karşıtı Ajans (AGG) ayrımcılığa uğrayanlara destek sunmaktadır. Ajans hukuki destek sunmakta, araştırmalar yapmakta, yasa ve çözüm önerileri sunmakta, değerlendirme raporları hazırlamaktadır. (SVR, 2015)

Ulus-ötesi alan mevcut eşitsizliğe ve deneyimlenen ayrımcılıklara karşı bir savunma işlevi görmektedir. Alman ve Türk devletlerinin politikaları ile Türkiye toplumunun kendi içindeki heterojen yapısı bu ulus-ötesi alanın biçimlenmesine ve yeniden-üretilmesine neden olmaktadır. Ortaya çıkan çelişkilerin çözümü açısından "uyum", "entegrasyon" gibi bazı kavramlar öne çıksa da tarafların bu kavramlara yüklediği

anlam farklılaşabilmektedir. Örneğin Türkiyeliler açısından entegrasyon, ayrımcılığa maruz kalmadan Alman toplumunun bir parçası olmak anlamına gelmektedir. Türkiyeliler Alman toplumunun kendi içindeki heterojen yapısını gözlemlemekte ve kendi öz kültürel ve dini değerleriyle bir bütün olarak bu yapıya kabul görmeyi arzulamaktadır. Bu da doğal olarak Türkiyeliler açısından entegre olmakla yurttaşlık hakkını kazanma ve/veya çifte vatandaş olma hakkına kavuşmayı birlikte ele almalarına neden olmaktadır. (Topal, 2011)

İşgücü piyasasında Türkiyeli işçilerin konumu incelendiğinde genellikle ikinci nesil göçmenlerle karşılaşılmaktadır. Almanya'da eğitim sürecinden geçen ikinci nesil Türkiyelilerin oluşturduğu ulus-ötesi alanda yetişerek çalışma hayatına katılmaktadır. Hem ulus-ötesi alan hem ailevi ilişkiler hem de eğitim-okul süreci nedeniyle ikinci nesil göçmenler çok-dilli, çok-kültürlü bir ortamda yetişmektedirler. Bu da asimilasyon tartışmaları yerine entegrasyon meselesini ön plana çıkarmaktadır. Göçmen kökenli bireylerin işgücü piyasasına, eğitime, sağlık hizmetlerine ve diğer toplumsal alanlara başarılı şekilde katılmasının, ilgili alanlardaki örgütlenmelerde yer almasının başarılı bir entegrasyon anlamına geldiği öne sürülmektedir. Bu yalnızca yasal hakların ve imkanların olması anlamında değil, bu potansiyelin gerçek yaşamda hayata uygulanabilir olması ile anlaşılmaktadır. Göç araştırmalarında genellikle ikinci nesil göçmenlerin ev sahibi topluma daha iyi entegre olacakları ve ailelerinin yaşadığı sorunların önemli bir kısmından muaf olacakları beklense de göçmenlik olgusunun nesilden nesle aktarıldığı anlaşılmaktadır. Diğer bir ana-akım yaklaşıma göre ikinci neslin bir geçiş nesli olduğu ve bu neslin toplumsal yaşama daha aktif katıldığı ve kendilerinden sonra gelecek nesillerde ise asimilasyon sürecinin tamamlanacağı beklentisi vardır. Ayrıca göçmenle yerli nüfus arası ilişkinin karşılıklı olduğuna vurgu yapan ve yalnızca ev sahibi nüfusun göçmenleri değil, göçmenlerin de ev sahibi nüfusu şekillendirdiği, bu nedenle göç alan toplumların uzun vadede kültürel, dil, din vb açılardan çeşitlilik kazanacağı öngörülmektedir. Başka bir ana-akım yaklaşımsa entegrasyon ve dışlanma meselelerinin yalnızca göçmenler için değil her birey için ayrı ayrı bir çelişki olduğunu öne sürerek, yerlilerin de toplumsal yaşama katılma sürecinde zorluklar

yaşayabileceğini ve belirli açılardan dışlanabileceğine işaret etmektedir. (Sürig ve Wilmes, 2015)

2005 yılında Berlin ve Frankfurt'ta Türkiye ve Yugoslav kökenli 18-35 yaş arası ikinci nesil göçmenler üzerinde yapılan TIES projesinde katılımcıların ailelerinin (birinci neslin) durumu ile kendi durumları karşılaştırılmaktadır. Buna göre Türkiyelilerin ailelerinin % 11.5'i büyük şehirlerden Almanya'ya göç etmişken kalanı kırsal bölgelerden gelmiştir. Annelerinin büyük çoğunluğu evlilikle-aile birleşimi üzerinden göç ederken % 3.2'si doğrudan çalışmak için gelmiştir. Ailelerin büyük çoğunluğunun oturma ve çalışma süresi vatandaşlığa başvurmalarına imkan verse de % 60'ı başvurmamıştır. Birinci nesil erkeklerin % 85'i, kadınların % 90'ından fazlası mesleki eğitim almadan Almanya'ya gelmişlerdir, erkeklerin % 80'i, kadınların % 49'u okuma-yazma bilmektedir. Bu eğitim durumu aslında ikinci nesli de doğrudan etkilemektedir. Eğitimsiz anne-babalar geldikleri ülkenin eğitim sistemini ve dilini de yeterince bilmediğinden çocuklarını doğru şekilde yönlendirmede ve desteklemede yetersiz kalabilmektedir (Sürig ve Wilmes, 2015). İpşiroğlu (2008) da gözlemlerini derlediği "Özgürlük Yolları" adlı kitabında Almanya'da ikinci nesil göçmen çocuklarının okullarında şayet öğretmenleri tarafından fark edilip özel olarak desteklendikleri takdirde daha iyi bir ortaokul veya liseye gidebildiğini, ancak öğretmenin yeterli desteği olmadığı takdirde dili yeterince bilmeyen, ailesi de ilgilenmeyen çok sayıda gencin potansiyelinin açığa çıkmadığına işaret etmektedir.

2008 tarihli TIES araştırmasında Türkiyeli ikinci neslin gittikleri okulların önemli bir kısmının göçmen ağırlıklı olduğu anlaşılmaktadır. Türkiyelilerin % 44'ünün gittiği okulda öğrencilerin yarısından fazlasının göçmen çocukları olduğu dile getirilmiştir. Sınıf tekrarı-sınıfta kalma da Türkiyeli çocuklarda yüksek orandadır. Ankete katılanların yaklaşık % 15'i sınıf tekrarı yapmışken, bu oran Alman katılımcılarından oluşan kontrol grubunda % 3'tür. Almanya'da sınıf tekrarı öğretmenler tarafından ders başarısı zayıf olan, dil yetersizliği olan, yeterince gelişmemiş olan veya aile desteği olmayan çocuklar için verilmektedir ve bilhassa dil ve aile desteği konuları önemli bir sebep olabilmektedir. Ancak bu durum Almanya ve diğer Almanca

konuşan ülkelerde yaygın olan bir durumdur. Fransa, Hollanda, İsveç gibi ülkelerde Türkiyeli göçmen ailelerinin çocuklarının sınıfta kalma-sınıf tekrarı oranı çok daha düşüktür. Bu ülkelerde öğrenci performansının ölçüm kriterlerindeki farklılıklar, çocuğa yeni şans verme gibi sebepler öğrencilerin küçük yaşta ders tekrarı yapmasını engelleyebilmektedir. Bu durum da "ayrımcılık" konusunu gündeme getirmektedir. (Sürig ve Wilmes, 2015) Örneğin Hollanda'da Türkiye kökenlilerin okul bırakma oranının düşük olmasında ve yükseköğrenime giriş olanaklarını daha fazla olmasında Hollanda eğitim sisteminin öğrencilere sunduğu alternatifler ve "ikinci şanslar" etkili olmaktadır. 2005 yılında 18-20 yaş arasındaki Türkiye kökenli gençlerin % 29'u yükseköğrenim okumaktadır. Almanya'da ise aynı yıl 25-35 yaş arasındaki Türkiye kökenlilerin % 14'ü *Gymnasium*'dan mezun olmuş ve % 4'ü üniversiteye devam edebilmiştir. Bunun belirli nedenleri vardır. Hollanda'da Türkiye kökenli ailelerin çocuklarının çoğunluğu 4 yaşında anaokuluna başlarken Almanya'da çoğunluk 6 yaşında okula gitmektedir. Böylece Hollanda'da 2 yıllık bir avantajla eğitim sürecine başlanmakta ve bilhassa dil öğrenimi sorunu bu sürede aşılabilmektedir. Hollanda'da okulların tüm gün, Almanya'da ise yarım gün olması nedeniyle öğretmenlerin öğrencilere ayırdığı süre de daha fazladır. Bir diğer önemli fark ise Almanya'da okul seçimi 10-11 yaşlarında yapılırken Hollanda'da 2-4 yıl sonrasında çocuğun geleceğini ve istihdamdaki konumunu belirleyecek okul seçimi yapılmaktadır. Bu sayede öğrenci daha bilinçli ve farkında olabilmekte ve daha prestijli okulları daha fazla Türkiyeli öğrenci tercih edebilmektedir. (Crul ve Schneider)

TIES'in 2007 ve 2008 yıllarında yaptığı araştırmada babaları en fazla ilkokul mezunu olan ikinci nesil Türkiye kökenlilerin eğitim durumunu karşılaştırmalı şekilde analiz etmektedir. Bulunan verilere göre ikinci nesil Türkiyelilerin kolej ve üniversitelere girme oranı Belçika'da % 24.8, Hollanda'da % 25.6, Fransa'da % 39.6 ve İsveç'te % 37.1 iken bu oran Avusturya'da % 14.5'e düşmekte, Almanya'da ise yalnızca % 3 üniversite veya koleje girebilmektedir. Oranların Avrupa genelinde bu kadar farklılaşması Almanya özgülünde meselenin yalnızca ailelerin düşük vasıflı ve eğitimsiz oluşlarıyla kültürel farklılıklarda aranamayacağını, sistematik bir sorun olduğunu göstermektedir. (Crul and Schneider, 2010)

Punzenberger (2003) Türkiyeli göçmen işçilerin ikinci neslinin yeterli eğitim hizmetlerinden yararlanamadıkları için işgücü piyasasında dezavantajlı durumda olduklarını belirtmektedir. Eğitim sisteminin oldukça seçici olması eşitsizliği beslemekte ve işgücü piyasasında istihdam imkanlarını darlaştırmaktadır.

Alman eğitim sistemi ilkokuldan ortaokula geçişe özel bir önem vermektedir. Öğrencinin gittiği ortaokul onun ileride üniversiteye veya meslek okuluna gidip gidemeyeceğinden işgücü piyasasındaki konuma kadar bir dizi konuda önem bir veri vermektedir. Okullar arası geçiş mümkün olsa da gayet zordur. Öğrenciler alt-orta okuldan (Sekundarstufe 1) üst-orta okula (Sekundarstufe 2) geçmekte ve oradan meslek okuluna veya yükseköğrenime devam ederek çalışma yaşamına hazırlanmaktadır. İşgücü piyasasının beklentilerini esas alarak kurumsallaşan Alman eğitim sisteminin üçlü modeli öğrencinin küçük yaşlardan yolunu çizmesine neden olmaktadır. Bu da öğrencinin başarısının yanı sıra öğretmenin kanaati ile ailenin desteğinin/çabasının önemini açıkça gösteriyor. Göçmen aile çocuklarına genellikle Almancanın yetersizliği ve ailenin ilgisizliği veya yeterli akademik desteği veremeyeceği sebebiyle daha düşük düzeyde eğitim kurumlarının öğretmenlerce önerildiği bilinmektedir. Bu nedenle okullar içinde hiyerarşinin en altında olan *Hauptschule* okullarında (diğerleri sırayla *Realschule* ve *Gymnasium*) göçmen çocuklarının oranları ortalamanın gayet üstünde yer almaktadır. Alman Eğitim ve Araştırma Bakanlığı'nın 2010 tarihli araştırmasında da göçmenle yerli çocukların *Hauptschule* ve *Gymnasium*'a gidiş oranları arasında ciddi bir fark olduğunu göstermekteyken *Realschule* için daha dengeli bir dağılım olduğu anlaşılmaktadır. Yine bazı araştırmalar aynı ders başarısı olmasına karşın göçmen aile çocuğuna sosyo-kültürel sebepler göstererek daha düşük seviyenin önerildiğini iddia etmektedir. Öğrencilere çoklu seçenek sunulduysa (*Realschule* ve *Hauptschule* veya *Realschule* ve *Gymnasium*) ailelerin çocuklarını daha iyi olan okula yönlendirdiği ve öğrencilerin büyük oranda daha üst sınıftaki okulu başarıyla bitirdiği de belirtilmektedir. TIES araştırmasına göre *Gymnasium* veya *Realschule*'ye kabul edilen Türkiyeli göçmen aile çocukları okullarını başarıyla bitirmekte ve öğretmenlerin çokça bahsettiği dil sorunu veya ailenin yetersiz desteği gibi konular gündem olmamaktadır. *Hauptschule* açısından bahsi edilen sınıf tekrarları veya

okulu bırakma oranının yüksekliği konuları sadece göçmen aile çocuklarına özgü bir durum olmamakta, benzeri sorunlar Alman ailelerin çocuklarında da görülebilmektedir. (ortalama % 10 okul bırakma.) İlgili araştırmalarda öğrencilerin karşılaştığı sorun ve imkanlar konusunda Yugoslavya kökenli ailelerin çocuklarının da Türkiyeli göçmen ailelerin çocuklarıyla benzer sorunları yaşadığı ancak bir nebze daha başarılı oldukları veya sorunları bir nebze daha az hissettikleri anlaşılmaktadır. (Sürig ve Wilmes, 2015)[15]

Ekonomik statü ve yükselmenin eğitimle bire bir ilişkili olduğu Almanya'da işgücüne katılımda da göçmenler önemli sorunlar yaşamıştır. Sosyal statü-eğitim ilişkisi iyi eğitim alamayan ikinci nesil Türkiyelilerin önemli bir kısmının gelir ve itibar açısından hiyerarşinin en alt tabakasını oluşturmalarına neden olmaktadır. Bu sosyal engelleri aşabilen Türkiyeliler azınlık durumundadır. (Abadan-Unat, 2007) Hem Punzenberger'in (2003) Avusturya'ya dair araştırması hem de Rob et. Al'ın (2007) Almanya ve Hollanda'ya dair araştırması Türkiyeli göçmen işçilerin yerlilere nazaran genellikle düşük ücretler elde eden düşük vasıflı ve prestijli işlerde çalıştığını göstermektedir. Genel olarak yabancıların, özelde de Türkiyeli göçmenlerin polis komiseri, sosyal hizmetler, akademi ve sağlık sektörlerinde istihdam oranı düşüktür. Düşük vasıflı emek oranı yabancılarda Almanlara nazaran 2 kat fazladır. Genel olarak yabancıların % 60'ı, Türklerin ise % 70'i düşük vasıflıdır. Ancak Alman ekonomisinin yapısı ve ihtiyaçları vasıflı, eğitimli işgücüne ihtiyaç duyduğu için Türkiyeli göçmen işçiler arasında işsizlik oranı artmış, sanayide iş bulamayan birçok işçi küçük işletme kurma veya hizmet sektöründe çalışma yolunu seçmiştir. (Hönekopp, 2007)

TIES araştırmasında eğitim durumunun etkisini işgücü piyasasındaki karşılığını görmek de mümkün olmakta. 18-35 yaş arasında Frankfurt ve Berlin'de yaşayan

[15] Sosyolog François Dubet bu konuyla ilgili şu yorumu da dikkat çekicidir:
"Okullardaki ilişkiler, bir bütün olarak toplumdaki ilişkiler gibi ırksallaşmaktadır. Bireyler 'etnik' kimlik sahibi kişiler olarak algılanmakta ve damgalanmaktadır. Daha basitçe söylemek gerekirse, okullar öğrencileri geçmişte işçi sınıfı çocukları olarak tanımlarken şimdilerde göçmen çocukları olarak tanımlamaktadır. Daha önceleri çocuklara babaları yoksul olduğu için sorunlu oldukları teşhisi konurken, çocuk üçüncü kuşak olsa bile, babası göçmen olduğu için sorunlu olduğu teşhisi konmaktadır. Erkek çocuklarının davranışları geçmişte 'saldırgan' olarak tanımlanırken, artık davranışın kendisi 'etnik' olarak tanımlanmaktadır". (Akt. Kaya, 2008)

ikinci nesil göçmenler arasında yapılan bu araştırmada Türkiyeli ikinci nesil göçmenlerin istihdama katılım oranlarının yerli ve diğer göçmenlere nazaran daha az olduğu anlaşılmaktadır. Bunun en önemli sebebi ise kadınların önemli bir kısmının iş aramaması ve ev işleriyle uğraşmasıdır. Yine Türkiyeli göçmenlerin iş bulma süresi de diğer gruplara göre daha zorlu olmakta ve ağırlıklı bir kısmı hizmet sektöründe veya sanayide vasıfsız işlerde çalışmakta veya esnaflık yapmaktadır. Ankete katılanlar arasında yarı-vasıflı sayılabilecek fabrikalarda makine operatörlüğü yapanların oranı Türkiyeli göçmenler arasında % 6.4, göçmen erkeklerde ise % 10'a yakındır. Türkiyeli ikinci nesil göçmen erkeklerin yaklaşık % 90'ı özel sektörde çalışırken Türkiyeli kadın işçilerin %30'u kamu kurumlarında bakım hizmeti gibi alanlarda istihdam edilmektedir. Kadın işçilerin part-time çalışma oranı daha yüksekken erkek işçilerin % 80'i tam zamanlı ve süresiz sözleşmeyle çalışmaktadır. Bunun bir sebebi ise süreli/geçici sözleşmelerin genellikle vasıflı işçiler arasında yaygın olmasıdır. Ankete katılanlar Türkiyeli işçilerin % 16.5'unu başka çalışanlardan da sorumlu oldukları bir konumda çalışırken bu oran Yugoslav kökenlilerde % 24 ve Almanlardan oluşan kontrol grubunda ise % 27.5'dur. (Sürig ve Wilmes, 2015)

Alman toplumunda sosyal prestij; iyi bir eğitimden, meslekten ve gelirden kaynaklanmaktadır. Performansın, başarı ve rekabetin önem kazandığı bir toplumda Türkiye'den gelen misafir işçilerin Alman toplumunun istemediği ve düşük seviyede gördüğü çöpçülük, temizlikçilik gibi işleri veya ağır iş kolundaki işleri üstlenmesi, gelenlerin önemli bir kısmının kırsal kökenli olması ve Türkiye ortalamasında dahi daha düşük eğitim ve vasfa sahip olması yerlilerle Türkiyeli göçmenler arasındaki sosyal ilişkilerde önemli engellerin açığa çıkmasına neden olmuştur. Bu durum Türkiyeli göçmenlere dair tartışmalarda düşük sosyal prestijin Türklerin geri kalmışlığıyla veya etnik-dinsel kimliğiyle açıklayan yaklaşımların prim yapmasına neden olmuştur. Dahası hem iki Almanya'nın birleşmesinde yaşanan sosyal ve kimliksel sorunların aşılmasında hem de 1990'lı yıllarla birlikte öne çıkan Avrupa Birliği ve Avrupalılık bilincinin gelişmesinde Türkiyeli göçmenlere "öteki" olma rolü verilmiştir. Bu durum ise Türkiyeli göçmenlerde Türkiye referanslı kültürel, sosyal, ulusal bilincin gelişmesine ve yeniden üretilmesine neden olmuştur. Bu

bilincin gelişmesinin bir diğer etkisi ise Türkiyeli göçmenlerin kendi içinde etnik, siyasal ve dini kimliklerin de önem kazanması olmuştur. Türkiyelilerin ulus-ötesi alanının genel özellikleri ve alt-kümeleri göçmenlerin yerlilerle ve kendi içindeki ilişkileri üzerinden şekillenmiştir. (Gümüş, 2012)

Bunda ana-akım medyanın rolü belirleyicidir. 1990'larda ve 2000'lerde Almanya'da Türkiyelilerin Müslüman kimlikleri daha fazla önem kazanmış ve açıktan ırkçı yargılar yerine ulusal güvenlik ve uyum gibi daha hafif söylemler öne çıkmıştır. Toleransa sahip olmayan milliyetçiler, Kuran kursları, kızların zorla evlendirilmesi, zorla tesettüre sokulması, namus cinayetleri, çeteler, nefret söylemlerinde bulunan din görevlileri gibi konular tüm Türkiyeli göçmenleri kapsayacak şekilde değerlendirilmiştir. Buna göre göçmenler kimliklerinde ısrar eden, değişime kapalı, uyumsuz, paralel dünyalarında yaşamayı tercih eden birer sorun kaynağı olarak tasvir edilmiştir. Bu algıyı güçlendiren bir diğer medya alanı da Türk kızlarının nasıl ataerkil baskıdan kaçıp Alman toplumunda özgürleştiğini tasvir eden otobiyografik romanların çok satanlar listelerinde yer almasıdır. Yine dizilerde ve filmlerde zorla kız kardeşini evlendiren, kendisine tavır koyan Almanlara şiddet uygulayan, ufak çaplı suçlara bulaşan, işsiz, cahil Türk karakteri de yer alabilmektedir. (Gümüş, 2012) Ana-akım medya üzerinden yaygınlaşan bu göçmen imajının işyeri temelinde ve sendikalarda yerli-göçmen ilişkisine yansıyışı ve sendikaların bu önyargılara yaklaşımı alan çalışmasında değerlendirilecektir.

Alman vatandaşlığına Türkiyeli göçmenlerin başvurusu yüksek olmamıştır. Yasal prosedürün fazla olması, dil meselesi, süresiz oturma izninin yeterli bulunması, çifte vatandaşlık taleplerini sürdürmeleri, Türkiye'de mevcut haklarını örneğin miras haklarını veya öldükten sonra Türkiye'de gömülme hakkını kaybetmemek istemeleri, Türkiye'ye geri dönüş ihtimalinin olması ve en azından çocuklarının Alman vatandaşı olabileceğini bilmek gibi çok çeşitli etkenler Alman vatandaşlığına geçiş oranını azaltmıştır. (Başer, 2013) 1972-2009 arasında 810.481 Türk vatandaşı Alman vatandaşlığına geçmiştir. (Sirkeci et.al, 2012)

Almanya'da resmi göç politikalarının uzun süre dışlayıcı bir niteliğe sahip olması nedeniyle bu politikanın getirdiği sorunlarla baş edebilmek açısından hükümetler

göçmen derneklerini teşvik etme yolunu seçmiştir. Ancak kurulan ve desteklenen derneklerin büyük çoğunluğu dini dernekler (Sünni-İslamcı veya Alevi) olmuştur. Dini derneklerin dışında sosyal-kültürel dernekler, spor dernekleri, ayrıca Kürt dernekleri yoğunluğu oluşturmaktadır. (Abadan-Unat, 2007) Etnik, dini, kültürel temelde örgütlenen derneklerin desteklenmenin bir arada yaşama kültüründen öte içe kapanmayı teşvik etmesi daha olasıdır.

Almanya'da Türkiyeli göçmen işçiler 1960'lı yılların başlarından bu yana 50 yılı aşkın süredir yaşamaktadır. Başta "misafir işçi" olarak gelmişlerdi ve geçici olarak kalmaları bekleniyordu ancak belirli şartlar altında kalıcı olmaya karar verdiler, yeni ülkelerine ailelerini getirdiler ve çocuklarını göç ettikleri ülkede yetiştirmeye başladılar. Bugün ikinci ve üçüncü nesil Türkiyeliler yerli nüfusla aynı okul ve işyerlerini paylaşmaktalar. 2006 yılında yapılan bir araştırmada Türkiyelilerin % 75'i kendilerini ikinci sınıf vatandaş olarak görmektedir. Türkiyeliler gündelik sosyal yaşamda önemli sorunlarla karşılaşmaktadır. (Başer, 2013)

Türkiyeli göçmen işçiler geldikleri ülkenin işgücü piyasasının özellikleri ile baş etmeye çalışmıştır. Uzun yıllar süresince oturum izinlerinin çalışma izinlerine bağlı olması Türkiyeli işçilerin davranış özelliklerine ve yaşadıkları gerilimlere de kaynaklık etmiştir. Örneğin kimi durumlarda oturum izinlerini kaybetmemek için yerli işçilerin mücadelesine katılmada Türkiyeli işçiler tutuk kalabilmiştir. Ayrıca Türkiyeli göçmen işçiler diğer göçmen gruplarla da rekabet içine girebilmiştir. 90'lı yıllarda Doğu Avrupa'dan gelen Almanların (soydaşlar-aussied) göçü, Doğu Avrupa'dan gelen göçler, bilhassa Lehmann Kararnamesi olarak bilinen ve Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinden gelenlerin işe alınmasında istisnai bir düzenleme olarak yaşlılar için ev hizmetlerinde kısa süreli çalışma izni verilmesi gibi yasal imkanlar da Türkiyeli işçilerin yerli işçilerle ve diğer göçmenlerle ilişkilerini biçimlendirmiştir. (Hönekopp, 2007; Toksöz, 2007)

Almanya'da 1972'den bu yana ölüm sayısının doğum sayısından fazla olması ve toplumun yaşlanması bir yandan sosyal politika alanında sorunları derinleştirirken öte yandan göçmen emeğine olan ihtiyacı da sürekli kılmaktadır. Ancak Alman ekonomisinin ihtiyaçları da zaman içinde değişmektedir. Teknolojik açıdan

yenilenen, ileri bir konum alan Alman sanayisinin vasıfsız işçiye olan ihtiyacı giderek azalmaktadır. Bu durum en çok birinci nesil Türkiyeli göçmenleri olumsuz etkilemiştir. İşlerini kaybeden Türkiyeliler ya hizmet sektöründe geçmişler veya kendi işlerini kurma çabası içine girmişlerdir. 2. ve 3. nesil Türkiyeliler ise eğitim alabildikleri oranda güncellenen taleplere cevap verebilmiştir. (Toksöz, 2007)

Emek göçü ile ilgili yaşanan toplumsal gelişmelerde üretimle paylaşım arasındaki çelişki dikkate alınmalıdır. Göçmen emeği ekonomik büyüme, sanayi üretimi ve hizmetler için gereklidir, ancak siyasi sorunlar paylaşım meselesine geldiğinde, özellikle de refah devleti rejimlerinin geleceği konusunda açığa çıkmaktadır. (Tekin, 2007)

3.4. İş Konseyleri ve IG Metall Sendikası ile İlişkileri

Alan çalışmasının sonuçlarına geçmeden önce genel hatlarıyla Türkiyeli işçilerin temsil edildikleri İş Konseyleri ile IG Metall Sendikasını tanıtmakta fayda var. Sendikanın tarihine ve politik çizgisine değinmeden önce Almanya özgülünde hayat bulan ve endüstriyel demokrasinin örneği olarak gösterilen İş Konseylerinin hangi yasal temelde faaliyet gösterdiğini ve tezimiz açısından önemini incelemekte fayda var.[16]

3.4.1. İş Konseyleri

Almanya'da endüstriyel demokrasi ve birlikte yönetim (co-determination) çalışanların şirket yönetiminde karar-alma sürecine katılmalarını güvence altına alan bir dizi yasadan oluşmaktadır. İş Konseyi Yasası 25 Eylül 2001'de Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiş ve 20 Nisan 2013'te yeni eklemeler yapılmıştır. (FMLSA, 2013) İşçi sendikalarına alternatif olmayan ve çalışma yaşamının farklı alanlarını düzenleyen bu yasalarla İş Konseyleri ve sendikalar arasında görev

[16] İş Konseyi ile bölüm esas olarak Emek ve Sosyal İşler Federal Bakanlığı'nın (Federal Ministry of Labour and Social Affairs-FMLSA) 2013 yılında yayınladığı "co-determination" adlı genel izahat ve ilgili yasaların metinlerini içeren kitabından yararlanılarak özetlenecektir.

bölüşümü yapılmakta ve işçilerin çalıştıkları firmalar nezdinde söz ve katılım hakları geliştirilmektedir.

Bu yasalar sayesinde çalışanlar şirket nezdinde iki düzeyde de söz sahibi olabilmektedir. Bunlardan ilki işyeri temelinde operasyonel konuları, yani üretim, pazarlama, idari yapı gibi alanları kapsamaktadır. İkinci seviye ise şirket üst yönetiminde kurumsal yapının ekonomik olan ve olmayan hedef ve planlamalarını içermektedir. (FMLSA, 2013) Alman yasaları çalışanlara seçtikleri temsilciler vasıtasıyla, işyerlerinde sendika olsun veya olmasın, bu iki seviyede de söz sahibi olmalarını mümkün kılmaktadır.

İşyeri temelinde iş konseyleri çalışanları ilgilendiren her konuda (ekonomik haklar, sosyal haklar, çevre politikası ve personel politikası) karar alma sürecine dahil olmalıdır. İş konseyi onayı olmadan şirketin çalışanı ilgilendiren birçok konuda kararını kesinleştirmesi mümkün değildir. Şayet taraflar anlaşamazsa arabuluculuk kurumu veya İş Mahkemeleri devreye girmektedir. Örneğin kısa süreli çalışma uygulamasına gidilmesi, prim sistemi, ücret ödeme sistemi, yeni teknolojik araçların veya iş süreçlerinin uygulanması, işyeri kapanması veya iş değişiklikleri durumunda alınacak sosyal önlemler gibi çeşitli konularda iş konseyleri çalışanların çıkarlarını savunmakta ve konseyin onayı yasal olarak aranmaktadır. (FMLSA, 2013)

Kurumsal yönetim seviyesinde ise çalışanların iş konseyleri üzerinden katılımı danışma kurulları üzerinden gerçekleşmektedir. Burada da amaç şirketin ekonomik planlama ve strateji geliştirme süreçlerinde çalışanların bilgi sahibi olması ve taleplerini dile getirmesini mümkün kılmaktır. İşyeri temelinde karar alma süreçlerine bağlayıcı düzeyde katılım en az 5 çalışanı olan tüm özel şirketler için geçerliyken kurumsal şirketlerin danışma kurullarına üzerinden katılma hakkı yalnızca büyük şirketler açısından zorunludur. (FMSLA, 2013)

İş Konseyleri işyerindeki tüm işçileri temsil etmektedir. Özel bir üyelik süreci yoktur. 18 yaşından büyük olan ve 6 aydan fazla çalışan her çalışanın seçme ve seçilme hakkı vardır. Şayet işyerinde oy hakkı olan 5-20 çalışan varsa iş konseyi faaliyetlerini 1 kişi yürütür. Şayet oy hakkı olan 21-50 çalışan varsa iş konseyi için 3

üye seçilir, oy kullanabilen çalışan sayısı 51-100 arası ise iş konseyinde 5 üye yer alır[17]. 9'dan fazla üyesi olan İş Konseyleri ayrıca konseyin gündelik faaliyetlerini yürütmesi için üç kişilik bir iş komitesi de seçer. Şayet şirketin birden fazla işyeri varsa bu işyerlerinde kurulu olan iş konseyleri şirket nezdinde bir merkezi iş konseyi de oluşturur. İş konseyi üyelerine ayrıca ödeme yapılmaz. Seçildiğinde işyerindeki pozisyonu karşılığı aldığı maaşı almaya devam eder. Maaş zamları da bu temelde yapılır. İş konseyinin masrafları şirket tarafından karşılanır. (FMSLA, 2013)

100'den fazla çalışanın olduğu işyerlerinde iş konseyinden ayrı olarak işçilerden ayrıca bir finans komitesi kurulur. Finans komitesi şirketin tüm finansal meselelerinde bilgilenme ve danışma hakkına sahiptir. Finans komitesinin üyelerini iş konseyi atamaktadır. (FMSLA, 2013)

18 yaşında olan ve en az 6 ay çalışan herkes İş Konseyi seçimlerinde oy hakkına sahiptir. Aynı zamanda İş Konseyi Yasasını Reform Yasası sayesinde işyerinde çalışan geçici işçiler de en az 3 ay çalışmışlarsa İş Konseyi seçimlerine katılabilir. Bunlar dışında 18 yaşının altındaki çalışanlar gençlik konseyi ve 25 yaşın altındaki stajyerler de stajyer konseyi kurabilir ve İş Konseyine bağlı olarak kendi özgün faaliyetlerini sürdürebilirler. (FMSLA, 2013)

İşyerindeki sendika varsa İş Konseyi seçimlerine sendika da kendi adaylarını göstererek dahil olabilir. İş konseyinin her üyesinin sendikalı olma şartı yoktur, sendika üyesi olmayanlar da seçilebilirler. Şayet iş konseyinde sendika üyeleri çoğunluktaysa iki kurum daha koordineli şekilde faaliyet yürütebilir. Ayrıca şayet iş konseyi talep ederse iş konseyinin şirket yetkilileriyle yaptığı toplantılara sendikadan bir temsilcinin gözlemci olarak katılması da mümkündür. (FMSLA, 2013)

İş konseyleri yasalar tarafından korunan kurumlardır. İş konseyi seçimlerini yaptırmamak, engel olmak veya düzgün şekilde yapılmasını engellemek yasal

[17] 101-200 çalışan varsa iş konseyinde 7 üye, 201-400 çalışana 9 üye, 401-700 çalışana 11 üye, 701-1000 çalışana 13 üye, 1001-1500 çalışana 15 üye, 1501-2000 çalışana 17 üye, …, 7001-9000 çalışana 35 üye seçilmektedir. 9.000'den fazla çalışanın olduğu işyerlerinde her ek 3.000 işçi için 2 üye seçilmektedir. Şirket yönetimi ve şirketi resmi olarak temsil edenler bu hesaplamada çalışanlar arasında sayılmamaktadır. (Yasa Metninden)

kovuşturmayı gerektirir, suç kabul edilir. İş konseyinin bilgilenme, danışma ve oy hakkının olduğu konularda şirketin yeterli bilgiyi zamanında vermemesi, eksik bilgi vermesi veya yanlış bilgi vermesi de suçtur. Bu durumlarda taraflar iş mahkemelerine başvurabilirler. (FMSLA, 2013)

İş konseylerinin temel görevleri işverenin tüm yasal sorumluluklarına, işçi sağlığı ve iş güvenliği önlemlerine, toplu iş sözleşmesine ve diğer firma içi imzalanan anlaşmalara uyup uymadığını gözlemlemektir. "Birlikte yönetim" hakkı dahilinde şirket yönetiminin birçok konuda iş konseyinin onayını alması şarttır. Çalışanları ilgilendiren şirketin tüm iç düzenlemeleri, çalışma saatleri ile ilgili konular, kısa çalışma uygulamasına geçilmesi veya fazla mesainin gündeme gelmesi, izin sürelerinin ve dağılımının belirlenmesi, şirkete özgü sosyal refah uygulamaları ile ilgili konular, çalışanların performanslarının ölçümüne dair kriterlerin belirlenmesi, ödeme yöntemi ve prim/ikramiye sistemi, işçi sağlığı ve iş güvenliğini geliştirme ve mesleki hastalıklara karşı önlem alma, grup çalışmasına dair ilkeleri belirleme gibi konularda iş konseyinin onayı şarttır. İş konseyleri istihdamın, çalışma sürecinin veya çalışma ortamının yeniden yapılandırılması, personel planlaması ve mesleki eğitim gibi konularda da danışma ve bilgilenme hakkı ile bu konuların bir kısmında karar alma sürecine katılma hakkına da sahiptir. İş konseyleri iş güvenliğini sağlamak ve mesleki eğitim için teklifler sunabilir. Daha esnek çalışma saatleri, part-time çalışma, gönüllü emeklilik, mesleki eğitim gibi konularda şirket içi esnekliği geliştirebilir ve işten çıkarma yerine şirket yönetiminin daha farklı çözümler bulmasını önerebilir. Şirket yönetimi de şayet işyerini kapatmayı veya taşımayı düşünüyorsa veya kitlesel işten çıkarma yapmayı planlıyorsa bu düşüncelerini vakit geçirmeden iş konseyine bildirmek zorundadır ve nihai karar almadan önce iş konseyi ile anlaşmalıdır. Anlaşmaya varılması karşılığında iş konseyi karardan olumsuz etkilenen çalışanlar için sosyal destek planı hazırlayıp şirketin uygulamasını talep edebilir. Şirket önemli finansal meselelerde de uygun bir zaman öncesinden finansal komiteyi, finansal komite yoksa iş konseyini bilgilendirmelidir. 20'den fazla oy hakkı olan çalışanın olduğu bir şirkette personelle ilgili yeni atamalar, görevlendirmeler ve puanlamalar konusunda iş konseyinin onayı alınmalıdır. Tüm işten çıkarmaların öncesinde iş konseyi bilgilendirilmelidir. İş konseyinin

bilgilendirilmemesi halinde işten çıkarma geçersiz sayılır. "İşten Çıkarmaya Karşı Koruma Yasası" dahilinde belirtilen sebepleri ileri sürerek iş konseyi veya işçi itirazda bulunabilir. Şayet mesele iş mahkemesine taşındıysa mahkeme kararına kadar işçi işten çıkarılamaz. İş konseyinin imzasının belirleyici etkisi olduğu için iş konseyleri grev vb. endüstriyel eylemler düzenleyemez. Bu açıdan sendikanın rolünü üstlenemez. Ücret pazarlığı yapamaz. (FMSLA, 2013)

22 Aralık 2011'de Resmi Gazetede yayınlanan yasaya göre iş konseyleri şirketin kurumsal yönetimi nezdinde danışma kurullarında yer alırken kurulun üçte biri çalışan temsilcilerinden oluşmalıdır. Buna karşın kömür, demir ve çelik endüstrisinde "birlikte yönetim" yasası diğer sektörlerden farklıdır ve bin kişiden fazla çalışanın olduğu bu sektördeki işyerlerinde danışma kurullarında taraflar eşit sayıda temsil edilir ve ayrıca bir bağımsız üye de yer alır. (FMSLA, 2013)

İş Konseyi ve şirket yönetimi şirket içindeki kimsenin etnik kökeni, cinsiyeti, yaşı, inancı, milliyeti, siyasi düşünceleri veya sendikal faaliyetleri nedeniyle ayrımcılıkla karşılaşmaması konusunda ortak bir sorumluluğa sahiptir. İş konseyi işyerinde her türlü yabancı düşmanlığına karşı gerekli adımları atmakla sorumludur. Her çalışanın iş konseyine başvurarak şikayette bulunma hakkı vardır. İş konseyi şirketin herhangi bir departmanından bir şikayet üzerine bilgilendirme talep ettiğinde şirket bu talebe cevap vermelidir. Şikayetçi çalışana herhangi özel bir uygulama ve baskı yapılamaz. İşçinin şikayetine iş konseyi hak vermiş ve şirketten düzeltme talep ettiği halde olumlu cevap alamadıysa meseleyi arabulucu komitesine taşıyabilir. (FMSLA, 2013)

İş konseyleri üç ayda bir çalışanlarla genel bir toplantı yapmak zorundadır. Bu toplantılarda görüş alışverişinin yanı sıra konsey hazırladığı raporu da sunmalıdır. Bu toplantılarda çalışanlar önergeler sunup oylama da yapabilirler. Düzenli seçimler ise her dört yılda bir 1 Mart ile 31 Mayıs tarihleri arasında gerçekleştirilmelidir.[18] (FMSLA, 2013)

[18] Şayet son seçimden sonra çalışanların yarısı işten çıkmış veya bu oranda işçi işe girmişse, son seçimden 24 ay sonra seçim yenilenebilir. Mahkeme kararıyla konsey dağıtılırsa, iş konseyinin tüm yedek üyeleri katıldığı halde konsey üyelerinin sayısı yasada belirtilen sayının altına düşmüşse, iş konseyinin üyelerinin çoğunluğu istifa etmişse seçim yenilenir. (Yasa Metninden)

İş konseyleri Avrupa Birliği hukukunda yerini almaktadır ancak Almanya'daki örnekten biraz daha farklı bir yapıya sahiptir. 1996'da kabul edilen Direktif'e göre AB'nin en az iki üye devletinde faaliyet gösteren ve toplam çalışan sayısı 1000'in üzerinde olan şirketlerde Avrupa İş Konseyi kurulabilmektedir. Bu konseylerde Avrupa genelinde çalışan temsilcileri şirket üst yönetimiyle toplanmaktadır. Bu konseylerin esas işlevi bilgilendirme ve danışma içeriklidir. Almanya'daki gibi geniş yaptırım haklarına sahip değildir. (FMSLA, 2013) Avrupa İş Konseyleri ulus-ötesi çalışma ilişkilerinin şekillenmesinde ve ulus-ötesi şirketlerde çalışanların iç dayanışmalarını sergilemede önemli bir araç olarak görülmektedir (Faist, 2004)

3.4.2. IG Metall Sendikasının İş Konseyi ile İlişkileri[19]

IG Metall Sendikası[20] Almanya'da hem metalürji sektöründeki hem de genel sanayi sendikaları içinde en büyük sendikadır. Almanya'da Hıristiyan sendikaları ve çeşitli bağımsız sendikalar olsa da sendikalı işgücünün nitelikli çoğunluğu tek bir konfederasyon içinde (Alman Sendikalar Konfederasyonu-DGB) örgütlenmiştir. DGB'nin bünyesinde farklı işkollarında faaliyet gösteren sendikal merkezler de bulunmaktadır. Araştırmanın incelediği işkolu olan metal, çelik sanayilerinde, aynı zamanda tekstil, ağaç ve plastik işkollarında IG Metall Sendikası örgütlenmektedir.

IG Metall sendikası, Almanya'nın önde gelen, etkili toplumsal örgütlenmelerindendir. Resmi olarak 1950'de kurulsa da tarihi 1891'deki DMV (Alman Metal İşçileri Federasyonu) ile başlamaktadır. 2.2 milyon üyesi ile 7 bölgede, 150'den fazla irtibat bürosuna sahiptir. 30 sektörde 18 binden fazla işletmede 53 binden fazla temsilci vardır. (IG Metall, 2015) Üyelerinin % 10'u

[19] Bu bölümdeki bilgiler esas itibarıyla mülakatlardan edinilmiştir. Bu mülakatlar:
Rıza Gürel ile mülakat. İBBİ Seminer firması kurucusu ve genel müdürü. 28.01.2016, Hamburg.
Nihat Öztürk ile mülakat. IG Metall Düsseldorf eyalet başkanı. 29.01.2016, Düsseldorf
Petra Wlecklik ile mülakat, IG Metall Göçmen/Entegrasyon Departmanı Siyasi Sekreter, 29.01.2016, Düsseldorf.
DİDF (Demokratik İşçi Dernekleri Federasyonu) temsilcisi Serdar Derventli ve ATİF (Almanya Türkiyeli İşçiler Federasyonu) temsilcisi Süleyman Gürcan ile mülakat, 27 Ocak 2016, Düsseldorf.
Ford fabrikası odak grup toplantısı, Köln, 26.01.2016
Mercedes fabrikası odak grup toplantısı, 28.01.2016. Düsseldorf

[20] *Industriegewerkschaft Metall*, "Metal İşçilerinin Sanayi Sendikası"

yabancı ülke vatandaşıdır. (IG Metall, 2009) IG Metall, işveren sendikaları ile sektör genelinde toplu iş sözleşmeleri imzalamaktadır ve bu sözleşmeler Bakanlık tarafından genelgeçer ilan edildiği için tüm sektördeki çalışma koşullarını ve ücret düzeylerini belirleme imkanına sahiptir.

Bu bölümde IG Metall Sendikasının İş Konseyi ile ilişkisi değerlendirilecektir. Almanya'daki çalışma ilişkilerinde çalışanların temsiliyeti iki ayrı kurum tarafından gerçekleşmektedir. Bu kurumlar birbirlerine rakip kurumlar değildir, yasa ile görev bölüşümü net şekilde yapılmıştır. İş Konseyi yasal bir kurum olarak işyeri demokrasisini geliştirme amacıyla kurulan bir yapıdır, özel bir üyelik süreci yoktur, en az 6 ay çalışan tüm işçiler seçme ve seçilme hakkına sahiptir ve masrafları işveren tarafından karşılanmaktadır. İş konseyleri çalışma yerindeki çalışanları ilgilendiren her konuda işçi temsilcilerine danışma, bilgilendirme ve bazı konularda karara katılma hakkı tanımaktadır. Sendika ise sektörel düzeyde imzaladığı toplu iş sözleşmeleriyle genel çalışma koşullarını ve ücret düzeyini belirlemektedir, sendikaya üyelik gönüllüdür. İş konseyinin pazarlık yapma veya grev hakkı yoktur, bu haklar sendikaya özeldir ancak iş konseyinin toplu iş sözleşmesinin uygulanmasını denetleme hakkı vardır. Aynı zamanda, bilhassa kriz dönemlerinde sendika toplu iş sözleşmelerinde açık madde bırakarak belirli konularda işyerinin özgünlüğünü dikkate alarak iş konseyinin belirli değişiklikler yapmasını mümkün kılabilir.

Dolayısıyla bir işyerinde iş konseyi olabilir ama sendikal örgütlenme olmayabilir. Sendikaya üyelik gönüllülük temelinde olduğu için ve toplu iş sözleşmeleri de genelgeçer ilan edildiği için sendikaya aidat vermek istemeyen işçiler sendikadan istifa etmeyi tercih edebilmekte ve iş konseyinin çalışmalarıyla yetinebilmektedir. Bu sebeple üyeliklerde azalma yaşanmaktadır. Bu açıdan sendikanın özel bir örgütlenme çabasına ihtiyaç vardır.

İşyerinde işçi temsiliyeti açısından farklı seçim süreçleri vardır. Bunlardan biri iş konseyi seçimleridir, işyerinde çalışan sayısına bağlı olarak işçilerin seçtiği bir grup temsilciden oluşur. Diğeri ise sadece sendika üyelerinin seçme ve seçilme hakkına sahip olduğu sendika temsilcileri, delegeleri, bölüm temsilcileri ve sendikal yapının

hiyerarşisi dahilinde delegeler üzerinden seçtiği şube, eyalet ve genel merkez yönetimleridir. Tüm bu seçimler aslında işyerinde yoğun şekilde temsilcilik kampanyalarının, toplantılarının yaşanmasını ve demokratik mekanizmaların canlı olmasını sağlamaktadır.

Görüşmelerden anlaşılan bir olgu işçilerin temsilciliğin bu ikili mekanizmasını anlamakta zorlandıkları ve tüm temsilcilikleri sendikanın temsilcisi olarak düşünmeleridir. Bunda sendikanın işyerinde örgütlü gücünün yüksek olmasının ve temsilcilerin de sendika üyesi olmasının etkisi olmaktadır. Ancak ayrı kurumlar oldukları için iş konseyi temsilcisi sendika üyesi olsa da sendikal disiplin dahilinde hareket etmeyebilir, sendikal yapı içinde bir rol üstlenmeyebilir. Ayrıca iş konseyinde sendika üyesi olmayan veya sendika üyesi olsa dahi sendikanın listesine girmeyip alternatif listelerde seçime girip temsilciliğe seçilen işçiler olabilir.

İşyeri özelinde iş konseyi temsilcileri ve sendika temsilcileri arasındaki ilişkilerin niteliği meselenin bir yanıdır. Diğer yanı ise iş konseyi üyeleri arasında yönetim kademesinde olanların şirketin üst düzey yönetim toplantılarına katılma hakkına sahip olmasıdır. İş konseyi yöneticileri bilgilenme, danışma ve karar süreçlerini hangi kriterlerle yerine getiriyor sorusu çalışma yaşamında önemli gündem maddeleri arasındadır. Toplantılara katılım karşılığında şirketin ödediği ücret, çoğu sefer iddia edilen kayıt dışı ödenen ücretler ve sunulan imkanlar, şirket üst yönetimiyle lüks mekanlarda yapılan toplantılar, sunulan tatiller, birinci sınıf uçak yolculukları gibi konular iş konseyi yönetiminin işçi temsilcisi vasıflarından uzaklaşıp işçilerin çıkarlarına ihanet eden ve firma yönetiminin bir temsilcisine dönüşen bir yapıya dönüşme riskini ortaya çıkarmaktadır. Araştırma esnasında doğruluğunu teyit etme imkanı olmasa da bu yönlü birçok iddia işçilerce dile getirilmiştir. Örneğin Türkiye kökenli bir iş konseyi temsilcisinin şirketin küçülme, dışa iş verme ve yeniden kurumsallaşma sürecine onay verdikten sonra işten ayrılıp taşeron firması kurduğu ve sadece Türkiyeli işçileri istihdam eden bu firmanın şirketten iş aldığı belirtilmektedir. Söz konusu kişinin bilhassa Almanya'ya evlilik yoluyla Türkiye'den yeni gelen ve işe ihtiyacı olan hemşerilerini ve aynı inançtan işçileri işe alması sayesinde bir derneğin yönetimine dahi girdiği anlatılmıştır. Bir

başka örnek de bir sendika yetkilisinin şirketin yeniden yapılandırmaya dair gizli bilgileri öğrenip onaylamasının ardından bol miktarda şirket hissesi aldığı ve bundan büyük karlar elde ettiği belirtilmektedir. Şirket yönetiminin bilgisi dahilinde olan bu durum sonrasında toplu iş sözleşmesi görüşmelerinde sendikayla yaşanan sorun üzerine şirket tarafından basına sızdırılmış ve bir skandal olarak ülke gündemine girmiştir. Yine sendika adına bu toplantılara katılanların aldıkları ücretler ve kriz dönemlerinde işten çıkarma, fabrika kapatma gibi konularda onay veren sendika yetkililerinin tutumları tartışma konusu olmaktadır. Bunların doğruluğu veya yanlışlığı bir yana sendika da kendi itibarını sarsan bu olayları engellemek için çaba göstermektedir. Bu tür skandal niteliğindeki iddialarla suçlananları bünyesinden uzaklaştırdığı gibi tüm sendika üyelerinin söz konusu toplantılardan elde ettikleri gelirin % 90'ını sendikanın kurduğu Hans Böckler Vakfına vermesini ve vakfın işçi çocuklarının eğitimi için burs vermesini karar altına almıştır.

Bahsi geçen haberler işin içinde bir sendika yetkilisi olduğunda bir skandal olarak kabul edilmektedir. Ancak sendika üyesi olmayan ve herhangi bir kurumsal denetime maruz kalmayan bir işyeri konseyi yöneticisinin neler yapabileceği de tahmin edilebilir. Bu açıdan yasalarla iki kurumun görev bölüşümü net şekilde yapılsa da işçi temsiliyetinin iki ayrı kurumsal yapı tarafından yerine getiriliyor olmasının yarattığı riskler de vardır.

İş konseyleri tarihsel olarak sendikal hareket içindeki sol-sosyalist kesimler tarafından eleştirilen bir örgütlenmedir. İşçi sınıfını böldüğü, sendikayı işyerinden çıkarttığı, iş konseylerinin şirket yönetiminin etkisi altında kalabileceği konularında temel eleştiriler sunulmuştur. Ancak iş konseylerinin kurumsallaşmasının ardından sendikalar toplu iş sözleşmelerinin içeriklerini genişleterek olası sorunlara çözüm bulmayı amaçlamışlardır. Sendikalar işyerinde çalışma yaşamını ilgilendiren hemen her konuda maddeleri sözleşmelere ekleyerek iş konseyi üyelerinin sendikadan bağımsız, sendikaya danışmadan veya sendikaya rağmen iş yapmasını engellemeye çalışmışlardır. Bu açıdan gelinen noktada iş konseyi ile sendika arasındaki uyum işçi temsiliyeti açısından önem kazanan bir olgudur. Bu uyumun sağlanması için sendikanın işyerindeki örgütlülük düzeyi, sendika temsilcilerinin ve delegelerin

çabaları önem kazanmaktadır. Bu da toplantı, eğitim, seçim ve kampanya gibi demokratik katılım ve temsiliyet mekanizmalarının sürekli işlemesini teşvik etmektedir.

DGB ve IG Metall, misafir işçilerin ilk geldiği zamandan itibaren göçmen işçileri üye yapmış, seçme ve seçilme hakkını tanımış, göçmenlere karşı olumlu bir politik hat izlemiştir. Bunda Alman sendikal hareketinin savunduğu "birlik sendikacılığı" anlayışı belirleyici olmuştur. Buna göre işçinin dili, inancı, milliyeti ne olursa olsun sendikanın görevi bir işyerinde çalışan tüm işçilerin birliğini sağlamak ve birlikte mücadele etmesi için çaba göstermektir. Alman sendikal hareketinin bu anlayışının oluşması tarihsel olarak sosyal demokrat, sosyalist ve aynı zamanda Katolik ve Protestan sosyal etik hareketleriyle evrensel insan haklarını savunan aydınlanmacı liberal anlayışların sendikal çalışmalarda hakim olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle evrensel insan hakları temelinde, hümanist yaklaşım göçmenlerin örgütlenmesi ve yabancı düşmanlığına karşı çıkılması konusunda tarihsel olarak net ve değişmez bir tutum alınmasını sağlamıştır. Bu açıdan Alman siyasal hareketinin önemli bir damarı olan ve Alman toplumunun önemli bir kesimi tarafından savunulan, tarihsel olarak Bismarck'tan günümüzde CDU, CSU partilerine kadar gelen muhafazakar, milliyetçi yaklaşıma karşın sendikal harekette hakim olan anlayışın yine tarihsel geçmişi 19. yüzyılda SPD'ye dayanan sosyal, aydınlanmacı, hümanist anlayış olmasının belirleyici etkisi bulunmaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ALAN ÇALIŞMASI

2015 yılı Kasım ayının ilk haftası Düsseldorf ve Köln kentlerinde Türkiye kökenli işçilerin yoğun çalıştığın dört firmada anket çalışması yürütüldü. Bu firmalar içinde özellikle Ford ve Mercedes'ten gelen veriler fabrikaların büyüklüğü ve Türkiyeli işçilerin yoğunluğu açısından önemlidir. Ayrıca Thyssen Krupp fabrikasında çalışan bir taşeron firmasının işçileri arasında ve Ford'la Mercedes'e göre daha küçük bir işletme olan Pierburg firmasında da anket çalışması yürütüldü. Bu firmalar Türkiyeli göçmen işçilerin yoğun çalıştığı ve sendikaların örgütlü olduğu işyerleridir. Anketleri yapanlar firmada çalışan ve anketi yapmaya gönüllü olan Türkiyeli sendika üyesi işçilerdi.

Anketlerin amacı Ocak ayında gerçekleşecek olan derinlemesine mülakatlar ve odak grup toplantıları öncesinde işyerlerindeki çalışma koşulları ve Türkiyeli göçmen işçilerin yaklaşımları hakkında bilgi sahibi olmaktı. Bu açıdan niteliksel araştırmanın ön planda olduğu göçmen işçilerin işyeri temelli sosyal örgütlenmelere katılımı ve temsiliyeti üzerinden kamusal alanla ulus-ötesi alan arasında kurdukları ilişkileri ele alan bu tezde mülakatlar ve odak-grup toplantılarının verileri daha belirleyici bir öneme sahiptir. Anketler ön-hazırlık amacını taşımaktadır.

Anketlerin seçili işyerlerindeki Türkiyeli işçilerin bütününü temsil etmesi konusunun önünde iki temel engel vardır. Anket sonuçlarını değerlendirirken bu engeller dikkate alınmalıdır. Birincisi; yapılan anket sayılarının genel kitleyi temsil oranı konusudur. Bu açıdan genel ortalama, anket güven aralığının % 90 ve hata payının ise ortalama % 10 düzeyinde olduğudur[21]. Bu oranlar anketin başarısı açısından soru işareti ortaya atabilir. Ancak ikinci engelle beraber düşünüldüğünde çıkan sonucun Türkiyeli göçmen işçilerin kamusal alan ile ulus-ötesi alan arasında kurdukları ilişki ve farklı alt-ulusötesi alanlardan Türkiyeli işçilerin birbirlerine yaklaşımı konularında oldukça

[21] Güven aralığını hesaplarken http://fluidsurveys.com/survey-sample-size-calculator/ internet sitesindeki hesaplama yöntemi kullanılmıştır. Sample Size = (Distribution of 50%) / ((Margin of Error% / Confidence Level Score)Squared)

değerli veriler sundukları anlaşılacaktır. Bu açıdan anketin sonuçları yorumlanırken bu özgünlük dikkate alınacaktır.

Anketin temsil sorunundaki ikinci ve esas etken ise alan çalışmasında sürekli olarak karşımıza çıkan Türkiye kökenli göçmen işçilerin arasındaki kutuplaşma konusudur. Hem seçili işyerlerinde hem de anketin doğrudan uygulanmadığı diğer işyerlerinde istisnasız olarak karşımıza çıkan tablo Türkiye kökenli işçilerin Türkiye'deki siyasi ve sosyal ayrımlar üzerinden yaşadıkları kutuplaşmadır. Bu Alevi-Sünni, Türk-Kürt, ve laik-dindar temelinde bir ayrımdır ancak görüşmelerden gözlemlediğimiz Alevi-Sünni ve seküler-dindar ayrımının daha belirgin bir ayrım olduğudur. Sendika ve iş konseyi seçimlerinde ve diğer demokratik mekanizmalar işlenirken Türkiyeli işçilerin gruplaşması ve kurdukları ittifaklar bu ayrımlar temelinde oluşabilmektedir. Alan çalışmasının yapıldığı iki büyük fabrikada Türkiyeli göçmenler arasında bu temelde gruplaşma sonucunda işyeri temsilciliği seçimlerine iki ayrı listeyle girilmiştir. Örneğin kendisini solcu, seküler, modern veya Alevi olarak tanımlayan işçilerle kendisini HDP[22] ekseninde tanımlayan Kürt işçiler bir tarafta yer alırken kendisini dindar, Sünni, sağcı/muhafazakar olarak tanımlayan ve ağırlıklı olarak AK Partili [23] olan Türk ve Kürt işçiler diğer tarafta yer almaktadır. Bu ayrımı Türkiye'deki siyasi ve sosyal ayrım ve kutuplaşma ile açıklamak yetersiz kalacaktır, bir paralellik olsa da kendisine özgü niteliklere sahiptir. Bu konuda daha detaylı açıklamalara tezin ileriki aşamalarında değinilecektir.

Fabrikalarda bilhassa iş konseyi seçimlerinde bu ayrım daha net şekilde açığa çıkmaktadır. Fabrikadaki Türkiye kökenli işçiler arasında hangi kesim daha kalabalıksa sendikanın desteklediği listeden o kesimin üyeleri aday olarak gösterilmekte, listeye "diğer kesimden" kimse giremediyse alternatif gruplarla seçimlere dahil olunmaktadır. Örneğin Ford fabrikasında iş konseyi seçimlerinde sendika listesinden girenler sol, seküler kökenliyken muhafazakâr işçiler alternatif listeyle girmişlerdir. Ford fabrikasında 18 bin işçinin yaklaşık 4 bini Türkiye kökenlidir. 41 iş konseyi üyesinin 36'sı IG Metall sendikasının listesinden seçilmiştir ve bu listeden seçilenlerin 5'i Türkiye kökenlidir. Muhafazakar Sünni Türkiyelilerin

[22] Halkların Demokratik Partisi
[23] Adalet ve Kalkınma Partisi

alternatif listesi ise 1500 oy alarak 4 kişinin seçilmesini sağlamıştır. 1 iş konseyi üyesi ise Hıristiyan sendikasından seçilmiştir. Mercedes fabrikasında ise çalışan 6 bin işçinin yaklaşık bini Türkiye kökenlidir. Buradaki Türkiyeli göçmen işçilerin geneli muhafazakar olduğu için sendika listesinden seçilen 3 işçi AK Partiye yakındır. Alternatif listeden ise 1 Türkiyeli işçi seçilmiştir, kendisi sosyalist bir işçidir.

Anket özgülünde ortaya çıkan engel anketi yapmaya gönüllü olanların siyasi ve sosyal konumlanmalarına ve içinde yer aldıkları alt-ulusötesi alana bağlı olarak yalnızca bir taraftaki işçileri temsil etmesi riskidir. Ancak anket sonuçları değerlendirildiğinde bu riskin yaşam bulmadığı, farklı düşünce ve inançlardan işçilerin ankete katılım gösterdiğini, ancak genel hatlarıyla bahsettiğimiz ikili ayrışmada bir tarafın biraz daha yoğun olabildiği anlaşılmaktadır. Buna karşın hem ulus-ötesi alana hem de sendikanın ve konseyin sunduğu kamusal alana yönelik yaklaşımlarda fabrika temelinde Türkiyeli işçilerin çoğunlukla benzer yaklaşımlar sergilediği ortaya çıkmıştır. Üyesi olduğu Türkiyeli kurum üzerine soruların haricinde verilen cevaplardan işçinin inancını, milliyetini veya siyasi görüşünü anlamak mümkün değildir. Cevaplardaki ayrımlar esas itibariyle fabrika temelinde farklılık göstermektedir. Örneğin Ford ve Mercedes fabrikalarındaki muhafazakar olan veya olmayan işçilerin cevapları kendi içinde bir uyum sergilerken iki ayrı fabrikanın verdiği cevaplar farklılaşmaktadır. Bunda firmanın sunduğu çalışma şartları, güvenceli-güvencesiz iş ayrımı, sendikanın örgütlülük düzeyi, iş konseyinin niteliği gibi çalışma hayatına dair sosyal ve sınıfsal farklılıklar etkili olmaktadır. Bu nedenle araştırmanın öne sürdüğü alt tezlerden biri Türkiyeli göçmen işçilerin arasında kimliksel temeldeki kutuplaşmanın esas olarak söylemsel düzeyde kaldığı, sosyal ve sınıfsal meselelerde (çalışma koşulları, sendikalara bakış, Alman toplumuyla ilişkiler, ulus-ötesi derneklerden beklentiler vb) ise ortak tutum sergiledikleridir. Örneğin Ford fabrikasındaki Türkiyeli işçilerinin sendikalara, Alman toplumuna ve kamusal yaşama yaklaşımıyla diğer üç fabrikadaki Türkiyeli işçilerin yaklaşımları birbirinden farklılık göstermektedir. Bu nedenle anket verilerini paylaşırken bir yandan genel sonuçlara değinilecek diğer yandan ise bir tarafta Ford

diğer tarafta ise diğer üç fabrikadan çıkan sonuçlar karşılaştırmalı şekilde sunulacaktır.

IG Metall sendikasının söz konusu işyerindeki Türkiye kökenli işçilerin çoğunluğunun yaklaşımına göre listesini belirlediği anlaşılmaktadır. Sendika tüzüğüne göre tüm üye işçilerin işyeri konseyi üyeliği seçimlerindeki sendika listesinin oluşumunda oy kullanma hakkı vardır. Sendikanın önerdiği isimler veya aday olmak isteyen diğer işçiler bu listeden adaylıklarını koyabilirler. Ancak pratikte şirketin büyüklüğü ve benzeri sebeplerle yalnızca sendika işçi temsilcileri/bölüm temsilcileri (Almanca kelimenin karşılığı "güvenilir insan") de bu seçimi yapabilmektedir. Bu tercih eleştiri de almaktadır ve sendikanın tüm üyelerin sürece katılımı için şartları zorlaması gerektiği de öne sürülmektedir. [24] Bu liste beğenilmezse işçiler ayrı listeler hazırlayarak seçime katılabilirler. Birçok firmada alternatif listeler seçime girmektedir. Şayet tek liste ile seçime giriliyorsa sendika üyesi işçiler listede yer alan adaylardan istediklerine oy verebilir, bu sayede yedek sıralarda yer alanlar üst sıralara çıkabilir veya üst sıralarda yer alanlar yedeğe inebilir. Ancak birden fazla liste seçime giriyorsa işçiler yalnızca bir listeye oy vermektedir, seçim sonuçlarında listedeki sıraya göre işçiler görev almaktadır.[25]

Türkiyeli göçmen işçilerin kendi içinde uzlaşması ve ortak hareket etmesi halinde İş Konseyi seçimlerinde daha fazla adayı seçtirmesi mümkün olsa da bunun her zaman tercih edilmediği anlaşılmaktadır. Ortak hareket etme ve uzlaşma konusu yalnızca ulusal temelde bir motivasyonun sonucu olmayabilir. Sendikal hareket ve sınıfsal çıkarlar açısından da olumlu bir etkide bulunabilir. Bir kesimin adaylarının konseye girememesi halinde kendisine o adaylara yakın hisseden işçilerin sorun ve taleplerini ifade etmesinin daha güç olacağı tahmin edilebilir. Dil sorunu, kültürel yakınlık vb. sebeplerle Türkiyeli işçiler sorun ve taleplerini genellikle oy verdikleri, kendilerine yakın buldukları temsilcilere anlatmayı tercih etmektedir. Örneğin Ford fabrikasında anket görüşmesi esnasında Türkiye kökenli bir işçi işe alınmasına vesile olduğu eşinin kardeşinin uyuşturucu kullanma iddiasıyla gözaltına alınması üzerine konuyu

[24] Rıza Gürel ile mülakat. İBBİ Seminer firması kurucusu ve genel müdürü. 28.01.2016, Hamburg.

[25] Nihat Öztürk ile mülakat. IG Metall Düsseldorf eyalet başkanı. 29.01.2016, Düsseldorf.

iş konseyinin gündemine kendisine yakın bulduğu, hemşerisi saydığı temsilci üzerinden getirmiştir. Normal şartlarda bu iddiayla gözaltına alınma işten çıkarılma sebebi olsa da iş konseyinin devreye girmesi ve mahkeme sonuçlanana kadar işçinin işini koruması için girişimde bulunulması konusunda görüş birliğine varılmıştır. Ancak karşılıklı listelerle girildiğinde bir kesimin adaylarının seçilmemesi halinde bu tür taleplerin dile getirilmesi çok daha zorlu olacaktır. Bu noktada belirtmekte fayda olan bir konu seçilen iş konseylerinin milliyeti, inancı ne olursa olsun tüm işçilerin temsilcisi olmasıdır. İş konseyi temsilcileri sorumlu oldukları birimler belirlendikten sonra o bölümdeki tüm işçilerle ilgilenmek durumundadır. Ancak gündelik yaşamda işçiler kendilerine yakın buldukları, dilini konuştukları, sempati duydukları temsilcilerle görüşmeyi tercih edebilmektedir.

Dahası işyeri konseyi ve Alman metal sendikası içi tartışmalara ve diğer demokratik mekanizmalara dahil olunurken Türkiyeli göçmen işçilerin kendi ulus-ötesi alanının özellikleri ve gündemleri de taşınmaktadır. Sendika ve iş konseyi yönetimiyle yerli işçiler ve diğer milletlerden göçmen işçiler Türkiyeli işçilerin bu iç bölünmesini dikkate alarak seçim sürecinde tutum sergilemek durumunda kalmaktadır. Dolayısıyla işyeri temelli sosyal örgütlenmelerin sunduğu kamusal alanda Türkiyeli göçmen işçilerin yaklaşımı yalnızca sayısal oranlarından değil aynı zamanda ulus-ötesi alandan transfer edilen farklı tartışma konuları da gündeme gelmektedir.

Ford fabrikasında odak grup toplantısının gerçekleştiği gün (26.01.2016) fabrika iş konseyi ile firma yönetiminin üç Türkiyeli işçinin işine bu sebeple son vermesi tez açısından da ilginç bir gelişme olmuştu. Sur ve Cizre'de yaşanan olaylar üzerine tartışmaya giren ve belirtilene göre 2'si MHP[26], 1'i HDP seçmeni 3 taşeron işçisinin sert tartışması, sonucunda bir kavgaya neden olmasa da yönetimin gündemine geliyor ve üç işçi de işyerinde huzuru bozmak ve ırkçılık suçlamalarıyla işini kaybediyor. Bu karar firmadaki Türkiyeli işçiler arasında ciddi bir yankı uyandırıyor, ancak kadrolu işçi için işten atma sebebi sayılamayacak, en azından daha düşük bir cezayla sonuçlanacak bir vaka işçilerin üçü de taşeron işçi olunca işten çıkartma gibi sert bir yaklaşımla cevaplanıyor. Firma yönetimi de işyeri konseyi de sendika da bu

[26] Milliyetçi Hareket Partisi

konuda ortak ve net bir tutum sergilemeye ihtiyaç duyuyor. İş konseyindeki Türkiyeli işçi temsilcileri de artık Türkiye merkezli kutuplaşma ve tartışmalardan bıktıklarını, bu konularda taraf olmayacaklarını, isteyenlerin siyaseti işyeri dışında yapabileceğini, işyerinde ve işyeri konseyinde çalışma yaşamına dair konuların ve tüm işçileri ilgilendiren meselelerin gündeme gelmesi gerektiğini, diğer milliyetlerden işçilerin gündemine bu sorunları taşımanın kimsenin hakkı olmadığını belirtmişlerdir.

Bu toplantını ardından sendika yetkilileri ile yapılan toplantılarda Ford fabrikasında yaşanan olayın değerlendirilme tarzı bu konunun sendikanın daha merkezi bir gündemi olduğu ve yerel bir tutumdan öte merkezi bir tutum olduğu izlenimini oluşturmuştur. Hem Düsseldorf eyalet başkanı Nihat Öztürk hem de IG Metall Genel Merkezi Göçmen-Entegrasyon Departmanı Sekreteri Petra Wlecklik ile 29 Ocak 2016 tarihinde ayrı ayrı yapılan toplantılarda bu vakaya dair sorulara benzer bir cevap vermişlerdir. Buna göre IG Metall sendikasının Gezi Parkı eylemlerinden Ekim 2015'te Ankara'daki barış eyleminde gerçekleştirilen bombalı saldırıyı protesto eylemlerine, aynı zamanda Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Almanya ziyaretlerini protestolara kadar bir dizi eyleme katılması ve sendika yetkililerinin bu eylemlerde konuşmalar yapıp basın bildirileri açıklaması Türkiyeli göçmen işçiler nezdinde ciddi tartışmalara yol açmıştır. Bilhassa Ak Parti ekseninde muhafazakar Türkiyeli işçilerin, anlatılanlardan anlaşıldığı üzere, planlı ve örgütlü bir şekilde sendika yönetimini ve iş konseylerini protesto etmesi, bu konuyu toplantılarda gündem yapması, sendikayı taraf tutmakla suçlaması ve istifa edebileceklerini belirtmeleri sendikanın ve iş konseylerinin gündeminde yer almıştır. Türkiye eksenli tartışmaların yoğunluk kazanması üzerine sendikanın aldığı tutum özetle kendilerinin hiçbir ülkedeki siyasi kutuplaşmaya taraf olmayacakları, ancak evrensel insan hakları ve sendikal dayanışma değerlerini savunacakları, Ankara katliamı gibi gündemlerde tavır almalarının doğal olduğu şeklinde olmuştur. Tartışmalara bu mesajla son verilirken bir daha bu şekilde tartışmanın açığa çıkmaması için de bu yönlü vakalar işyerlerinde olduğunda firmaların en sert tedbiri almasına destek verileceği belirtilmiştir. Mercedes fabrikası işçileriyle 28 Ocak 2016 tarihinde Düsseldorf'ta gerçekleşen odak grup toplantısında da işçiler Ford'daki olayı bilmemekle beraber

kendilerine işyeri temsilcilerinden sert uyarılar geldiği ve Türkiye'deki tartışmaların işyerine taşınması halinde bunun işten çıkarma sebebi olacağı ve işyeri temsilcilerinin bu karara onay vereceklerinin aktarıldığı söylenmiştir. İşçilere "Türkiye'ye dair siyaseti derneklerinizde yapın, işyerine taşıyıp huzur bozmayın" şeklinde uyarı yapılmıştır.

Bahsi edilen kutuplaşma ve ayrışma hali Türkiyeli göçmen işçilere özgü bir niteliktir. IG Metall sendikasının 80'i aşkın ülkeden gelen üyesi vardır. Araştırma yapılan işyerlerinde onlarca milliyetten işçi bir arada çalışmaktadır. Türkiyeli işçilerin yanı sıra eski Yugoslavya'ya bağlı ülkelerden, Polonya'dan, İtalya'dan ve Yunanistan'dan gelen göçmen işçiler önemli göçmen gruplarını oluşturmaktadır. Hem bahsi edilen bu göçmen gruplarında hem de Alman işçiler arasında da kültürel, sosyal ve siyasal ayrılıklar mevcuttur. Muhafazakar bir İtalyan veya Alman işçiyle sosyalist bir İtalyan veya Alman işçinin birbirinden pek hazzetmemesi ve kendisine yakın işçilerle hareket etmesi doğaldır. Ancak sendikal seçimler gibi işyerini ilgilendiren, kazanımların işyerinde çalışan herkesin yararına olacağı konularda ortak tutum alma eğilimleri daha yüksektir. Buna karşın sınıfsal, ekonomik çıkarlar söz konusu olduğunda da Türkiyeli göçmen işçiler arasında benzeri bir dayanışmayı görmek diğer milletlerden işçilere göre daha düşük bir olasılıktır. Bundan hem Alman sendika yetkilileri hem de görüşülen Türkiyeli göçmen işçiler şikayet etmektedir ancak Türkiyeli göçmen işçiler bu konuda eksikliği diğer tarafa yıkmaktadır, "çünkü gericidir, faşisttir" veya "bölücüdür, farklı amaçlara sahiptir".

Essen'de kurulu bulunan Duisburg-Essen Üniversitesi'yle resmi ilişkili bir vakıf olan Türkiye ve Uyum Araştırmaları Merkezi Vakfı[27]'ndan Cem Şentürk Türkiyeli göçmenlerle Yunan göçmenlerini karşılaştırırken Yunan göçmenlerin kendi içlerindeki tüm siyasi ayrışmalara karşın tek bir örgütlenme altında hareket ettiğini, komünistin de Ortodoks muhafazakarında tek bir çatı altında buluşmayı tercih ettiğini, kendi içlerinde tartışmalar yaşansa da bazı ulusal ve ortak meselelerde ortak duruş sergilediklerini belirtmiştir. Yunan göçmenlerin bu eğilimi mülakat yapılan Türkiyeli bazı dernek yöneticilerince de örnek gösterilmiştir. Şentürk Türkiyeli

[27] Stiftung Zentrum für Türkeistudien und Integrationsforschung (ZfTI)

göçmenlerin iç bölünmüşlüklerinin tarihsel kökeninin Türkiye'nin geç uluslaşması süreciyle izah etmektedir. Türkiye'de hem Türkler hem de Kürtler açısından uluslaşma ve ilişkili süreçlerin 20. yüzyılda yaşanıyor olması etnik-kimliksel kutuplaşmanın günümüzde de yeniden üretilmesine neden olmaktadır.

Türkiyeli işçilerin ulus-ötesi alan dahilinde yaşadıkları ilişkilerin, geliştirdikleri iç dayanışmanın veya bölünmelerin işyeri temelinde sunulan kamusal alana yansırken diğer yandan işyeri temelli sosyal örgütlenmelerde görev üstlenmenin, aktif ve tanınır olmanın ulus-ötesi alandaki prestiji geliştirmeye de etkisi olmaktadır. Elbette sendikal kaygıların, genel olarak işçilere, özelde Türkiyeli işçilere işyerlerinde yaşanan sorunlarda yardımcı olma isteğinin etkisi olabilir, ancak bu kurumlarda görev üstlenmenin ulus-ötesi alanda da daha görünür olmaya katkı sunduğu ve birçok işyeri temsilcisinin bu yönde iki "alan" arasında prestij transferi yaptığı bilinmektedir. Örneğin incelenen işyerlerinden birindeki işyeri konseyi üyesi Türkiye'deki genel seçimlerde Ak Partiden milletvekili aday adayı olmuş, bu doğrultuda çalışma yapmıştır. Bir diğer fabrikada ise yıllardır işçi temsilciliği yapan bir Türkiyeli işçi Almanya'daki Alevi derneklerinden birine başkan olmuş, bir başkası ise büyük bir şehrin cami dernekleri başkanı seçilmişti. Bunun dışında da hem Türkiyeli kurum yetkilileriyle hem de sendika yetkilileriyle yapılan görüşmelerde Türkiyeli kurumların yönetiminde (cami dernekleri, Alevi dernekleri, Kürt dernekleri veya yöresel dernekler) öncesinde işyeri temsilciliği yapmış işçilerin oldukça fazla olduğu anlaşılmıştır. IG Metall sendikasından göçmenler departmanından sorumlu olan Petra Wlecklik[28] diğer göçmen topluluklardan da benzeri örnekler vermektedir, bu yalnızca Türkiyeli işçilere yönelik bir durum değildir ancak örgütlülük düzeyi ve örgütsel çeşitlilik açısından Türkiyeli işçiler daha dikkat çekmektedir. Aynı işyerinde çalışan yüzlerce Türkiyeli işçiyle tanışık olmak, onlara rahatça ulaşmak, yaşadıkları sorunlarda yardımcı olmak, bunlarla beraber seçim süreçlerine girerek demokratik mekanizmalar konusunda deneyim kazanmak (grup-liste kurmak, seçim çalışması yapmak, toplantılarda söz almak vb.), seçimin ardından da yönetimde-temsilcilikte deneyim elde etmek, işveren temsilcileriyle ve

[28] Petra Wlecklik ile mülakat, IG Metall Göçmen/Entegrasyon Departmanı Siyasi Sekreter, 29.01.2016, Düsseldorf.

diğer işçi temsilcileriyle toplantılar yapmak vb. birçok neden sayesinde işçi temsilcileri birikimlerini ulus-ötesi alanda değerlendirebilmektedir.

Kamusal alanda kazanılan bu birikimi ulus-ötesi alanda prestiji arttırmak için transfer etmek aslında Türkiyeli göçmen işçiler için daha avantajlı ve ekonomik bir yoldur. İşçi temsilciliği üzerinden bir kariyer planlaması yapmak elbette mümkündür. İş konseyinin üst yönetiminde yer alıp, şirketlerin üst düzey yöneticileriyle toplantılar yapmak, şirketin danışma kurullarında söz sahibi olmak (bu görevler karşılığında şirket tarafından ayrıca ücret de ödenmektedir) veya sendika içinde yükselmek mümkündür. Bu yolu tercih eden Türkiye kökenli işçiler de vardır ancak sayısı azdır, çünkü öncelikle Almancaya ve yasalara hakim olmayı gerektirir, ikinci olarak yerli işçilerle ve diğer göçmen işçilerle benzeri bir yarışa girmek gerekir, bu yönde yükselmek için gerekli ağları ve iletişimleri kurmak gerekir, Türkiyeli işçiler arasında pek yaygın olmayan bir özellik olarak farklı milletlerden işçilerle yoğun bir iletişim içinde olmak gerekir.

Kurumsal mekanizmalar içinde yükselmek zorlu bir yoldur. Ancak siyasi bir partide veya dernekte, Alevi veya Kürt derneğinde, İslami bir cemaatte veya bir hemşeri derneğinde yükselmek çok daha kolay ve erişilmesi mümkün bir hedeftir. Hatta bazı durumlarda dernek üyeleri işçi temsilcisine kendileri yönetimi teklif etmektedirler, temsilcinin yöneticilik deneyimlerinden yararlanmayı tercih etmektedirler. Özellikle binlerce işçinin çalıştığı işyerlerindeki işçiler fabrikanın çevresindeki yerleşim birimlerinde yaşamaktadır. İşe girmede veya işyerinde bir soruna çözüm bulmada işyeri temsilcilerinin payı olabilmektedir. Bu alanda çalışmalarıyla "kendi insanını" koruyan, kollayan bir temsilcinin ulus-ötesi sosyal alandaki ağlarda görev üstlenmesi, destek görmesi daha olasıdır.

Ancak Petra Wlecklik bu olgunun farklı bir boyutuna da işaret etmektedir. Göçmenlerin ulus-ötesi ağlarının genişliği ve çeşitliliği işyeri temsilcilerini bu yönde "kariyer yapmaya" yönlendirebilir, ancak göçmen işçi temsilcilerinin sendikada ve konseylerde devam etmemesinin diğer bir yönü ise kurumsal yapının göçmenleri dışlaması da olabilir. Almanya sendikal hareketinin Alman, beyaz, erkek özellikleri, Wlecklik'e göre, korunmaya devam etmektedir. Bu açıdan kadınların veya

göçmenlerin sendikal yapı içinde yükselmeleri oldukça zordur ve bunu gören, deneyimleyen temsilcilerin başka alanlara yönelmesi de anlaşılırdır. Wlecklik'in önemli bir tespiti ise Almanya'nın göç ülkesi olması ile ilgilidir. Almanya uzun yıllar kendisini bir göç ülkesi olarak kabul etmekten imtina etmiş, ancak 2000'li yılların başlarından itibaren kendisini göç ülkesi olarak tanımlamaya başlamıştır. Buna rağmen göçmenlere yönelik göç ve vatandaşlık haklarındaki kısıtlamalar adım adım kaldırılmaktadır, bu haklardan önce Avrupa Birliği üyesi ülkelerin vatandaşları yararlanırken Türkiyeli göçmen işçiler açısından halen bilhassa çifte vatandaşlık gibi konularda kısıtlamalar devam etmektedir. IG Metall ve Almanya sendikal hareketi de Almanya'nın bir göç ülkesi olduğunu savunmaktadır. Ancak bunu politik olarak kabul etmekle uygulama arasında fark vardır. Wlecklik sendikanın kendisini bir göç ülkesinin sendikası olarak yeniden yapılandıramadığını belirtmektedir. Buna göre şayet Almanya göç ülkesiyse ve göçmenler Almanya işçi sınıfının önemli bir parçasıysa ve sendika da göçmenlerin hak ve özgürlüklerini savunduğunu ilan ediyorsa kurumsal yapısını da bir göç ülkesinin sendikası olmaya uygun şekilde yenilemesi gereklidir. Wlecklik bu konuda sendikal yapının yetersizliğini kabul etmektedir.[29]

Bu durumu aslında IG Metall'in göçmenlerle ilgili örgütsel yapısından da anlamak mümkündür. IG Metall'in genel merkezinde göçmenlerle ilgili departmanda yalnızca üç kişi çalışmaktadır. Bu birimin yıllık yaklaşık 150 bin euroluk bütçesi vardır. Bu bütçeyle genel olarak seminerler, konferanslar, etkinlikler ve yayınlar yapılmaktadır. Genel merkezdeki göçmen departmanının altında yedi eyalette eyalet göçmen çalışma grupları yer almaktadır ve bunlar faaliyettedir. Ancak sorun bu seviyenin altında, tabanda yaşanmaktadır. Eyaletlere bağlı 164 bölgesel şubenin yalnızca % 20'sinde göçmen çalışma grupları bulunmaktadır (Adler ve Fichter, 2014) ve bunların hepsinin aktif şekilde faaliyet gösterdiğini söylemek pek mümkün değildir. Hatta genel bir atıllıktan da bahsedilebilir. Wlecklik özellikle son 6 aydır göçmen çalışma gruplarının aktifleştiğini ve bunun esas nedeninin Almanya'ya yönelik mülteci hareketliliği olduğunu, mültecilerle dayanışma amaçlı çalışmalar yapıldığını

[29] Petra Wlecklik ile mülakat, IG Metall Göçmen/Entegrasyon Departmanı Siyasi Sekreter, 29.01.2016, Düsseldorf.

söylemekte ve aslında bunun göçmen çalışma gruplarının esas görevi olmadığını da vurgulamaktadır. Bu çalışma grupları aslında işgücü içinde yer alan göçmen işçiler için kurulmuşlardır[30]. Dolayısıyla sendikanın göçmen işçilere yönelik ayırdığı personel ve bütçe kaynağı yetersiz olmakla beraber göçmen işçilerle ilgilenen kurumsal yapı da oldukça zayıftır, "çalışma grubu" niteliğindedir, gençlik ve kadın komiteleri gibi kurulması özellikle desteklenmemektedir. Göçmenleri kendilerine özgü sorunlarda harekete geçmeleri için teşvik eden merkezi bir yönelimden bahsetmek pek mümkün değildir, yapılan çalışmalar da daha çok gönüllülük düzeyinde kalmaktadır.

1970'lerin başında genç bir işçi olarak Almanya'ya gelen, sendikada aktif faaliyeti nedeniyle sendikanın bursuyla üniversite eğitimi alan ve kurduğu eğitim şirketiyle on yıllardır işyeri temsilcilerine iş hukuku ve çalışma yaşamına dair eğitimler veren, Alman iş yasasının Türkçe çevirini yapan ve Türkiyeli göçmen işçi temsilcileriyle de düzenli olarak eğitimler yapan Rıza Gürel daha sert eleştiriler yöneltmekte ve sendikanın göçmen işçileri örgütleme ve kurumsal yapıda yer verme konusunda isteksiz olduğunu, sendikanın göçmen politikasının kağıt üzerinde kaldığını savunmaktadır. Yukarıda bahsedilen sendikanın göçmen işçilere yönelik kurumsal yapısına değinen Gürel esas olanın tabanda, yerelde göçmen işçinin örgütlenmesi olduğunu, sendikanın yerel şubelerinde göçmen komitelerinin olmaması durumunda üstte eyalet ve genel merkez düzeyinde kurulan göçmen gruplarının somut yaşama etkisinin zayıf kalacağını belirtmektedir. Gürel yerel düzeyde göçmen komitelerinin kurulmamasının da bilinçli bir tercih olduğunu öne sürmektedir. 1980'lerden örnek veren Gürel bu dönemlerde sendika içinde Yabancılar Konseyi deneyiminden bahsetmektedir. Tüzüksel bir kurum olarak kurulan, kendine özel bir bütçesi olan bu konseyler bu sayede bir yaptırım gücüne de sahip olmakta ve düzenli toplantılarıyla göçmenleri ve ailelerini bir araya getirmekte, sorunlar ve deneyimler paylaşılmakta, talepler, kampanyalar belirlenmekteydi. Bu kampanyalar arasında oturum izni haklarının genişletilmesi veya göçmene ev kiralamayan ev sahiplerine yönelik çalışmaların yapılması da yer alıyordu. Bu kurum yalnızca Türkiyelilere yönelik

[30] Petra Wlecklik ile mülakat, IG Metall Göçmen/Entegrasyon Departmanı Siyasi Sekreter, 29.01.2016, Düsseldorf.

değil tüm göçmen işçilere yönelik olduğu için farklı milletlerden göçmenlerin iç dayanışmasını da pekiştiren bir işleve sahipti. Gürel, bu sayede göçmen işçi temsilcilerinin sendika yönetimine kadar seçilmelerinin mümkün olduğunu ve Türkiyeli göçmen işçilerin de sendika genel yönetiminde yer alabildiğini eklemektedir. Ancak sonrasında sendikanın bu yapıyı değiştirdiğini ve yerine herhangi bir yaptırım gücü olmayan, tüzüksel bir zorunluluk oluşturmayan çalışma gruplarının aldığını ileri sürmektedir[31].

Adler ve Fichter (2014) de Almanya'nın Kiel kentinden verdiği göçmenlerin örgütlenme sürecine katılımına dair alan çalışmasında benzeri sonuçlara ulaşıyor. Buna göre 1983 yılından itibaren Almanya'nın kuzeyindeki Kiel kentinde şube başkanı Wolfgang Mädel'in öncülüğünde oluşturulan ve Türkiyeli göçmen işçilerin öncülük ettiği Göçmen Komitesi şube yönetimine ortak şekilde faaliyet yürütmüş ve ayrıca göçmenlere yönelik dil dersleri, eğitimler, emeklilik haklarına dair bilgilendirmeler ve düzenli ortak eğlenceler düzenlemişlerdir. 1990'ların başlarında Mädel sendikadaki yöneticilik pozisyonunu Göçmen Komitesinin başkanıyla paylaşmaya başlamıştır. Bir diğer uygulama da işyeri temsilciliği ve sendika delege seçimlerinde seçimlerin olduğu işyerlerindeki yerli-göçmen oranına uygun şekilde seçimlerin yapılmasını sağlamaktı. Bu sendika tarafından da merkezi olarak desteklenen bir politika olsa da sendika genelinde gönüllü bir tercihti ama Kiel'de bu zorunlu tutulmuştu. Yine işyeri konseyi seçimlerinde Türkiyeli göçmenler özellikle üst sıralardan aday gösterilmişti. Bu çalışmalar göçmen işçinin entegrasyonu konusunda da olumlu sonuçlar vermiştir. Örneğin sendikanın göçmen komitesinin özel ilgisi sayesinde göçmen çocukları bir önceki bölümde bahsi edilen Alman eğitim sisteminin ayrımcı özelliklerini aşabilmiş ve göçmen aile çocuklarının büyük çoğunluğu daha iyi liselere ve ardından üniversiteye gitme imkanına kavuşmuştur. Bu başarıda şube yöneticilerinin sol fikirleri savunan, enternasyonal ve anti-kapitalist görüşleri savunan insanlar olmaları ve Türkiyeli işçilerin bu mücadeleye girmeye istekli ve aynı zamanda Türkiye'nin belirli bir bölgesinden gelen kendi içinde görece homojen bir kitle olmasının da etkili olduğu savunulmaktadır. Benzeri bir

[31] Rıza Gürel ile mülakat. İBBİ Seminer firması kurucusu ve genel müdürü. 28.01.2016, Hamburg.

gerekçelendirmeyi bir diğer bölümde Ford işçilerinin anket sorularına yaklaşımı konusunda da görmek mümkün olacaktır.

IG Metall Göç Dairesi Sekreteri Wlecklik de Kiel örneğinde bahsi edilen kültürün kaybedildiğini, yeniden kazanılması gerektiğini savunmaktadır. Bu çalışmaların bazı sendika yetkililerin hoşuna gitmediğini ekleyen Wlecklik ayrıca toplumda gelişen bireyciliğe de işaret etmektedir[32]

Gürel gözlemlerine dayanarak günümüzde de Türkiyeli göçmen işçilerin şayet ikna edilir ve iyi organize edilirse Almanya işçi sınıfı içinde oldukça mücadeleci ve kavgacı özellikler gösterdiklerini çeşitli örneklerle dile getirmektedir. Wlecklik de Gürel'in verdiği bazı örneklere bu görüşmeden bağımsız olarak değinerek Stuttgart gibi bazı şehirlerde sendikada yerel çalışmada yer alan bazı Türkiyeli göçmen işçilerin örgütlenme başarılarına değinmektedir. Örneğin Stutgart bölgesinde işyeri temsilciliği yapan bir grup Türkiyeli işçinin özel çalışması sayesinde 2014-2015 arasındaki bir yıllık süreçte yaklaşık bin göçmen IG Metall'e üye olmuş, yeni işyerleri örgütlenmiştir. Bu, IG Metall'in eyalet örgütlenmeleri içinde göçmen işçilere dair en yüksek üye artışıdır. Gürel açısından mesele Türkiyeli göçmen işçi temsilcilerinin göçmenlikle ilgili kurumlara yönelme arzusundan öte sendikanın kendilerini örgütleyip ileriye taşıyacak mekanizma sunmamasından kaynaklıdır[33].

4.1. Anket sonuçları

Anket toplamda 34 sorudan oluşmaktadır. Bunların bir kısmı tek seçenekli, genellikle "evet-hayır" cevaplı sorularken ayrıca çoklu seçeneğin işaretlenebileceği ve ucu açık sorular da yer almaktadır. Ankette demografik bilgilerin yanı sıra işyeri konseyi ve sendikaların sunduğu kamusal alan ve ulus-ötesi alanla ilgili sorular sorulmuştur.

[32] Petra Wlecklik ile mülakat, IG Metall Göçmen/Entegrasyon Departmanı Siyasi Sekreter, 29.01.2016, Düsseldorf.
[33] Petra Wlecklik ile mülakat, IG Metall Göçmen/Entegrasyon Departmanı Siyasi Sekreter, 29.01.2016, Düsseldorf.
Rıza Gürel ile mülakat. İBBİ Seminer firması kurucusu ve genel müdürü. 28.01.2016, Hamburg.

Anket sorularına verilen cevaplara göre genel ortalamayı veren tabloların yanı sıra fabrika temelinde değişen cevapları karşılaştırıp yorumlamak amacıyla bir yanda Ford (F) diğer yanda Mercedes (M), Pierburg (P) ve Thyssen Krupp (T) firmalarının anketleri ayrıca gösterilecektir.

TABLO 1. FİRMALAR

Firmalar	**Sayı**
M	46
F	116
T	31
P	11
Genel Toplam	**204**

Her bir fabrikadaki temsil düzeyi ortalama % 90'dır. Ancak anket sonuçlarından görüleceği üzere sorulara verilen cevaplarda eğilim ortaktır. Firmalar arası karşılaştırma konusunda da Ford fabrikasında ankete katılanların önemli bir kısmı sendika ve iş konseyinde görevli işçiler olduğu için sendikal çalışmalara aktif katılan işçilerle diğer fabrikalarda genellikle sendikal çalışmalara aktif şekilde katıl(a)mayan işçileri karşılaştırmak mümkün olabilir.

TABLO 2. YAŞ GRUPLARI

Yaş grupları	**Sayı**
18-25	5
26-35	32
36-50	133
51-65	34
Genel Toplam	**204**

Ankete katılan işçilerin önemli bir kısmı orta yaş grubunda, çalışma yaşamında deneyimli işçilerden oluşmaktadır.

TABLO 3. CİNSİYET	
Cinsiyet	**Sayı**
Erkek	180
Kadın	24
Genel Toplam	**204**

Metal sektöründeki fabrikalar incelendiği için çalışanların büyük çoğunluğu erkek işçilerdir. IG Metall'in faaliyet yürüttüğü sektörlerde kadın işçilerin oranı % 20, sendikalı kadın işçinin oranı ise % 15'tir. Anket verileri de bu rakamlara uygundur. (IG Metall, 2009)

TABLO 4. DOĞUM YERİ	
Doğum Yeri	**Sayı**
Türkiye	134
Almanya	59
Diğer	1
Genel Toplam	**194**

İşçilerin çoğunluğu Türkiye doğumludur. TC vatandaşı olan bir işçi ise Makedonya doğumludur. Almanya doğumlular ise tüm katılımcıların yaklaşık üçte birini oluşturuyor.

TABLO 5: MEZUNİYET	
Mezuniyet	**Sayı**
İlkokul terk	1
İlkokul mezun	14
Ortaokul	25
Lise	116
Üniversite	9
Lise Terk	9
Genel Toplam	**174**

Bu soruya cevap veren işçilerin çoğunluğu lise mezunudur. Liseden terk eden 9 işçi ise Alman liselerinde okurken 10. sınıfta ayrılmış. İlkokul ve ortaokul mezunları

genellikle daha yaşlı, emekliliği yakın olan işçiler. Yaş azaldıkça lise ve üniversite mezuniyet oranı artıyor.

TABLO 6. VATANDAŞLIK

Vatandaşlık	**Sayı**
Türk vatandaşı	104
Alman vatandaşı	85
Çifte vatandaş	12
Genel Toplam	**201**

İşçilerin yaş ortalamalarının yüksek olması nedeniyle çifte vatandaş sayısı oldukça az. Birbirine yakın olmakla beraber Türk vatandaşı olanlar çoğunluğu oluşturuyor. Önümüzdeki yıllarda genç işçilerin işgücüne katılımıyla beraber çifte vatandaş olan işçilerin oransal olarak artması beklenebilir.

TABLO 7. KIDEM

Kıdem	**Sayı**
0-5 yıl	11
6-10 yıl	26
11-15 yıl	41
16-20 yıl	24
20 yıl üzeri	88
Genel Toplam	**190**

Ankete katılan işçilerin kıdemleri yüksektir. Bunda anketin yapıldığı işyerlerinin kurumsal yapısının gelişkin olması ve bu firmalarda çalışanların büyük kısmının kısmen iş güvencesine sahip olması etkilidir. Orta yaş grubundan işçilerin çoğunluğu oluşturduğu işyerlerinde 10 yıldan fazla süredir aynı işyerinde çalışanlar çoğunluğu oluşturmaktadır. Bu durum araştırma için belirli bir avantaj sunmaktadır. Anketi cevaplayanlar Almanya'da çalışma yaşamını, sendikal yapıyı bilen, tanıyan işçilerdir.

TABLO 8. SÖZLEŞME

Sözleşme	**Sayı**
Kadrolu	173
Part-time	5
Taşeron firma	20

Geçici işçi bürosu	4
Genel Toplam	**202**

Ankete katılan işçilerin büyük çoğunluğu kadrolu işçilerdir. Bununla beraber Thyssen Krupp fabrikasında anket yapılan işçilerin hepsi taşeron firma işçisi olsa da aynı firmada uzun yıllardır çalışmalarından olsa gerek bir kısmı kendisini kadrolu olarak belirtmiştir.

TABLO 9. F FİRMASI SÖZLEŞME

F firması sözleşme	**Sayı**
Kadrolu	112
Part time	2
Geçici işçi bürosu	1
Genel Toplam	**115**

TABLO 10. M-T-P FİRMASI SÖZLEŞME

M-T-P Firması Sözleşme	**Sayı**
Kadrolu	62
Part-time	3
Taşeron firma işçisi	20
Geçici istihdam bürosu	3
Genel Toplam	**88**

Firmalar karşılaştırıldığında Ford fabrikasında ankete katılan işçilerin neredeyse hepsinin kadrolu işçiler olduğu görülmektedir. Mercedes'te de benzeri bir durum vardır. Ancak bu fabrikalarda taşeron firma işçisi veya geçici istihdam bürosu işçisi olmadığı anlamına gelmemektedir. Bilhassa geçici istihdam bürosu ve part-time işçiler sendika üyesi olsa dahi sendikal imkanlardan yararlanma şartları ve sendikal toplantılara katılım imkanları oldukça kısıtlıdır ve ankete katılıp cevap verenler de ya bu alandaki soruları cevapsız bırakmıştır veya olumsuz bir yaklaşıma sahiptirler. Araştırma kamusal alanla ulus-ötesi alan arasındaki ilişkiyi analiz ettiği için bu konularda deneyim sahibi işçilerle görüşmek tercih edilmiştir. Bu nedenle ileride bilhassa işyeri konseyi ve sendikaların sunduğu kamusal alana yaklaşımla Alman

toplumuna bakış açısındaki farklılıklar söz konusu olduğunda işçilerin aldığı ücretler ve sözleşme biçimleri de dikkate alınacaktır.

TABLO 11. MAAŞ

Maaş	Sayı
1000 euro altı	7
1001 euro-2000 euro	39
2001 euro-3000 euro	93
3001 euro-4000 euro	50
4001 euro ve üstü	12
Genel Toplam	**201**

Anketi cevaplayan işçiler ortalama işçi sınıfı maaşlarına göre daha yüksek ücret almaktadır. Bu firmaların sektörlerinin önde gelen firmaları olması, sendikanın örgütlülük düzeyinin yüksekliği ve toplu iş sözleşmelerinin niteliği sayesinde ücretler görece yüksektir. Bu açıdan işçilerin yarısına yakını 2001 euro-3000 euro arasında ücret alırken dörtte biri 3001 euro-4000 euro arasında gelire sahiptir. Bunu firmalar nezdinde karşılaştırmak gerekirse;

TABLO 12. M-T-P FİRMALARI MAAŞ

M-T-P Maaş	Sayı
1000 euro ve altı	5
1001 euro-2000 euro	24
2001 euro-3000 euro	32
3001 euro-4000 euro	25
4001 euro ve üstü	2
Genel Toplam	**88**

TABLO 13. F FİRMASI MAAŞ

F Firması Maaş	Sayı
1000 euro altı	2
1001 euro-2000 euro	15
2001 euro-3000 euro	62
3001 euro-4000 euro	25
4001 euro ve üstü	10

Genel Toplam	114

Şekillerle gösterildiğinde tabloyu daha net görmek mümkün olabilir:

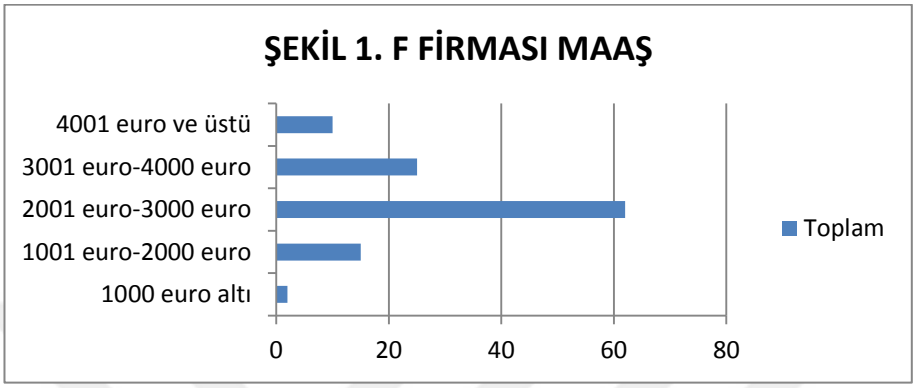

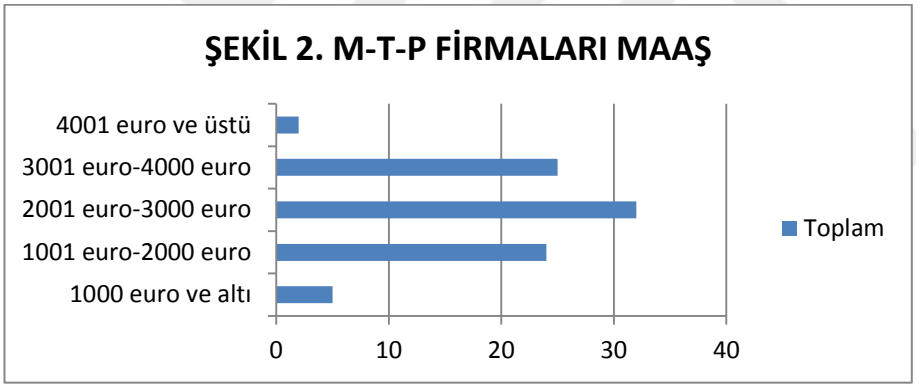

Ford fabrikasındaki ücretlerin yarısından biraz fazlası 2001 euro-3000 euro arasında olurken bu oran diğer üç fabrikanın toplamında yarısının altına düşmektedir.

TABLO 14. AİLEDE BAŞKA ÜCRETLİ VAR MI?

Ailede başka ücretli var mı?	Sayı
Evet	74
Hayır	107
Genel Toplam	**181**

Ankete katılanların yarısından fazlasının evine yalnızca tek maaş girmektedir, ailede başka çalışan yoktur. Ücretler Almanya geneline göre yüksek sayılsa da ailenin diğer

üyeleri arasında da çalışanların olması halinde yaşam koşullarının daha yükselmiş olacağı açıktır. Katılımcıları tanımaya yönelik sorular bu soruyla birlikte sona erdi. Anketin diğer bölümü sendika ve iş konseyiyle ilgilidir.

TABLO 15. SENDİKA ÜYELİK SÜRESİ	
Sendika üyelik süresi	**Sayı**
0-5 yıl	21
6-10 yıl	26
11-15 yıl	26
16-20 yıl	24
21 yıl ve üzeri	80
Genel Toplam	**177**

TABLO 16: F FİRMASI SENDİKA ÜYELİK SÜRESİ	
Kaç yıldır sendika üyesi	**Sayı**
0-5 yıl	10
6-10 yıl	15
11-15 yıl	13
16-20 yıl	17
21 yıl ve üstü	58

TABLO 17. M-T-P FİRMALARI SENDİKA ÜYELİK SÜRESİ	
Kaç yıldır sendika üyesi	**Sayı**
0-5 yıl	11
6-10 yıl	11
11-15 yıl	13
16-20 yıl	7
21 yıl ve üzeri	22

Ancak içinde taşeron firma ve geçici istihdam bürosu işçilerinin de olduğu ikinci grup fabrikalarda sendika üyelik süresi, genel hatlarıyla uzun olsa da çeşitlilik

göstermektedir. Ford fabrikasında ise 16 yıl ve üzeri sendika üyesi olan işçilerin sayısı ağırlıktadır.

TABLO 18. SENDİKANIN İŞYERİNDEKİ ETKİNLİKLERİNE KATILIM

Sendikanın işyerindeki etkinliklerine katılım	Sayı
İlgilenmiyorum	11
Pek değil	38
Çoğu zaman	79
Her zaman	68
Genel Toplam	**196**

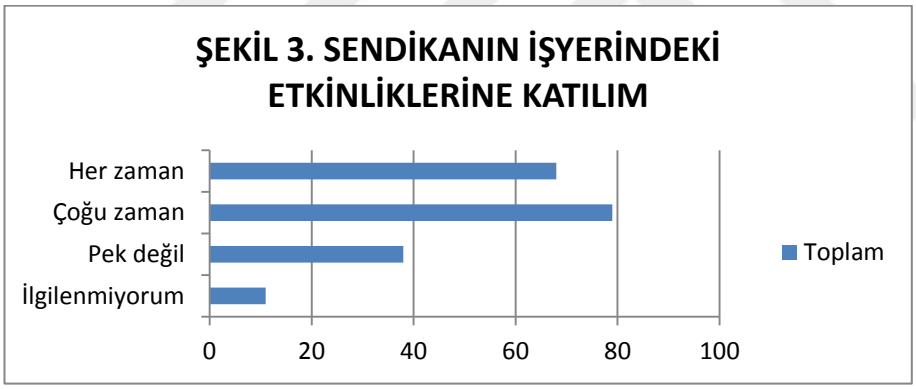

Sendikanın ve işyeri konseyinin işyeri dahilinde düzenlediği toplantı, seminer, eğitim vb etkinliklere katılım konusunda genel ortalama yüksek görünmektedir. İşçilerin üyesi olduğu sendikanın ve temsilcilerin çağrısına cevap vermesi gayet doğal, ancak her iki grup fabrikayı karşılaştırdığımızda oranlar değişmektedir. Ford fabrikası ile diğer fabrikalar arasında sendika ve iş konseyinin sunduğu kamusal alana katılım konusundaki neredeyse birbirine zıt olarak açığa çıkan yaklaşımların sebebi kamusal alan ile ulusötesi alan arasındaki ilişkiyi inceleyen tez açısından önem kazanmaktadır ve ileriki bölümde tartışılacaktır. Bu nedenle daha net görülmesi açısından tabloyla birlikte veriler şekil halinde de verilerek genel eğilimlerin daha net görülmesi mümkün olacaktır.

TABLO 19. F FİRMASI SENDİKANIN İŞYERİNDEKİ FAALİYETLERİNE KATILIM	
Sendikanın işyerindeki faaliyetlerine katılıyor musunuz?	**Sayı**
İlgilenmiyorum	4
Pek değil	12
Çoğu zaman	47
Her zaman	50
Genel Toplam	**113**

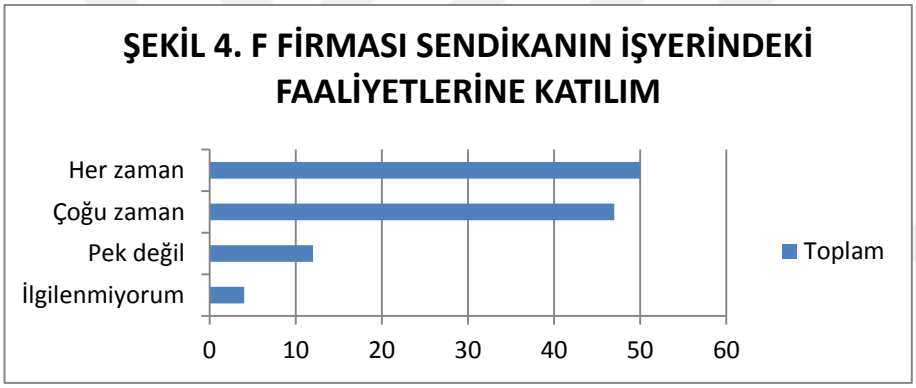

TABLO 20. M-T-P FİRMALARI SENDİKANIN İŞYERİNDEKİ FAALİYETLERİNE KATILIM	
Sendikanın işyerindeki faaliyetlerine katılım	**Sayı**
İlgilenmiyorum	24
Pek değil	38
Çoğu zaman	13
Her zaman	6
Genel Toplam	**81**

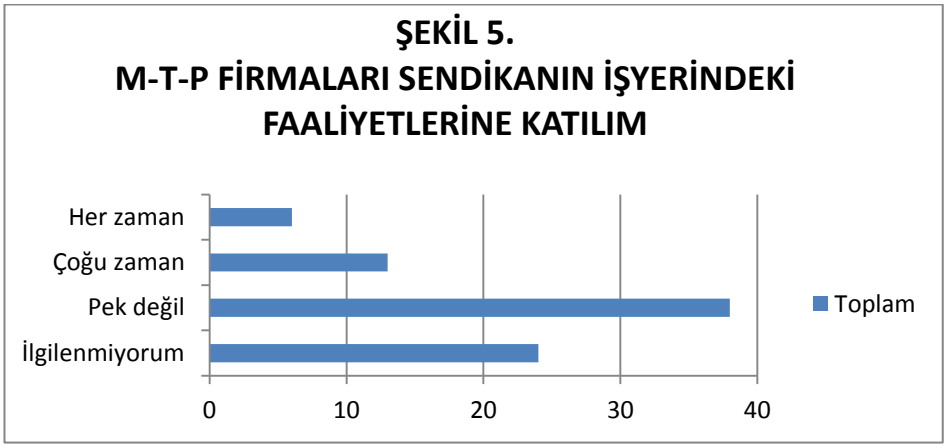

Bu iki tablodan ve şekilden anlaşılacağı üzere ortalamayı yükselten Ford fabrikasındaki işçilerin verdiği cevaplardır. Ford fabrikasındaki bu durumun ayrıntılı bir değerlendirmesi ileriki sayfalarda yapılacaktır ancak Ford fabrikasında işyeri konseyi temsilciliğinde ve sendikanın bölüm temsilciliklerinde Türkiye kökenli işçilerin sayısının fazla olması ve ankete katılanların önemli kısmının sendikada görevli işçiler olması nedeniyle katılımın yüksek olması anlaşılırdır. Ancak diğer üç fabrikada sendikanın işyerindeki etkinliklerine katılım konusunda, herhangi bir engel, tehdit ve çekinme için hiçbir sebep olmamasına karşın ve bu fabrikalardaki işçilerin kıdemleri ve sendika üyelik süreleri de yeterli uzunluğa sahip olmasına karşın cevap veren işçilerin neredeyse yarısı sendikanın işyerindeki toplantı ve etkinlik çağrılarına itibar etmemektedir. Dahası ilgilenmediğini belirtenler de önemli sayılabilecek bir oran oluşturmaktadır.

TABLO 21. SENDİKANIN İŞYERİ DIŞINDAKİ FAALİYETLERİNE KATILIM

Sendikanın işyeri dışındaki faaliyetlerine katılım	**Sayı**
İlgilenmiyorum	34
Pek değil	70
Çoğu zaman	64
Her zaman	27
Genel Toplam	**195**

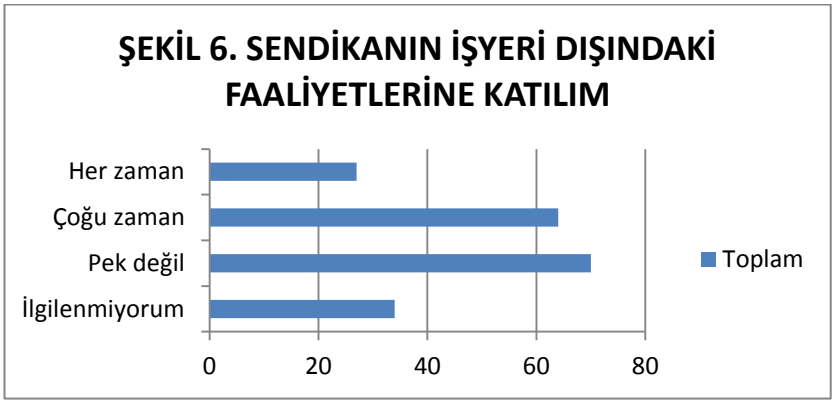

Sendikanın işyeri dışındaki toplantı, eğitim, seminer vb etkinliklere katılımını ölçen bu soruda işçinin sendikal harekete olan ilgisi bir başka açıdan değerlendirilmektedir. Sendikanın işyeri dışındaki çalışmalarında yer almak gönüllülük ve ilgi temelinde olmaktadır ve genellikle işyeri ve bölüm temsilcilerinin yararlandığı bir imkandır. Bu soruda da iki ayrı yaklaşım sergilenmektedir.

TABLO 22. F FİRMASI SENDİKANIN İŞYERİ DIŞINDAKİ FAALİYETLERİNE KATILIM

Sendikanın işyeri dışındaki faaliyetlerine katılım	**Sayı**
İlgilenmiyorum	10
Pek değil	32
Çoğu zaman	50
Her zaman	21
Genel Toplam	**113**

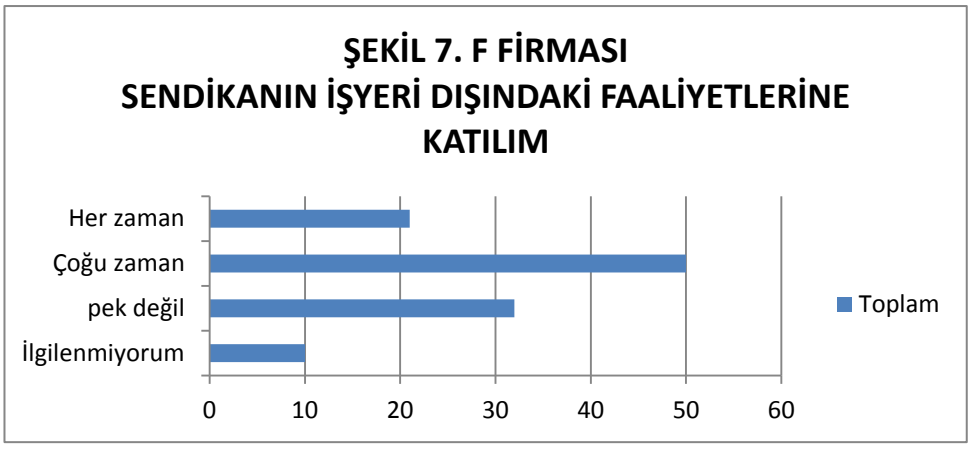

TABLO 23. M-T-P FİRMALARI SENDİKANIN İŞYERİ DIŞINDAKİ FAALİYETLERİNE KATILIM	
Sendikanın işyeri dışındaki faaliyetlerine katılım	**Sayı**
İlgilenmiyorum	24
Pek değil	38
Çoğu zaman	13
Her zaman	6
Genel Toplam	**81**

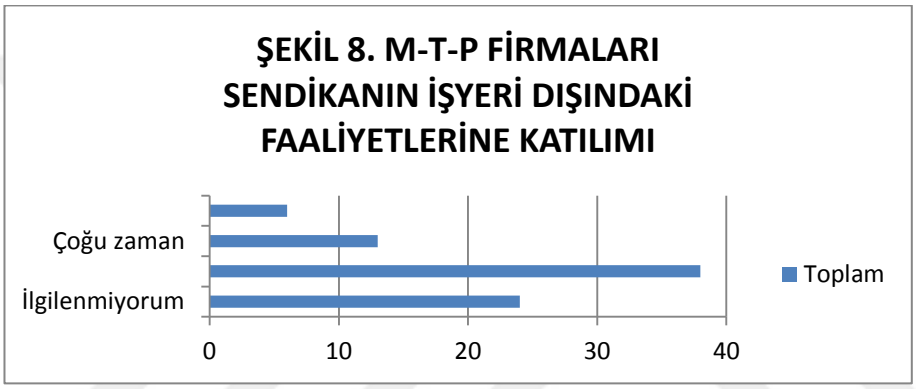

Sendikanın işyeri dışındaki faaliyetlerine katılım söz konusu olduğunda hem Ford fabrikasında hem de diğer üç fabrikada ilgilenmeyen veya pek katılmayan işçilerin oranı artmaktadır, ancak eğilimdeki genel farklılık varlığını korumaktadır.

TABLO 24. SENDİKADA/İŞ KONSEYİNDE GÖREV ÜSTLENME	
Sendikada/İş Konseyinde görev üstlenme	**Sayı**
Evet	84
Hayır	108
Genel Toplam	**192**

Katılımcıların yarısına yakını sendikada görev üstlenirken yarısından biraz fazlasının ise herhangi bir görevi yoktur. Bu görevler iş konseyi temsilciliği olabileceği gibi sendikanın her bir departmanında seçilen bölüm temsilcileri de olabilir. Bu konuda da iki farklı tabloya bakmak daha aydınlatıcı olacaktır.

TABLO 25. F FİRMASI SENDİKADA/İŞ KONSEYİNDE GÖREV ÜSTLENME	
Sendikada/İş Konseyinde görev üstlenme	**Sayı**
Evet	64
Hayır	44
Genel Toplam	**108**

TABLO 26. M-T-P FİRMALARI SENDİKADA/İŞ KONSEYİNDE GÖREV ÜSTLENME	
M-T-P Firmaları sendikada/iş konseyinde görev üstlenme	**Sayı**
Evet	20
Hayır	63
Genel Toplam	**83**

Ford fabrikasında ankete katılanların yarısından biraz fazlasının sendika ve iş konseylerinde bir görevi vardır, yarısına yakınının ise herhangi bir görevi bulunmamaktadır. Diğer üç fabrikada ise çoğunluğun her iki kurumda da herhangi bir görevi bulunmamaktadır.

TABLO 27. SENDİKA/İŞ KONSEYİ SEÇİMLERİNDE OY VERME KRİTERLERİ	
Oy verme kriteri	**Sayı**
Sendikadaki geçmiş faaliyetine bakıyorum	138
Hakkımı arayıp aramayacağına bakıyorum	149
Adayların yerli veya göçmen olması önemlidir	34
Adayların yerli veya göçmen olması önemli değildir	60
Türkiyeliyse, hemşerimse, inançlarıma yakınsa desteklerim	30

İşyeri konseyi temsilciliği ve sendika temsilciliği seçimlerinde oy verme kriterlerine verilen yanıtlar tüm fabrikalarda benzer özellikler göstermektedir. Çoklu seçeneği

işaretlemenin mümkün olduğu bu soruda çoğunluk sendikal yapıdaki geçmiş çalışmalarına ve hak arama konusundaki yetkinliğine bakmaktadır. Ancak adayın yerli veya göçmen olmasını önemli bulan, oyunu milli ve dini değerlerine yakın kişilere verdiğini söyleyen işçilerin oranı yaklaşık % 20 civarındadır. Ancak Türkiyeli işçilerin geneli açısından aday listesinde Türkiye kökenli işçilerin oranı ve listedeki yeri önemini koruyan, dikkat edilen bir konudur. Örneğin 41 işyeri temsilcisinin seçildiği Ford fabrikasında işçiler isterse 41 adaya da oy verebilir isterse birkaç adaya da oy atabilir, anketten anlaşılıyor ki Türkiyeli işçilerin büyük çoğunluğu listeleri değerlendirirken salt içine kapanık bir tutum almamaktadır.

TABLO 28. TEMSİLCİLERİN TANINIRLIĞI

Temsilcileri tanıma	**Sayı**
Çoğunu tanıyorum	136
Birkaçını tanıyorum	60
Tanımıyorum	3
Genel Toplam	**199**

Anket yapılan tüm fabrikalarda işçiler işyeri konseyi ve sendika temsilcilerini tanıyor.

TABLO 29. İŞYERİNDEKİ SORUNLARDA SENDİKAYA BAŞVURMA

İşyerindeki sorunlarda sendikaya başvurma	**Sayı**
Her zaman	92
Bazı durumlarda	94
Başvurmam	11
Genel Toplam	**197**

İşyerinde sorun yaşayan işçilerin bu sorunları sendikanın gündemine getirme oranı değerlendirildiğinde “her zaman” ile “bazı durumlarda” başvuranların oranı birbirine eşittir. Ancak bunda da Ford işçileri ortalamayı yükseltmektedir.

TABLO 30. F FİRMASI İŞYERİNDEKİ SORUNLARDA SENDİKAYA BAŞVURMA	
İşyerinde sorun olduğunda sendikaya başvurma	**Sayı**
Her zaman	66
Bazı durumlarda	46
Başvurmam	1
Genel Toplam	**113**

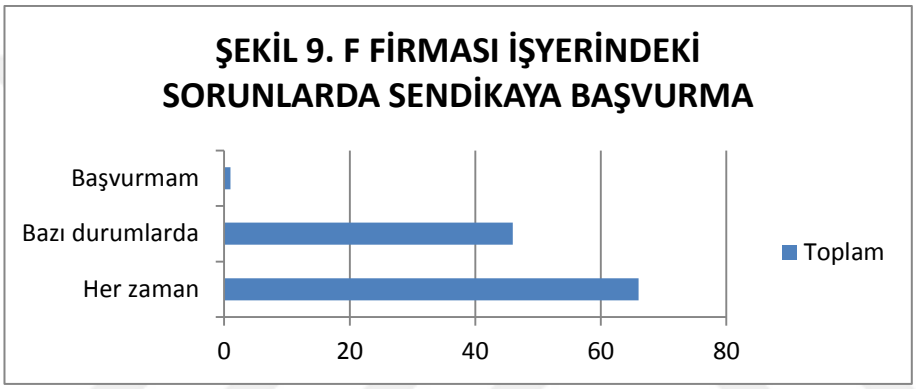

TABLO 31. M-T-P FİRMALARI İŞYERİNDEKİ SORUNLARDA SENDİKAYA BAŞVURMA	
İşyerinde sorun olduğunda temsilciye başvurma	**Sayı**
Her zaman	25
Bazı durumlarda	48
Başvurmam	10
Genel Toplam	**83**

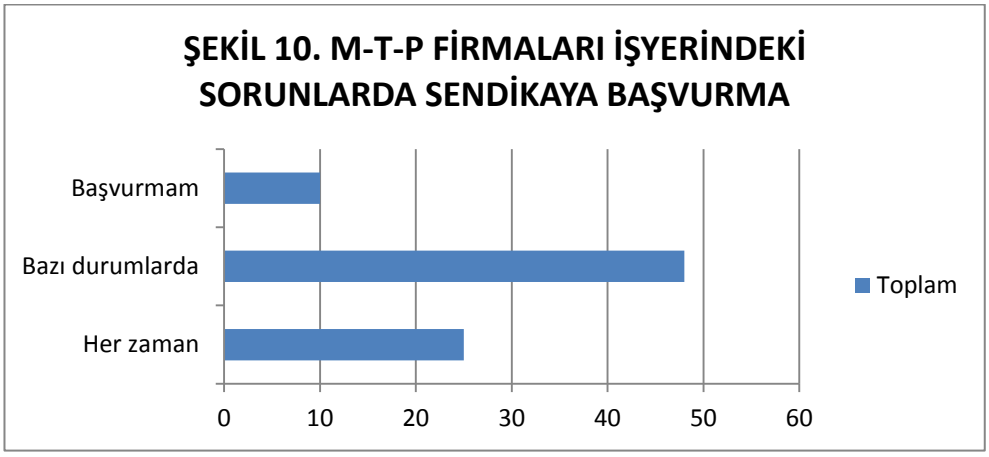

M-T-P fabrikalarında "hiç başvurmam" diyen bir grubun yanı sıra genel eğilimin "bazı durumlarda" meseleleri sendikanın gündemine getirme yanlısı bir tutum alındığıdır.

TABLO 32. SENDİKANIN GÖÇMENLERE DAİR POLİTİKASI

Sendikanın göçmenlere dair politikası var mı?	**Sayı**
Evet	73
Hayır	115
Genel Toplam	**188**

Sendikanın göçmenlere dair özgün bir politikasının olup olmadığı sorusuna işçilerin yarısından fazlası olumsuz yanıt vermektedir. Bu durum bir önceki bölümde bahsi edilen sendikanın göçmen işçilere yönelik kurumsal düzenlemesinin bir sonucu olarak görülebilir. Ancak Ford fabrikası işçileri ortalamayı yine yükseltmektedir.

TABLO 33. F FİRMASI SENDİKANIN GÖÇMENLERE DAİR POLİTİKASI

Sendikanın göçmen işçilere yönelik özel politikası var mı?	**Sayı**
Evet	59
Hayır	48
Genel Toplam	**107**

TABLO 34. M-T-P FİRMALARI SENDİKANIN GÖÇMENLERE DAİR POLİTİKASI

Sendikanın göçmenlere yönelik özel politikaları var mı?	Sayı
Evet	13
Hayır	67
Genel Toplam	**80**

Ford fabrikasında sendikanın göçmenlere dair politikasına verilen olumlu ve olumsuz cevaplar birbirine yakındır. Olumlu cevabın daha yüksek olmasında ankete katılanların önemli bir kısmının sendika ve işyeri konseyinde görevli olması ve sendikanın işyerinde ve dışında yaptığı etkinliklere katılıyor olması neden olabilir. Dolayısıyla bu etkinliklerde göçmen işçilere dair yapılan sunumlar ile IG Metall'in din, dil, milliyet ayrımı yapmadan birlik sendikacılığı anlayışını savunduğundan haberdar olmalarının etkisi bulunmaktadır. Ancak işçilerin sendikaya yaklaşımının daha olumlu olduğu ve sendikal örgütlülüğün daha güçlü olduğu Ford fabrikasında olumsuz cevap verenlerin neredeyse işçilerin yarısına denk gelmesi hem de diğer üç fabrikadaki işçilerin nitelikli çoğunluğunun olumsuz cevap vermesi dikkate değerdir. Bu durum sendikanın göçmenlere dair politikalarının, yöneliminin ve bir göç ülkesinin sendikası olma gerçekliğinin tabanda, özellikle göçmen işçilerde pek yankı yaratmadığı, pratik etkisinin sınırlı olduğu anlamına gelmektedir.

TABLO 35. SENDİKANIN GÖÇMEN İŞÇİLERE YÖNELİK FAALİYETLERİNDEN MEMNUNİYET

Sendikanın göçmen işçilere yönelik faaliyetlerinden memnuniyet	Sayı
Evet	104
Hayır	81
Genel Toplam	**185**

Sendikanın göçmen işçilere yönelik faaliyetlerinden memnuniyete dair sorulan soruya cevap verenler açısından başa baş bir durum ortaya çıkmaktadır. Ancak figürlerdeki asıl ilginç olan nokta Ford ile diğerlerinin karşılaştırılması konusunda

kendisini göstermektedir. Bu farklılıkların analizi alan çalışmasının genel değerlendirilmesinde önemli bir yer tutacaktır.

TABLO 36. F FİRMASI SENDİKANIN GÖÇMEN İŞÇİLERE YÖNELİK FAALİYETLERİNDEN MEMNUNİYET

Sendikanın göçmen işçilere yönelik faaliyetlerinden memnuniyet	Sayı
Evet	86
Hayır	18
Genel Toplam	**104**

TABLO 37. M-T-P FİRMALARI SENDİKANIN GÖÇMEN İŞÇİLERE YÖNELİK FAALİYETLERİNDEN MEMNUNİYET

Sendikanın göçmen işçilere yönelik faaliyetlerinden memnuniyet	Sayı
Evet	17
Hayır	63
Genel Toplam	**80**

Görüleceği üzere iki zıt tablo ile karşılaşılmaktadır. Ford fabrikasının örgütlülük düzeyi ve göçmen işçilerin aktif katılımı genel olarak sendika ve iş konseyinden memnuniyeti beraberinde getirirken diğer üç fabrikadaki işçilerin nitelikli çoğunluğu memnun olmadığını dile getirmektedir.

Türkiyeli göçmen işçilerin sendikaların ve iş konseylerin sunduğu kamusal alana yaklaşımına dair değerlendirmelerinin ardından aşağıdaki tablolarda göçmen işçilerin kendi ulus-ötesi alandan beklentileri ve iki alan arasında kurduğu ilişkinin özellikleri üzerine sorulara verilen yanıtlar değerlendirilecektir. Bu bölüme dair sorulara verilen cevaplarda genellikle dört fabrikadan benzer eğilimler açığa çıkmıştır. Temel farklılıklarla yukarıda bahsi edilen sendika ve iş konseyleriyle ilişkilerde karşılaşılmaktadır.

TABLO 38. İŞYERİNDE VE DIŞINDA SOSYAL ÇEVRENİZLE İLİŞKİNİZ İşyerinde ve dışında sosyal çevrenizle ilişkiniz	Sayı
Her zaman Türkiyelilerle zaman geçiririm	65
Arkadaşlarımın çoğu Türkiyelidir	117
Farklı milliyetlerden arkadaşlarım var	163
Türkiyelilerle zaman geçirmiyorum.	11

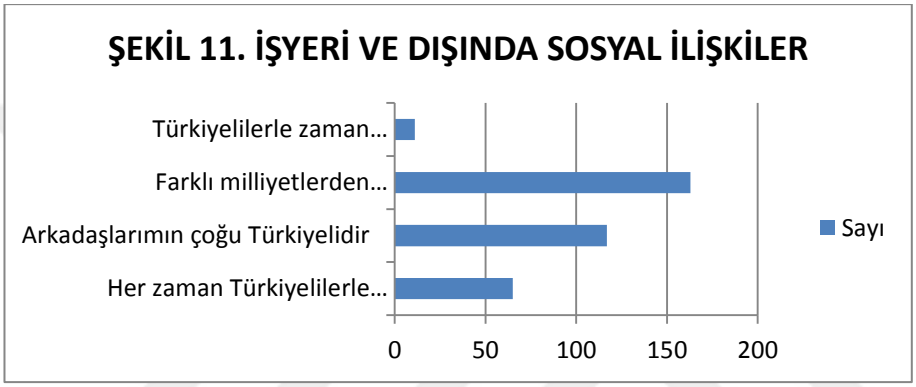

Çoklu seçeneği işaretlemenin mümkün olduğu bu soruda Türkiyeli göçmen işçilerin işyerinde ve dışında sosyal çevrelerinde kimlerle ilişki kurduğu anlaşılmak istenmektedir. Literatürde de Türkiyeli göçmenlerin kendi içlerine daha kapanık bir tutum sergilediklerine dair çok sayıda araştırma yer almaktadır. Verilen cevaplardan da anlaşılmaktadır ki Türkiyeli göçmen işçiler genellikle Türkiyeli göçmenlerle zaman geçirmekte ve kendi ulus-ötesi alanında sosyalleşmektedir. Farklı milliyetlerden arkadaşlarının olması esas itibariyle işyerinin ve üyesi oldukları sendikanın sunduğu bir imkandır. Ancak önemli sayılabilecek bir oranın yalnızca Türkiyeli göçmenler içinde sosyalleştiğini belirtmesi de ilgi çekicidir. Diğer sorularla beraber düşünüldüğünde Türkiyeli göçmen işçilerin kendi ulus-ötesi alanının canlılığı, çok taraflılığı ve dinamikliği nedeniyle Türkiye kökenli göçmen işçilerin Alman ve diğer göçmen topluluklardan işçilerle iletişim kurması, zaman geçirmesi ve sosyalleşmesi esas itibariyle sendikalar ve iş konseylerinin sunduğu kamusal alanda gerçekleşmektedir. Türkiyeli göçmen işçiler genellikle farklı milliyetlerden insanların bir araya geldiği sosyal örgütlenmelerde yer almayı tercih etmemektedir.

TABLO 39. FARKLI KÖKENLERDEN TÜRKİYE KÖKENLİ GÖÇMENLERLE İLİŞKİLER	
Farklı kökenlerden Türkiye kökenli göçmenlerle ilişkiler	**Sayı**
Önemli değil. İyi ilişki kurabilirim	183
Önemli. Gerekmedikçe ilişki kurmam	17
Genel Toplam	**200**

Ankete katılanlara farklı alt-ulus-ötesi alanlardan Türkiyeli göçmenlerle ilişkilerinin sorulduğu bu soruda büyük çoğunluk dili, dini, milliyeti, siyasi düşüncesi farklı da olsa Türkiyeli göçmenlerle iletişim kurabileceğini, bunlara önem vermediğini belirtmiştir. Ancak bu sorudan kurulan iletişimin seviyesi yeterince anlaşılamamaktadır. Söylemsel düzeydeki kutuplaşma göz önüne alındığında bunun işyerinde barışı bozmayacak ve kişisel saygınlığı zedelemeyecek düzeyde tutulan bir ilişki olarak değerlendirmek mümkün olabilir.

TABLO 40. TÜRKİYE'Yİ ZİYARET SIKLIĞI	
Türkiye'yi ziyaret etme sıklığı	**Sayı**
Uzun zamandır ziyaret etmiyorum	7
1 sefer	149
2 sefer	38
2'den fazla	43

Türkiye kökenli göçmenlerin ulus-ötesi alanının oldukça dinamik, katmanlı ve yoğun özellikler taşıdığı, gündelik yaşamda Türkiye referanslı sosyal, kültürel tutum ve davranışların yoğunluk kazandığı bilinmektedir. Bu noktada Türkiye'ye fiziki olarak ziyaret etme sıklığı da önemli bir veridir. Türkiyeli göçmen işçiler en azından yılda bir kez izinlerini Türkiye'de geçirmektedir. 2 sefer ve daha fazla gidenler de ciddi bir oran oluşturmaktadır. İzinlerini farklı ülkeleri ziyaret ederek geçirmek yerine Türkiye'ye düzenli şekilde giden göçmenler açısından Türkiye'ye dair yaklaşımları somut gözlemlerle de beslenmektedir.

TABLO 41. TÜRKİYE'Yİ ZİYARET AMACI	
Türkiye'yi ziyaret amacı	**Sayı**
Tatil	191
Akraba ziyareti	159
İş	15

Türkiyeli göçmen işçilerin Türkiye'yi ziyaret amaçları büyük oranda tatil ve akraba ziyareti ile ilgilidir. Küçük bir bölüm ise birikimlerini iş amaçlı yatırımlarda değerlendirdiğini belirtmektedir.

TABLO 42. TÜRKİYE'DE SEÇİMLERDE OY KULLANMA	
Türkiye'de seçimlerde oy kullandınız mı?	**Sayı**
Evet	100
Hayır	97
Genel Toplam	**197**

Türkiye'deki siyasi süreçle ilgilenme konusunda önemli bir veri Türkiye'deki seçimler için oy kullanma oranını anlamaktır. Verilen cevap ankete katılanların yarısının oy kullandığını göstermektedir. Ancak ankete katılanların 85'inin Alman vatandaşı olduğu dikkate alındığında Türkiye'de oy kullanma hakkı olup da kullanmayanların oranı oldukça düşüktür. Bu açıdan Türkiye'deki siyasi sürece, en azından oy verme düzeyinde ilgi gösterildiği anlaşılmaktadır.

TABLO 43. TÜRKİYE'DE SEÇİMLERE KATILAN PARTİLER İÇİN ÇALIŞMALARA KATILMA	
Türkiye'de seçimlere katılan partiler için Almanya'da çalışmalara katıldınız mı?	**Sayı**
Aktif şekilde çalıştım	17
Genel kitle toplantılarına katıldım	66
İlgilenmiyorum	115
Genel Toplam	**198**

Oy vermenin dışında Türkiye'deki siyasi gündemlerle ilgili olmanın bir diğer göstergesi ise Türkiye'deki seçimlere katılan siyasi partiler için mobilize olma oranıdır. Bu sorulara verilen cevapların yarısından fazlasının ilgilenmediği belirtilmektedir. Aktif şekilde bir siyasi parti için çalışanların oranı düşüktür, yaklaşık üçte biri ise genel kitle toplantılarına katılmıştır. Bu soruya cevap verenler arasında Alman vatandaşı olduğu halde Türkiye'deki seçimler için yarışan siyasi partilerin çalışmalarını takip edenler de bulunmaktadır. Ancak bilhassa Alman vatandaşlığına geçenlerle çifte vatandaşların ilgi oranları Türk vatandaşlarına nazaran daha düşüktür.

TABLO 44. TÜRKİYE'YE KESİN GERİ DÖNÜŞ YAPMAYI DÜŞÜNME

Türkiye'ye kesin geri dönüş yapmayı düşünüyor musunuz?	**Sayı**
Evet	70
Hayır	129
Genel Toplam	**199**

Türkiye ile ilgili referansları güçlendiren bir diğer olgu ise Türkiye'ye kesin geri dönüş yapmayı düşünme konusudur. Soruya cevap verenlerin net bir çoğunluğu kesin geri dönüş yapmayı düşünmemektedir. Bir sonraki sorudan anlaşılacağı üzere kesin geri dönüşü düşünenlerin önemli bir kısmı ise emeklilik planları dahilinde bu düşünceye sahiptir.

TABLO 45. EMEKLİLİK YILLARINDA YAŞANILMASI DÜŞÜNÜLEN ÜLKE

Emekliliği nerede geçirmeyi düşünüyorsunuz?	**Sayı**
Almanya'da	24
Türkiye'de	49
Her iki ülkede	130
Genel Toplam	**203**

Bu soru da aslında ulus-ötesi alanda oluşan kimliğin sürekliliğine işaret etmektedir. Emeklilik yıllarını her iki ülkede geçirmeyi düşünenler nitelikli çoğunluğa denk gelmektedir. Bu soruya cevap verenlerin bir kısmı ayrıca anket soru kağıdına "6 ay

Almanya'da, 6 ay Türkiye'de" şeklinde not da düşmüşlerdir. Almanya'da yaşamayı düşünenlerin de Türkiye'ye gidiş geliş sıklığı düşünüldüğünde emeklilik döneminde her iki ülkede fiziksel mevcudiyetin daha belirgin hale geleceği anlaşılmaktadır.

TABLO 46. TÜRKİYELİ GÖÇMENLERİN BİR ARAYA GELDİĞİ BİR KURUMA ÜYELİK

Türkiyeli göçmenlerin bir araya geldiği bir kuruma üyelik	Sayı
Evet	66
Hayır	133
Genel Toplam	**199**

Ankete katılanların yaklaşık üçte birinin Türkiyeli göçmenlerin bir araya geldiği çeşitli kurumlara üyelikleri bulunmaktadır. Bu soruya olumlu cevap verenlerin bir kısmı ayrıca üyesi bulundukları kurumun ismini de vermişlerdir. Bunlar genellikle cami dernekleri, Alevi-cemevi dernekleri ve hemşeri dernekleridir. Ayrıca aralarında Türk göçmen çocuklarına Türkçe öğreten derneklerden çeşitli sosyalist derneklere kadar geniş bir çeşitlilik de vardır. Ancak üyelik tek başına bir kıstas değildir. Üyesi olunan kurumdan beklentilere dair aşağıdaki soruya verilen cevaplardan da anlaşılmaktadır ki Türkiyeli göçmen işçilerin büyük çoğunluğunun takip ettiği göçmen kurumları vardır, ancak herkes doğrudan üyelik kaydını yapmamıştır.

TABLO 47. ÜYE OLUNAN KURUMUN ÖZELLİKLERİ

Üye olduğunuz kurumu nasıl tanımlarsınız	Sayı
Kültürel, sosyal paylaşımlar yapıyor	59
Hemşehrileri bir araya getiriyor	26
Dini inançlara uygun hizmet veriyor	36
Ulusal-milli-etnik değerlerime uygun hizmet veriyor	15

Üyesi olunan kurumun özellikleri ile ilgili olarak sorulan soruya çoklu cevap verme imkanı vardır ve genellikle kültürel, sosyal ve dini konularda hizmet verdikleri anlaşılmaktadır.

TABLO 48. TÜRKİYELİ KURUMDAN BEKLENTİLER Türkiyeli kurumdan beklentiler	Sayı
Gündelik yaşamdaki sorunların çözümü	68
Kültürel, sosyal açıdan ailemi ve gençleri bilgilendirmesi	93
Türkiyeli göçmenlerin iç dayanışmasını pekiştirmek	68
Dini inançlara uygun hizmet vermek	57
Gençleri, kültürümüze, değerlere uygun bir ortamda yetiştirmek	74
Alman makamları nezdinde hak ve talepleri savunmak	95

Yine çoklu cevap verme imkanı sunan Türkiyeli kurumdan beklentilerle ilgili soruya verilen cevaplarda kültürel, sosyal, dini değerler konusunda hizmet vermek, gençleri bu değerler ekseninde bilgilendirmek ve iç dayanışmayı-sosyalleşmeyi sağlamak önemli beklentiler arasındadır. En yüksek düzeydeki beklentinin Alman makamları nezdinde göçmenler adına hak ve taleplerde bulunmak olması da ulus-ötesi alanla kamusal alan arasındaki ilişki açısından önemli bir veridir. Bu örgütlenmelerin yalnızca içe dönük beklentilerle oluşmadığını, Alman otoriteleri karşısındaki misyonlarının da oldukça önemli olduğu anlaşılmaktadır.

TABLO 49. İŞYERİNDE SORUN OLDUĞUNDA BAŞVURULAN KURUM İşyerinizde sorun olduğunda hangi kuruma iletirsiniz?	Sayı
Sendikaya	121
Üyesi olduğum Türkiyeli kuruma	10
İkisini de bilgilendiririm	15
Taleplerimi iletmem, kendim çözerim	31

Tablo 47'deki soruyla bağlantılı olarak sorulan bu soruda işyerinde yaşanan sorunlar karşısında işçinin başvurduğu kurum olarak sendikanın çoğunluk tarafından adres gösterildiği anlaşılmaktadır. Ancak üyesi bulunduğu kurumu bilgilendiren veya hem göçmen derneğini hem de sendikayı bilgilendiren bir grup işçi de vardır. Tarihsel gelişim içinde ulus-ötesi alanda faaliyet gösteren kurumların işyerlerindeki sorunlarda danışmanlık yapma düzeylerinin azaldığını öne sürülebilir. Göçmen

işçinin doğrudan üye olup seçme-seçilme hakkına sahip olduğu sendika ve iş konseylerinde kendisini bizzat ve-veya temsilciler üzerinden temsil etme imkanı varken bu tür konuları üyesi olduğu göçmen derneğinin gündemine getirmemesi anlaşılır bir tercihtir.

TABLO 50. İŞYERİNDE ALMAN İŞÇİLERLE İLİŞKİLERİN PUANLANMASI	
İşyerinizde Alman işçilerle ilişkilerinizi puanlayınız (1-5)	**Sayı**
1 puan	1
2 puan	14
3 puan	30
4 puan	43
5 puan	90

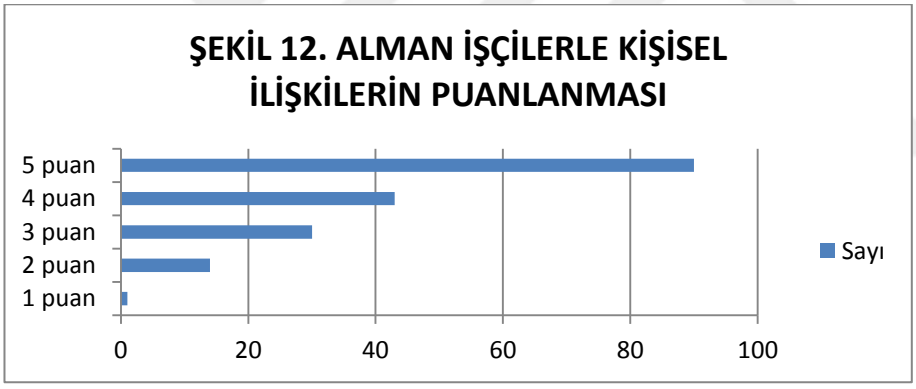

Ankette sorulan bir diğer soru işçilerin işyerinde Alman işçilerle ilişkilerini kendi öznel yaklaşımlarıyla beraber değerlendirmeleridir. Burada 5 puan çok iyi iken, 1 puan çok kötü olarak tanımlanabilir. İşçilerin çoğunluğu 5 ve 4 puan vermeyi uygun görmüştür. Bu konuda da Ford ve diğer üç fabrika arasında belirgin bir fark vardır.

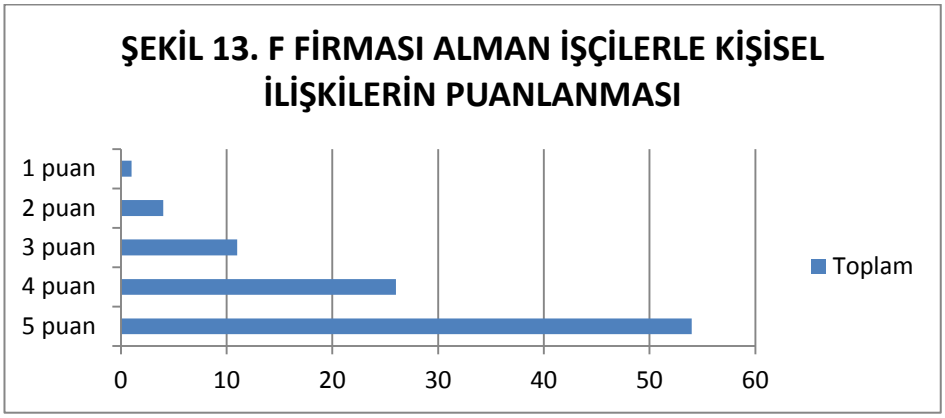

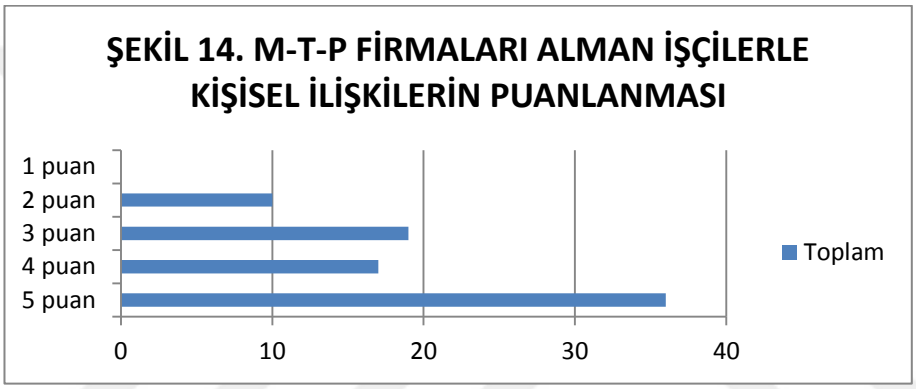

M-T-P firmalarında kişisel ilişkilerin puanlanmasında 2, 3 ve 4 puan verenlerin oranının daha yüksek olduğu görülmektedir. Oldukça öznel bir değerlendirme olması ve bireylerin genellikle daha olumlu bir bakış açısıyla değerlendirmelerinin beklendiği bu soruya verilen cevapta Ford ile diğer üç fabrikadaki yaklaşımlardaki farklılık aslında daha önceki sorularda görülen sendikaya-iş konseyine olan yaklaşımla tutarlıdır.

TABLO 51. İŞYERİNDE YÜKSELMEDE ADALET

İşyerinizde yükselmede adalet	**Say**
Evet	94
Hayır	98
Genel Toplam	**192**

Bu soru göçmen işçinin çalıştığı firmada kariyer açısından yükselmede adaletin olup olmadığına olan yaklaşımını öğrenmeyi amaçlamaktadır. Ankete katılanların çoğunluğunun bu işyerlerinde uzun yıllardır çalışmaları nedeniyle belirli bir

deneyime ve izlenime sahip olmaları beklenmektedir. Bu, şirketin kurumsal yapısına dair bir mesele olsa da Alman İş Yasasının İş Konseyine işçilerin atanmasında, yükselmesinde ve işten çıkmasında söz hakkı vermesi açısından işçi temsilciliğini de ilgilendiren bir konudur. Aynı zamanda göçmen işçinin yerli işçilere ve sendikaya olan bakışını da etkileyen bir olgudur. Bu soruya verilen cevap verenler arasında olumlu ve olumsuz cevap verenler aynı oranlara sahiptir. Ancak firma nezdinde bakıldığında iki ayrı yaklaşımın açığa çıktığı görülecektir.

TABLO 52. F FİRMASI İŞYERİNDE YÜKSELMEDE ADALET

İşyerinde yükselmede adalet	**Sayı**
Evet	65
Hayır	39
Genel Toplam	**104**

TABLO 53. M-T-P FİRMALARI İŞYERİNDE YÜKSELMEDE ADALET

İşyerinde yükselmede adalet	**Sayı**
Evet	29
Hayır	58
Genel Toplam	**87**

Her iki grupta da evet-hayır oranları kendi içlerinde birbirine yakındır ve diğer sorulara verilen cevaplarla uyumludur.

TABLO 54. SENDİKA/İŞ KONSEYİNİN YERLİ VE GÖÇMEN İŞÇİYE ADİL DAVRANMASI

Sendika göçmen ve yerli işçilere adil davranıyor mu?	**Sayı**
Evet	131
Hayır	56
Genel Toplam	**187**

Bu soru Tablo 50'ye nazaran araştırmayla daha doğrudan ilgili bir sorudur. Sendikanın yerli ve göçmen işçilere adil davranıp davranmadığı sorulmaktadır. Bu soruya verilen cevaplar anketi değerlendiren bir önceki bölümde bahse edilen IG Metall sendikasının "beyaz, erkek, Alman" özellikler göstermesi tartışmasıyla da doğrudan ilgilidir. Bu açıdan işçilerin üçte birinin olumsuz bir yaklaşım gösterdiği görülmektedir. Bu konuda da fabrika özgülünde bakmakta yarar vardır.

TABLO 55. F FİRMASI SENDİKA-İŞ KONSEYİ YERLİ VE GÖÇMEN İŞÇİYE ADİL DAVRANIYOR MU?

Sendika-Konsey göçmen işçiye adil davranıyor mu?	**Sayı**
Evet	85
Hayır	18
Genel Toplam	**103**

TABLO 56. M-T-P FİRMALARI SENDİKA-İŞ KONSEYİ YERLİ VE GÖÇMEN İŞÇİYE ADİL DAVRANIYOR MU?

Sendika/Konsey göçmen işçiye adil davranıyor mu?	**Sayı**
Evet	45
Hayır	38
Genel Toplam	**83**

Ford firmasında sendika ve iş konseyinin adil davranması konusunda çoğunluk olumlu bir tutum alırken diğer üç fabrikada genel eğilim olumlu olsa da cevaplar birbirine eşit düzeyde yakındır, bu açıdan adil olmadığını düşünen işçiler yarıya yakındır. Bunda Ford firmasında göçmen işçilerin sendika ve iş konseyi örgütlenmeleri içinde daha çok temsil ediliyor olmasının etkisi olabilir.

TABLO 57. YERLİ İŞÇİLERLE ORTAK EYLEM-ETKİNLİĞE KATILIM	**Sayı**

Yerli işçilerle ortak eylem-etkinlik-greve katıldınız mı?	
Evet	171
Hayır	20
Genel Toplam	**191**

Anketin sorusunda ortak eylem ve etkinliklere katılım sorulmuştur. İşçilerin nitelikli çoğunluğu Alman işçilerle beraber çeşitli eylem, etkinlik ve grevlerde yer almıştır. Olumsuz cevap verenlerin yalnızca 3'ü Ford fabrikasındadır, diğer fabrikalarda olumsuz cevap verenler ise genellikle geçici istihdam bürosu ve taşeron firma işçileridir.

4.2. Alan Çalışmasının Değerlendirilmesi

Alan çalışması tezin başında öne sürülen kamusal alan ile ulus-ötesi alanın ilişkisi konusunda önemli veriler sunmaktadır. Türkiyeli göçmen işçilerin oluşturdukları ulus-ötesi alanın dinamizmi, çok katmanlılığı, iki ülkeyi aynı anda deneyimleme ve etkileme potansiyeli ve göçmenlerin ulus-ötesi alan içinde inşa ettikleri kimliğin özellikleri kamusal alana katılım düzeylerini de etkilemektedir. Konumuz özgülünde Türkiyeli göçmen işçilerin Almanya işçi sınıfına dahil oluş süreçleri ve sosyal-sınıfsal konumlanışı ile nesilden nesle aktarılan göçmenlik halinin devam edişi ve ulus-ötesi alandan beklentileri söz konusu olduğunda tezin teorik çerçevesi ile alan çalışmasının sunduğu verilerin birbirleriyle örtüştüğü anlaşılmaktadır.

Dört fabrikada ankete katılan işçilerin ulus-ötesi alana dair sorularda benzer cevaplar vermeleri ancak kamusal alana dair sorularda ayrışmasının daha ayrıntılı bir değerlendirmeye ihtiyaç olduğu açıktır. Bu açıdan alan çalışmasının öne çıkan tezlerinden biri göçmenlerle görüşmelerde ortaya çıkan Türkiye eksenli kimliksel kutuplaşmanın esas olarak söylemsel düzeyde kendisini ürettiğidir. Türkiye'de söz konusu ayrımların ekonomik, sosyal ve siyasi karşılıkları vardır. Siyasi katılım ve temsiliyet, ekonomik kaynaklardan aldığı pay, iş piyasasında karşılaştığı sorunlar, devlet bürokrasisi ile ilişkisi ve bürokraside yer alabilme imkanı, eğitim sistemindeki

yeri, sosyal ve kültürel hayattaki hakları gibi çok çeşitli alanlarda Alevi veya Sünni, Türk veya Kürt olmanın karşılıkları olabilmektedir. Ancak Almanya'da bu yönlü bir ayrımdan bahsetmek mümkün değildir. Bürokrasi ve otoritelerle ilişkiler, ekonomik kaynaklardan alınan pay, sosyal ve kültürel hayattaki konum, eğitim sisteminin özellikleri, hak ve özgürlükler, siyasi katılım ve temsiliyet konularında Türkiyeli göçmen olma konusunda bir ortaklaşma söz konusudur. Bilhassa işçi sınıfına dahil olanlar için karşılaşılan sorunlar ve sahip olunan haklar arasında fark yoktur. Alan çalışmasının sonuçları da bu durumu sergilemektedir. Alevi-Sünni, Kürt-Türk, seküler-dindar gibi ayrışmalar söylemsel düzeyde keskin bir şekilde yaşanmakta, göçmen işçilerin iç gruplaşmalarını ve dayanışmalarını pekiştirmekte, kolektif aidiyeti arttırmaktadır. Öte yandan çalışma ilişkilerindeki konumu ve sosyal imkanlar gündelik yaşamda Alman toplumuna, kurumlarına ve aynı zamanda ulus-ötesi alandan beklentilerine yönelik yaklaşımlarında ortaklaşmayı da sağlamaktadır. Bu açıdan söylemsel düzeydeki kutuplaşmaya ve tepkiselliğe karşın işçilerin yaşam standartları, göçmen kurumlarından beklentileri, sendikalara yaklaşımı, Alman toplumuna bakış açısı gibi temel konularda ortak bir yaklaşım içinde oldukları anlaşılmaktadır.

Bu durum meseleye salt kimliksel temelde bakışın yetersizliklerini anlamayı da mümkün kılmaktadır. Yalnızca söylemdeki sertlik ve içe kapanık olma hali dikkate alındığında Türkiyeli göçmen işçilerin derin bir bölünmüşlük içinde olduğu ve ortak tutum sergilemelerinin mümkün olmadığı öne sürülebilir. Bu durumda bu taraflaşma dahilinde göçmen işçilerin kendi ulus-ötesi alanlarına, Alman toplumuna, sendikalarına ve diğer kurumlarına yaklaşımlarının birbirinden farklı olması, verilen cevaplara göre işçinin inancını, milliyetini veya siyasi düşüncesini çıkarsamak beklenebilir. Bu derece kutuplaşmanın yaşandığı bir ortamda hayata farklı pencerelerden bakılacağı düşünülebilir, en azından Türkiye'de ezildiğini, ayrımcılığa uğradığını hisseden kesimlerin Türkiye'deki hakim kültürel-kimliksel yapıya dahil olanlara nazaran Alman toplumuna ve Almanya'nın sunduğu demokratik mekanizmalara daha sempati ile bakması beklenebilir. Ancak anket, mülakat ve odak-gruplarından çıkan sonuç böylesi bir farklılığın aksine ortak bir yaklaşımın ortaya çıkmasıdır.

Aynı işletmede çalışan işçilerin sorulan sorulara verdikleri cevap birbirleriyle uyumludur. Farklılık firmalar arasında açığa çıkmıştır ve iki temel grup oluşmuştur. Bu durumda yoğunlaşılan konu firmaların sunduğu çalışma şartları, işçilerin sahip oldukları haklar, iş konseyindeki temsiliyet ve sendikanın örgütlenme düzeyi ve politikaları olmuştur. Bu sayede sendika ve iş konseylerinin işyerlerinde sunduğu kamusal alanın özelliklerini tartışmaya açmak mümkün olmaktadır. Aksi bir sonuç açığa çıksaydı "paralel toplum" gibi Türkiyeli göçmen işçileri kimlikleri üzerinden tek bir homojen topluluk gibi yargılayan sonuçlara varmak mümkün olabilirdi. Ancak artık Almanya'da çalışma yaşamı temelinde kamusal alanın, demokratik katılımın ve temsiliyetin sınırlarını sorgulamak ve örneğin Alman sendikalarının beyaz, erkek, Alman özelliklerini koruyup korumaması gibi meseleleri tartışmaya açmak gündemleşebilmektedir.

Türkiyeli göçmen işçilerin ulus-ötesi alanında yaşanan Türkiye odaklı kutuplaşmanın sebeplerini detaylı olarak incelemek bu araştırmanın kapsamının dışındadır, işyerinde sunulan kamusal alan ile ulus-ötesi alanın ilişkisi ana konu olduğu için bu konuyu beslemesi açısından kutuplaşmanın yeniden üretimine dair alan çalışmasında açığa çıkan iki temel önermeyi paylaşmakta fayda var. Türkiyeli göçmenlerin kutuplaşması elbette Türkiye odaklıdır ancak ulus-ötesi alan dahilinde yeniden üretilmektedir, bu açıdan Türkiye'nin bir kopyası değildir, kendine has özelliklere sahiptir. Bunun bir sebebi Almanya'nın demokratik sistemi içinde, Türkiye'nin dışında olmanın verdiği güvenle insanların düşüncelerini daha açık, keskin ve radikal olarak sunması daha kolaydır, ancak bu tek başına bir neden değildir, ifade ve örgütlenme özgürlüğü illaki kutuplaşmaya yol açacak diye bir şart yoktur. Bu açıdan birinci önerme Türkiyeli göçmenlerin ulus-ötesi alanına devletlerin, hükümetlerin, siyasi partilerin ve bağlantılı kuruluşların yoğun müdahaleleridir. Hem Almanya devleti ve hükümetleri açısından hem de Türkiye Cumhuriyeti ve hükümeti açısından Türkiyeli göçmenlerin örgütlenme süreçlerine düzenli olarak müdahil olunmaya çalışılmaktadır. Çok çeşitli yollarla, örneğin projeler üzerinden finansal destek sunarak, belirli konularda çalışma yapan kuruluşlara teşvikler vererek, Türkiye'den tayin edilen imamlar, öğretmenler ve konsolosluk görevlilerinin çalışmalarıyla ulusötesi alanın yeniden şekillenmesine otoriteler tarafından düzenli olarak

müdahalede bulunulmaktadır. Her iki devlet ve hükümetlerin bu yönde din ve kimlik düzeyinde çalışmalar yapan kuruluşları finanse ettiği bilinmektedir. (Abadan-Unat, 2007) Buna yoğun bir medya faaliyeti de eşlik etmektedir. Elbette Türkiyeli göçmenlerin ciddi bir oy potansiyeline sahip olması Türkiye'deki seçimlere katılan siyasi partilerin Almanya'da örgütlenme çalışmalarına kaynak ayırmalarına neden olmuştur ve potansiyel oyu konsolide etmenin en uygun ve ekonomik yolunun Türkiye odaklı kutuplaşmayı göçmen topluluklar dahilinde yeniden üretmek olduğu açıktır.

Akbaş (2012) oluşan sosyal ağların ve örgütlenmelerin neo-liberalizmin yönetim mantığına uygun şekilde dönüştürülmesi durumuna dikkat çekmektedir. Neo-liberal yönetim anlayışında devletin sosyal hizmetlerinin sivil toplum kuruluşlarına devri gündemdedir. Devlet eskiden kendi verdiği evrensel hak niteliğindeki bazı hizmetleri devretmek için göçmen ağları içinde seçtiklerine kaynak transferi yapmaktadır. Almanya'da Türkiyeli örgütlenmeler arasında da projeler vesilesiyle otoritelerden ciddi maddi kaynak desteği görenler vardır. Ancak bu durum ulus-ötesi alanın kamusal alan özelliğinin tamamen yerini aldığı anlamına gelmez. Akbaş (2012) aynı zamanda çok kültürcü, projeci yaklaşımlarla sosyal ihtiyaçların bir kısmının göçmen örgütlenmelerine devredilmesinin göçmen işçiler nezdinde sınıfsal bilinci silikleştirebileceğine değinmektedir. Araştırmamızda da sendikaların işyerleri temelinde sunduğu kamusal alan ile ulus-ötesi alan arasındaki ilişki değerlendirilecek ve sınıfsal talepler karşısında iki ayrı alandan nasıl yararlanıldığı sorgulanacaktır. Yine ulus-ötesi alan dahilinde devlet destekli kurumlarla otoritelerden bağımsız kurum ve ağların ilişkisinin evrimi de dikkate alınacaktır.

Türkiyeli göçmenlerin ulus-ötesi alanının tarihsel oluşum sürecinde Türkiyeli misafir işçilerin 1970'lerden itibaren kendi yaşam-alanlarını oluşturma amacıyla devletlerden bağımsız şekilde, tabana dayalı bir çalışmayla ulus-ötesi alanlarını oluşturduklarına değinilmiş ve Habermas'ın burjuva kamusal alanın doğuşuna dair tespitleriyle uyum içinde olduğu savunulmuştu. Ancak zaman içinde yine Habermas'ın bahsini ettiği burjuva kamusal alanın gerileyişine benzer şekilde otoritelerin müdahaleleriyle kamusal alanın eleştirel ve eşitlikçi siyasi özünün gerilemesinin ulus-ötesi alan için de yaşandığı savunulabilir. Bu açıdan göçmenlerin

ulus-ötesi alanının denetim altına alınması ve yönlendirilmesi her iki devlet açısından önem verilen bir konudur.

İkinci önerme ise otoritelerin kimlik politikalarını teşvik etmesinin dışında, dünya genelinde sınıfsal-sosyal eksenli politik hareketlerine gerilemesiyle öne çıkıp güç kazanan kimlik temelli siyasi hareketlerin bir yansımasıdır. Almanya'daki Türkiyeli göçmenler açısından 1970'li ve 80'li yıllarda sendika özel bir yere sahiptir, çünkü haklarını savunabilecekleri temel örgütlenme sendikalardı. Ancak bunu güçlendiren iki temel faktör hem Alman hem de Türkiyeli sol-sosyalist parti ve örgütlenmelerin daha güçlü ve organize olması ve göçmen işçileri bu yönde mobilize etme imkanlarıdır. Bu dalganın geri çekilmesiyle beraber kimlik temelli politikalar öne çıkmıştır. Mülakatlarda da sıkça değinilen bir konu bilhassa Alevi derneklerinin kurulmasına öncülük edenlerin önemli bir kısmının geçmişte sol-sosyalist örgütlerde mücadele eden, örgütlenme deneyimine sahip insanlardan oluşmasıdır. Bu durum karşısında Türkiyeli göçmen işçileri sendikaya teşvik eden, sendika içinde enternasyonalist, göçmen haklarını savunan kesimlerle ilişki ağları kuran örgütlenmelerin zayıflaması, buna paralel bir gerilemenin Alman solunda da yaşanıyor olması ve sendikaların sol eleştiriden mahrum kalması ve hatta bu yönde çalışma yapanların artık deneyimlerini kimlik temelli mücadelelerde kullanmayı tercih etmeleri söz konusu kutuplaşmanın derinleşmesine katkı sunmuştur[34].

Bununla bağlantılı bir diğer olgu da bir önceki bölümde bahsi edilen Türkiye kökenli işyeri temsilcilerinin temsilcilik-yöneticilik deneyimlerini sonrasında göçmen kurumlarında sürdürmeleri ile ilgilidir. İşyeri temsilciliği görevi aslında milliyet ayrımı yapmadan, işyerindeki tüm işçileri kapsasa da Türkiyeli göçmen temsilcilerinin önemli bir kısmı için ulus-ötesi alanın özelliklerinden ve kimlik politikalarından yararlanmanın seçilmeyi kolaylaştırdığı anlaşılmaktadır. Bu deneyim göçmen kurumunda yöneticiliği elde ettikten sonra doğal olarak daha fazla öne çıkacaktır. Kimlik politikalarının temel özelliği bir kimliğin kendisini bir başka kimliğe göre tanımlamasıdır. Her kimliğin bir ötekisi mevcuttur. Sünniliği

[34] Cem Şentürk ile mülakat, Türkiye ve Uyum Araştırmaları Merkezi Vakfı, 28 Ocak 2016, Essen; DİDF (Demokratik İşçi Dernekleri Federasyonu) temsilcisi Serdar Derventli ve ATİF (Almanya Türkiyeli İşçiler Federasyonu) temsilcisi Süleyman Gürcan ile mülakat, 27 Ocak 2016, Düsseldorf.

tanımlamak için Aleviliği, Aleviliği tanımlamak için Sünniliği açıklamaya ihtiyaç vardır. Bu Türk-Kürt ayrımı açısından da geçerlidir. "Biz neyiz" sorusunu "biz neden diğeri gibi değiliz?, diğerinden farkımız ne?" sorularının cevabı tamamlamaktadır. Bu duruma ek olarak birbiriyle rekabet halinde olan, başka kurumlardan koparak kurulan çok sayıda Alevi derneği veya Sünni cemaati/cami derneği, Türk veya Kürt dernekleri de vardır. Dolayısıyla kendini ve ötekiyi tanımlama kimliklerin kendi içinde de yeniden üretilmektedir, "neden ayrı bir cami" veya "neden ayrı bir Alevi derneği" de cevap verilmesi gereken bir konudur. Dahası toplumları kimlikler temelinde tanımlamak söz konusu toplumlara değişmez, genel geçer, statik özellikler yüklemeyi de gerektirir. "Onlar zaten böyledir" denilerek ve tarihsel bir arka plan da atfedilerek Aleviler veya Sünniler, Türkler veya Kürtler sanki kendi içinde homojen özelliklere sahipmiş algısı yayılır. Böylesi bir durumda önceki dönemde sol-sosyalist hareketlerin savunusunu yaptığı "aydınlatma, ikna etme" amacı da arka plana itilmektedir. İşçilerin öz olarak sınıfsal konumları nedeniyle ilerici bir konumda olduğunu ancak sistemin etkisi altında gerici değerleri savunduğunu savunan bir anlayış işçiyi ikna etmek ve önyargılarından kurtarmak için çaba gösterir. Ancak meseleye kimliksel özellikler üzerinden bakanlar açısından böylesi bir değişim pek mümkün görünmez veya karşısındakini ikna etmek için bir gerek yoktur, çünkü "o şudur ve onlar zaten hep böyledir" önyargısı gelişir. Cem Şentürk bu konuya örnek verirken Almanya'da bir dizi cemaatin ve tarikatın kontrol ettiği camilerin yanı sıra Büyük Birlik Partisi mensuplarının dahi kendi camileri olduğuna örnek vermiştir[35]. Söz konusu örgütlenmelerin hem göçmenleri bünyesine çekmesi hem de otoritelerden finansal destek görmesi açısından söz konusu kutuplaşmayı sürekli yeniden üretmesi yalnızca Türkiye referanslı gündemler açısından değil, kendi alt-ulusötesi alana dair meselelerin de bu yaklaşımla çözümlenmesine neden olmaktadır.

Bu düzeyde kurumsal çıkarların, finansal kaynakların ve kişisel hesapların iç içe geçtiği bir ortamda bu kutuplaşmanın işyerlerine taşınması da doğaldır. Aynı işyerinde, aynı koşullarda çalışan, benzer koşullarda yaşayan ve birçok ortak sorunu olan Türkiyeli göçmen işçilerinin hem kendi içinde özgün sorunlarda, hem diğer göçmenlerle paylaştıkları sorunlarda hem de işyerindeki tüm işçilerle ortak olarak

[35] Cem Şentürk ile mülakat, Türkiye ve Uyum Araştırmaları Merkezi Vakfı, 28 Ocak 2016, Essen

paylaştıkları sorunlarda birlikte hareket etmelerinin önünde ulus-ötesi alanda yaşanan gündemler bir engel halini alabilmektedir. Bu yalnızca işyeri temelinde açığa çıkmamaktadır. İlk önermede bahsi edilen devletlerin ve bağlı otoritelerin bu alana yaptıkları yatırımlar açısından da etkisi olmaktadır. Alman otoritelerinin kimlik temelli, genellikle de dini kurumlara verdiği proje destekleri sayesinde Türkiyeli göçmen işçilerin iç kutuplaşmalarının yeniden üretilmesine katkı sunulurken Almanya'nın en büyük göçmen topluluklarından olan Türkiye kökenli göçmenler Alman devletinden ve otoritelerinden taleplerini arka plana itebilmektedir. Dolayısıyla klasik bir yöntem olarak böl-parçala-yönet politikası Türkiyeli göçmen işçilerin kendi içlerinde bölünmelerini ve yaşadıkları-çalıştıkları ülkenin otoritelerinden daha fazla hak ve imkan taleplerini azaltmasına neden olabilmektedir. Diğer yandan Türkiye Cumhuriyeti devleti ve hükümetleri açısından da kendisinin yönlendirebildiği, lobi faaliyetleri için mobilize edebildiği, oy devşirebildiği bir kitle korunmaktadır.

Bu durum sendikalar ve iş konseyleri açısından da göçmenlerin tabandan baskı yapmasını, taleplerde bulunmasını ve kamusal alanda daha etkin ve görünür olmalarına engel olmaktadır. Alman sendikalarının bir göç ülkesinin sendikası olarak yeniden yapılandırılması ve "Alman, beyaz, erkek" özelliklerinden kurtulması göçmenlerin üyesi oldukları bu kuruluşlar nezdinde aktif bir tutumu olmadığında çözülmesi daha güç bir mesele halini almaktadır. Dahası kamusal alanın gündemlerini, temsiliyetin ve katılımın düzeyini ve niteliğini bir bütün olarak etkide bulunmaktadır.

Türkiyeli göçmen işçilerin iç kutuplaşmasının sebeplerine dair önermelere genel hatlarıyla değindikten sonra alan çalışmasının yapıldığı dört işyerinden Ford fabrikasından çıkan cevapların farklılığının sebeplerine eğilmekte fayda vardır. Ford fabrikası tarihsel olarak Türkiyeli göçmen işçilerin misafir işçilik uygulamasının başından bu yana kitlesel halde çalıştığı bir firmadır, hatta 1973 tarihinde Türkiyeli işçiler tarafından düzenlenen Ford grevi tarihte yerini almıştır[36]. Ford fabrikasındaki odak grup toplantısında ve sendika temsilcileri ile Türkiyeli işçi dernekleri

[36] Bu grev Türkiyeli işçiler tarafından organize edilmiş ve sendika ile Alman işçilerin desteği alınamamıştır.

temsilcileriyle Ford fabrikasının özgünlüğünü değerlendiren mülakatlarda benzeri bir yaklaşım açığa çıkmıştır, bu da özetle sendikanın örgütlülüğü ve yerel sendikal örgütlülüğün izlediği politikalarla göçmen işçilerin çalışmalarıdır. Genel hatlarıyla değerlendirmek gerekirse:

- Ford fabrikasında IG Metall'in sendikal örgütlülüğü oldukça güçlüdür. İşçilerin yaklaşık % 90'ı IG Metall sendikasında örgütlüdür.
- İkinci özellik sendika ile iş konseyi arasındaki uyumdur. İş konseyi temsilcileri aynı zamanda sendikada aktif gören alan, sendikal disiplini tanıyan kişilerdir. İşyeri temsilcilerinin sendikada aktif olması sendikanın yeni üye kazanmasında ve sendika politikalarına-kampanyalarına uygun çalışmalar yapmada daha elverişli bir ortam sunmaktadır.
- Köln şubesi göçmen işçilerin örgütlenmesine özel önem vermektedir. Bunda Köln şube başkanının ve yönetiminin sol-aktivist özelliklerinin belirleyici etkisi vardır. Örneğin toplantının gerçekleştiği dönemde Polonyalı göçmen işçilerin sendikalaşması çabasının zorlu bir sürecin ardından tamamlandığı dile getirildi. Polonyalı işçiler ilk başlarda sendikaya soğuk yaklaşsalar da işyeri temsilcilerinin çabalarıyla üye olmayı kabul etmişlerdi. Aynı zamanda Türkiyeli işçiler hem iş konseyinde hem de sendikanın işyeri örgütlenmesinde temsil edilmekte, aktif görev almaktadır. Ayrıca Köln'de faaliyet gösteren bir sendika göçmen işçi komitesi de vardır.
- İşyeri konseyinin ve sendikanın Ford yönetimiyle imzaladığı ayrımcılığa ve ırkçılığa karşı yönetmelik de işyerinde en ufak bir ayrımcı, yabancı düşmanı, ırkçı söylemin işten atılma da dahil olmak üzere sert şekilde cezalandırılmasına neden olmaktadır. Bu nedenle temsilciler fabrikada ırkçı fikirlere yakın işçiler olsa da bunların ses çıkarmadığını vurgulamaktadırlar.
- Yine başka bir yönetmelikle işyerinde yükselme kriterleri açık şekilde ilan edilmiştir. Bu sayede işyerinde yükselmede ayrımcılık yapılmasının önünün kesilmesi amaçlanmıştır. Bazı işyeri temsilcileri firma yönetiminin bu konulardaki olumlu yaklaşımında firmanın yabancı sermaye olmasının etkisini de vurgulamaktadır. Buna göre yabancı sermaye açısından işte

yükselmede Alman veya göçmen olması yönetim açısından çok fazla bir öneme sahip değildir.

- Ford fabrikasında tarihsel olarak hem Alman hem de Türkiyeli sol-sosyalist örgütlenmelerin çalışmaları vardır. Bu sendikayı güçlendiren ve aynı zamanda eleştiren, harekete geçirmeye zorlayan bir etkide bulunmuştur. Ford işçilerine seslenen çeşitli siyasi yapıların yayınladığı Almanca ve Türkçe yayınlar ile işyerinde siyasi çalışmaların yarattığı bir etki de mevcuttur. Günümüzde bu etki azalsa da halen bazı işçilerin bu örgütlenmelerle bağını sürdürdüğü anlaşılmaktadır[37].

Bu özellikler yukarıda değinilen Kiel'deki sendikal örgütlenmenin göçmen işçilerin entegrasyonuna etkisi konulu alan çalışmasındaki verilerle de uygundur. (Adler ve Fichter, 2014) Yine 2015 yılı içinde Stuttgart'ta göçmen işçilerin sendikalaşmasına dair belirtilen veriler de aynı doğrultudadır. Sendikanın yerel örgütlenmesinin göçmen işçilerin örgütlenmesine verdiği önem, göçmen işçilerin örgütlenmeye olumlu yaklaşımı, bu süreci destekleyen siyasal örgütlenmelerin varlığı ve firma yönetiminin engelleyici bir tutum almaması ve sendikayla beraber aldığı kararları uygulaması göçmen işçilerin işyerindeki sürece katılımını ve temsiliyetini arttırmaktadır. Kamusal alanın niteliği ve sunduğu imkanlar göçmen işçinin kendisini görünür kılması için uygun şartlar sunmaktadır. Bu, aynı zamanda Alman toplumuna uyum sağlaması, Alman işçilerle ve diğer göçmen işçilerle arkadaşlık kurması, çocuklarının eğitimi için daha uygun şartlar bulması gibi çeşitli olanakları da sunmaktadır. Bu açıdan örneğin Ford fabrikasındaki işyeri temsilcileri sendika dışında alternatif listeyle yarışa giren muhafazakar işçileri eleştirirken bu listenin daha iyi bir sendikacılık, daha mücadeleci, daha demokratik bir sendika için ortaya çıkmadığını iddia etmekte ve kaygılarının Türkiyelilerin ulus-ötesi alanıyla sınırlı kaldığı eleştirisini sunmaktadırlar.

Ford fabrikasında ankete katılan işçilerin ulus-ötesi alana dair yaklaşımları diğer fabrikadaki işçilerle benzerdir. Ford'daki kamusal alana dair bakış açılarında ise

[37] Ford fabrikası odak grup toplantısı, Köln, 26.01.2016;
Nihat Öztürk ile mülakat. IG Metall Düsseldorf eyalet başkanı. 29.01.2016, Düsseldorf;
DİDF (Demokratik İşçi Dernekleri Federasyonu) temsilcisi Serdar Derventli ve ATİF (Almanya Türkiyeli İşçiler Federasyonu) temsilcisi Süleyman Gürcan ile mülakat, 27 Ocak 2016, Düsseldorf

Türkiye referanslı kutuplaşma temelli bir ayrım yoktur. Alevi-Sünni, Türk-Kürt, seküler-muhafazakar işçiler benzeri yaklaşımı sergilemişler ancak sendika, sendikanın sunduğu kamusal alan ve Alman toplumuyla ilişkiler konularında daha olumlu cevaplar vermişlerdir. Yoksa ayrı listelerin hazırlanması veya bir önceki bölümde bahse edilen ve üç işçinin işini kaybetmesine neden olan tartışmanın yaşanması veya fabrikada mescit olduğu halde çalışma alanında-göz önünde namaz kılmayı tercih eden işçiler gibi Türkiye referanslı meseleler bu fabrikada da gündeme gelmektedir.

Diğer üç fabrikada ise işçilerle yapılan mülakat ve odak-grup toplantılarında özellikle işyeri temsilcilerine yönelik şikayetler ön plandadır. İşyeri temsilcilerinin işverenin tarafını tutması, işçiyle ilgilenmemesi, haklar yeterince savunmaması gibi eleştiriler sunulmaktadır. Bunların bir kısmına sendika yetkilileri de katılmaktadır. Ancak sözü edilen temsilcilerin sendikaya üye olsa da sendika disiplini içinde aktif çalışan işçiler olmadıklarını, üzerlerindeki etki güçlerinin zayıf olduğunu öne sürmektedirler[38]. Dolayısıyla bu işyerlerinde yerel örgütlenmelerin sunduğu kamusal alanın niteliği tartışma konusu yapılmaktadır, beklentiler bu yönde şekillenmektedir. Sendikanın etkinliği üzerine dünyanın herhangi bir yerinde de savunulması mümkün olan bu tür iddia ve eleştirilerin sonuçlarının göçmen işçi üzerinden etkisinin ve sonuçlarının daha yoğun olduğu anlaşılmaktadır. Gönüllülük temelinde aynı sosyo-ekonomik şartlarda yaşayan ve çalışan işçilerin sosyal örgütlenmelerinden beklediklerini bulamamaları göçmen işçilerin yerli topluma olan bakış açısının daha olumlu hale gelmesine de engel olmaktadır. Sendika ve iş konseyinin yaklaşımı işçinin entegrasyon sürecini ve Alman toplumuyla daha sıcak ilişkiler kurmasını da teşvik etmektedir.

Entegrasyon konusunda sınıfsal ve sosyal bir bakış açısıyla bakıldığında farklı bir tartışmaya değinmekte de fayda vardır. Cem Şentürk[39] ile mülakatta Şentürk çalışan Türkiyeli göçmenler için entegrasyon meselesinin ciddi bir sorun olmadığını savunmaktadır. Bu konuda bir sorun varsa genellikle işsiz göçmenler gündeme

[38] Mercedes fabrikası odak grup toplantısı, 28.01.2016. Düsseldorf
Nihat Öztürk ile mülakat. IG Metall Düsseldorf eyalet başkanı. 29.01.2016, Düsseldorf
[39] Cem Şentürk ile mülakat, Türkiye ve Uyum Araştırmaları Merkezi Vakfı, 28 Ocak 2016, Essen

gelmektedir. Çalışanların işyerlerinde ve yaşadıkları muhitlerde yerli nüfusla yaşam tarzları, hayata bakışları, sosyal imkanları vb. açısından ciddi bir fark olmadığını savunan Şentürk için entegrasyon sorunundan kastedilenin Türkiyeli göçmenlerin Alman orta sınıf kültürüne uyum sağlayamamasıyla ilgili olduğunu öne sürmektedir. Almanya'da yüzyıllar içinde gelişen köklü bir orta sınıf kültürü olduğunu belirten Şentürk buna yalnızca göçmenlerin değil yoksul ve çalışan Almanlarının da uyum sağlayamadığını, dili kullanma becerisi ve sosyal imkanlardan yararlanma konusunda yoksul Almanların da benzer sorunlar yaşadığını, öte yandan ekonomik durumu ve eğitim düzeyi yüksek Türkiyeli göçmenlerin orta sınıf Alman toplumuyla uyum içinde yaşayabildiğini de belirtmektedir. Bu önermeye katılanlar bilhassa 2009 yılında Hamburg'da gerçekleşen referanduma örnek vermektedir. Hamburg'da sendikaların ve göçmen örgütlerinin de destek verdiği eğitim reformu girişimiyle lise seçimindeki ayrımcı yapıyı değiştirme çabası eğitim düzeyinin düşürülmesine dair kaygılar ve mevcut ayrıcalıkların korunması amacıyla reddedilmiştir [40]. Nihat Öztürk[41] de orta sınıf ayrımcılığı konusunda genel hatlarıyla katılmakla beraber "orta sınıf" kavramının belirsizliğine dikkat çekmekte ve işçi sınıfının bir kısmının da orta sınıf içinde sayılabileceğini veya orta sınıf bakış açısı denilen olgunun işçi sınıfına mensup olanlar tarafından da paylaşılabileceğini belirtmektedir. Ancak eğitim ve ekonomik gelirin sağladığı sosyal statünün Alman toplumunda oldukça önemli olduğunu, aynı aileden de olsa farklı eğitim ve gelir grubundan Almanların birbirleriyle sosyal ilişkilerinin zayıf olduğuna değinmektedir.

Literatürde de bu yönde önermelerle karşılaşmak mümkündür. Göçmen aile çocuklarının prestij açısından en düşük seviyede olan *Hauptschule*'ye yoğunlukla gitmeleri ve üniversiteye girme imkanlarının kısıtlı olması gibi konular gündeme geldiğinde aynı sorunu yoksul, işçi sınıfı Alman ailelerinin çocuklarının yaşadığı da belirtilmekte ve istatistiki verilerle gerekçelendirilmektedir. Yine bu okulları mezun olmadan bırakma oranı açısından da göçmen veya yerli öğrencilerin tutumları

[40] Bu referandum sürecine dair tartışmalar ayrı bir yazının konusudur. Mülakatlarda bu konuya değinenler açısından ortaklaşılan konu reform girişimini reddetmenin daha dezavantajlı kesimlerin çocuklarının daha iyi okullara gitmesini engelleme anlamına gelmesidir.

[41] Nihat Öztürk ile mülakat. IG Metall Düsseldorf eyalet başkanı. 29.01.2016, Düsseldorf

birbirine yakındır. Dolayısıyla meselenin göçmenlikten öte Almanya'nın sınıfsal yapısıyla ilişkili bir mesele olduğu savunulmaktadır.

IG Metall Sendikası'nda Petra Wlecklik[42] bu argümana ihtiyatla yaklaşmaktadır. Sendika içinde de birçok yetkilinin meseleyi yalnızca sınıfsal yönden tahlil etmeyi tercih ettiğini, bunun doğruluk payı olsa da yetersiz bir yaklaşım olduğunu savunmaktadır. Elbette eğitim sisteminde veya sosyal yaşamda sınıfsal farklılıklardan kaynaklı Alman işçi sınıfı ve yoksulları da toplumsal yaşama uyum sağlamada sorun yaşayabilir ancak bahsi edilen topluluk incelendiğinde nüfustaki paylarına oranla göçmenlerin ve kadınların yüksek oranda temsil edildiği anlaşılıyorsa meselenin bu boyutunu göz ardı etmenin de yanlış olacağı savunulmaktadır. Türkiyeli göçmenlerin Almanya nüfusu içindeki payına oranla orta ve üst sınıflarda konumlanan, iyi bir eğitim ve yüksek bir ekonomik düzeye ulaşanlarının oranları yerli nüfusa göre oldukça düşükken yoksulluk ve sınıfsal tabakalaşma ile çalışmalarda göçmenlik ve cinsiyet olgularının özgünlüğünü de dikkate almak gerekmektedir.

Sendikaların göçmen ve yerli işçiler nezdinde temsiliyete dair farklılıkların olup olmadığı literatürün belli başlı tartışma konuları arasındadır. Sendikaların kadrolu, toplu iş sözleşmesinden yararlanan ve iş güvencesi olan "içerdikleri/merkezdekileri" taşeron veya geçici istihdam bürolarından gelen, esnek ve a-tipik koşullarda çalışan "dışarıdakilere/çevredekilere" göre korumaya öncelik verdiği argümanı yaygın şekilde savunulmaktadır. 2014 yılında Belçika ve Almanya'da yapılan bir araştırma bu konuyu ele almakta ve farklı bir sonuca ulaşmaktadır. "Dışarıdaki" olarak kabul edilebilecek bir kesim olan işyerinde çalışan "geçici istihdam bürolarından" gelen ve önemli bir kısmı göçmenlerden oluşan işçilerin sendikalara katılımı ve toplu iş sözleşmelerinde haklarında kabul edilen maddeler değerlendirilmiştir. Belçika'da toplu iş sözleşmeleri kadrolu işçi ile istihdam bürosu işçisinin hakları konusunda bir fark oluşturmazken Almanya'da her iki işçi grubunun sahip olduğu iş güvenceleri arasında fark olduğunu anlaşılmaktadır. Ancak araştırma bunun sebebinin sendikaların duyarsızlığı veya içeridekileri dışarıdakilere tercih etmesi olmadığını,

[42] Petra Wlecklik ile mülakat, IG Metall Göçmen/Entegrasyon Departmanı Siyasi Sekreter, 29.01.2016, Düsseldorf.

Alman sendikalarının kurumsal gücünün Belçika sendikalarına göre daha zayıf olmasının bir sonucu olduğunu savunmaktadır. Buna göre Belçika'da sendikalılık oranı % 50 civarındayken bu oran Almanya'da son 20 yılda yaşanan hızlı düşüşle % 20'nin altına düşmüştür. Bu oran farkının en önemli nedeni ise sosyal güvenlik yönetiminde "Gent Sistemi" denilen ve Belçika'da sendikalara sosyal güvenlik sistemi dahilinde işsizlik ödeneğinden yararlanmada yetki vermesidir. İşsizlik ödeneğinden yararlanma imkanı Belçika'da bilhassa geçici istihdam bürolarına bağlı işçilerde sendikalaşma oranını % 60'a yaklaştırmaktadır. Aynı zamanda Belçika'da sendikalar işyerlerinde ve iş konseylerinde güçlü şekilde örgütlü olduğu için de çalışma yaşamına etkin şekilde müdahil olabilmektedir. İstihdam bürosu işçileri Belçika'da sektör çapındaki toplu iş sözleşmelerinden yararlanırken Almanya'da geçici istihdam bürosu işçileri bu haktan mahrumdur ve genellikle daha düşük hakları ifade eden ayrı anlaşmalar imzalanmaktadır. Alman metal sendikası IG Metall geçici istihdam bürolarına karşı çıktığı için uzun süre geçici işçileri örgütlememiş ve 2000'li yılların sonlarında geçici istihdam bürosu işçilerinin yaklaşık % 30'u Hıristiyan sendikanın imzaladığı sözleşmelerle çalışmıştır. Bu sözleşmeler sonucunda kadrolu işçi ile geçici işçi arasında ücret farkı % 30'u bulmuştur. Ancak IG Metall 2012 yılından itibaren daha katılımcı bir yaklaşımla geçici istihdam bürosu işçilerini örgütlemeye ve hakları için pazarlık vermeye öncelik vermektedir. (Pulignano et.al., 2015)

Geçici istihdam bürolarında göçmen işçiler daha ağırlıklı olarak yer almaktadır. Kriz döneminde de geçici işçiler, göçmen işçilere nazaran daha ağır şekilde etkilendiler. Geçici istihdam bürosu çalışanlarının genellikle vasıfsız veya düşük vasıflı işçiler olmaları ve Almanya'ya gelen göçmenlerin % 44'ünün vasıfsız olması istihdam bürolarındaki göçmen yoğunluğunun sebebi olmaktadır. Alman sendikalarının istihdam bürolarında yeterli örgütlülüğünün olmaması, bununla beraber geçici istihdam bürolarına başından itibaren karşı çıkması nedeniyle Belçikalı sendikalıların aksine bu sektörün regüle edilmesi yönlü taleplere uzun süre itibar etmemesi, Almanya'da imzalanan sektörel toplu iş sözleşmelerinin tüm sektörde zorunlu olarak uygulanmaması, dahası sendikalı işyerlerinde kriz döneminde esnekliği geliştirme amacıyla toplu iş sözleşmelerinde boş madde bırakarak şirket yönetimiyle iş

konseyinin çalışma düzeninde değişiklik yapmasına imkan sunulması gibi faktörler geçici işçileri ve bu işçi grubunda ağırlıklı olan göçmen işçilerin daha zor şartlarda çalışmasına neden olmuştur. 2012 yılından bu yana geçici istihdam büro işçilerini örgütleme kampanyaları düzenleyen IG Metall ise hem toplu iş sözleşmeleri üzerinden geçici işçilerin ücretlerini ve haklarını arttırmış hem de işyerlerinde istihdam edilebilecek geçici işçiler için kotalar belirlemiştir. Alman sendikalarının tutumunun "dışarıdakilere" yönelik bir tepkiden ve göçmenleri örgütlemeye dönük isteksizlikten olmadığı, sendikal politikalar ve kapasite ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. (Pulignano et.al, 2015)

Alan çalışmasında Türkiyeli göçmen işçilerin toplam işgücünün önemli bir bölümünü oluşturduğu ve sendikayla iş konseyinin kurumsal yapısının faaliyette olduğu seçili işyerlerindeki Türkiyeli göçmen işçilerin ulus-ötesi alanıyla kamusal alan arasında kurduğu ilişki değerlendirilmiştir. Kamusal alan ile ulus-ötesi alana dair konuların çakıştığı bir mekan olarak seçilen işyerleri ve bu işyerlerinde faaliyet yürüten gönüllülük temelinde kurulan sosyal örgütlenmelerin sunduğu demokratik ortam önemli veriler sunmuştur. Söz konusu mekanda çakışan iki ayrı alanın kendi iç özgünlükleri ve yerli işçiyle göçmen işçinin ve farklı alt-ulusötesi alanlardan göçmen işçilerin düzenli olarak bir araya geldiği, işyerlerindeki ortak çıkarlarını savunma amacıyla kurulan ve tüm işçilere kendilerini temsil edebilecekleri bir alan sunan sendika ve iş konseylerine yaklaşımları değerlendirilmiştir.

Alan çalışmasının yürütüldüğü dört fabrikada da Türkiyeli göçmen işçilerin ulus-ötesi alandan beklentilerinde bir ortaklık olduğu anlaşılmaktadır. Burada ilgi çekici olan veri söylemsel düzeyde keskin bir şekilde açığa çıkan Türkiye odaklı kutuplaşmanın Türkiye kökenli işçilerin ortak hareket edişine engel olmasıdır. İşyeri temsilciliği seçimlerinde bu temelde yaşanan ayrışmadan tezde bahsi geçen işçiler arası tartışmadan kaynaklı işten çıkarma olayına kadar ulus-ötesi alana dair bir dizi konu sendikaların ve işyeri konseyinin gündemine etkide bulunmaktadır. Buna karşın kendi alt ulus-ötesi alanlarını değerlendirirken vurguladıkları beklentiler de birbirine uygundur. Bu açıdan tezde ulus-ötesi alanda yaşanan kutuplaşma olgusunun sebeplerine ve etkilerine örneklerle değinilmiştir.

Türkiyeli göçmen işçilerin ulus-ötesi alanına dair özellikler sendika ve iş konseyi seçimlerinde gündem olmakla beraber alanlar arası prestij transferi olgusunu da gündeme getirmektedir. Alan çalışması bu meselenin yaygınlığına tanıklık etmiştir. Bilhassa ulus-ötesi alanda kurduğu ağlara dayanarak işyeri temsilciliği yapanların sonrasında bu deneyimlerini göçmen kurumlarında veya Türkiye merkezli kurum ve partilerde değerlendirmelerinin sebepleri ele alınmıştır. Ulus-ötesi alanın çok katmanlılığı, dinamizmi ve kurumsal çeşitliliği işyeri temsilcilerine sahip oldukları prestijleri bu alanda kullanmaya teşvik etmektedir. Bunun bir diğer boyutu ise Alman sendikal hareketinin kurumsal yapısının göçmen işçilerin yükselişi için gerekli şartları ve politik desteği sağlamamasıdır. Bu alanda yükselmenin güçlüğünü deneyimleyen temsilcinin deneyimini daha görünür olduğu başka bir alanda değerlendirmesi anlaşılırdır.

Türkiyeli göçmen işçilerin sanayi merkezlerindeki nüfus yoğunluğu, sanayi ve hizmet sektörlerinde işgücü içinde kapladığı oran ve Türkiyeli göçmenlerin kurduğu işletmeler, bunlarla beraber içinde yer aldığı çok çeşitli kurumsal yapılanmalar sebebiyle ulus-ötesi alanın canlılığı ve Almanya kamusal alanına olan etkisi barizdir. Türkiye odaklı politik gündemlerin Alman siyasal yaşamındaki etkisi ve Türkiyeli göçmenlerin siyasi mobilizasyonu literatürde geniş şekilde incelenmektedir. Bu alan çalışması bu konunun işyeri temelinde sosyal örgütlenmelere ve çalışma ilişkilerine etkisi açısından veriler sunmaktadır. Türkiyeli göçmen işçilerin yerli işçilerle ve diğer toplumlardan gelen göçmenlerle birlikte örgütlendiği az sayıda kurum arasında yer alan sendikaların ve iş konseylerinin sunduğu demokratik mekanizmalar da ulus-ötesi alanın gündemlerinden etkilenmektedir.

Kamusal alanın niteliği ise göçmen işçinin temsiliyetini ve katılımını doğrudan etkilemektedir. Göçmen işçinin kamusal alandaki görünürlüğü, kendisini birey olarak sunması, taleplerini ve kanaatlerini paylaşması aynı zamanda yerli nüfusu ve diğer göçmen topluluklarını tanımasını, onlar hakkında kanaate varmasını ve ortak hareket etme imkanlarını sorgulamasını sağlamaktadır. Kamusal alanın sunduğu temsiliyet ve katılım imkanı göçmen işçi açısından vatandaşlık sürecinin başlamasından çok daha önce toplumsal yaşamda yer alma imkanı sunmaktadır. Vatandaş olamadığı için yerel seçimlerde belediye başkanını seçemeyen göçmen işçi binlerce işçinin çalıştığı

bir işyerindeki tüm işçilerin temsilcisi olma imkanına kavuşmakta ve firma yetkilileriyle müzakereler yapabilmektedir veya yerel seçimlerle genel seçimler üzerinden siyasal yaşama katılamayan bir göçmen işçi sendikal yapı içinde yükselerek, örneğin eyalet başkanı seçilerek söz konusu eyaletteki tüm işçi sınıfı adına konuşma imkanına kavuşabilmektedir. Bu oldukça değerli bir imkandır.

Dolayısıyla sendikalar ve iş konseyleri işyeri temelinde göçmen işçiye bir yaşam-alanı sunmaktadır. Göçmen işçinin ulus-ötesi alanını inşa süreci de aslında yaşam-alanı oluşturma amacını içermektedir. Sendikanın sunduğu kamusal alan bu süreci pekiştirmekte ve Alman toplumuyla ortak hareket etme imkanını sunmaktadır. Bu açıdan göçmen işçinin entegrasyonu sürecini de desteklemektedir. Alan çalışmasının verileri de göstermektedir ki Ford fabrikasında sendikanın örgütlülük gücü, iş konseyi ile kurduğu uyumlu ilişki, yerel şubenin göçmen işçilerin temsiliyetine verdiği özel önem ve firmanın sunduğu imkanlar bir araya geldiğinde göçmen işçinin kendisini daha fazla temsil ettiği, kamusal alana daha fazla katılım gösterdiği ve bunun sonucunda Alman toplumuna ve demokratik yaşama daha olumlu bir yaklaşım sergilediğidir. Tezde bahsi geçen Kiel'deki örnek de benzeri sonuçları vermekte ve sendikanın sunduğu kamusal alana katılımın göçmen çocuklarının okul başarısına etkisini de göstermektedir. Diğer fabrikalarda sendikanın göçmen işçilerin temsiliyeti konusunda yaşadığı eksiklikler ise göçmen işçiler açısından daha farklı sonuçların açığa çıkmasına neden olmakta ve daha içine kapanık, Alman toplumuna ve işyerinde sunulan demokratik mekanizmalara daha mesafeli ve kendi ulus-ötesi alanının gündemleriyle daha yoğunluklu şekilde meşgul olan bir yaklaşımın hakim olmasına neden olmaktadır.

SONUÇ

Bu araştırma Almanya'da Türkiyeli göçmen işçilerin kamusal yaşama katılım süreçlerini incelemekte ve göçmen işçilerin kendi ulus-ötesi sosyal alanıyla yerli işçilerle paylaştığı kamusal alan arasındaki ilişkiyi nasıl kurduğunu değerlendirmektedir. Türkiyeli göçmenlerin Almanya'da 60 yıla yakın süredir edindikleri deneyim akademik araştırmaların ilgisini çekmektedir. Ancak söz konusu araştırmalar genellikle ana-akım entegrasyon-asimilasyon-çokkültürlülük tartışmaları ekseninde ve kimlik politikalarına odaklanarak yapılmaktadır. Bu araştırma ise Türkiyeli göçmen işçilerin Almanya'daki kamusal yaşama katılımını sosyal ve sınıfsal ilişkileri göz önüne alarak değerlendirmektedir.

Araştırmada göçmen işçiler açısından kamusal alan ile kendi ulus-ötesi alanlarına dair verilerin çakıştığı bir mekan olarak işyerleri seçilmiştir. İşyerleri hem yerli hem de farklı kökenlere sahip göçmen işçilerin bir arada çalıştığı, yaşamlarının önemli bir kısmını paylaştıkları ve birbirleri hakkında gözlem ve kanaatleri geliştirebildikleri mekanlardır. İşyerleri aynı zamanda, yönetim kademesi dışında, çeşitli istihdam biçimlerine karşın farklı milliyetlerden ve inançlardan çalışanların sosyo-ekonomik açıdan birbirine yakın koşullara sahip olduğu mekanlar olduğu için de yerli-göçmen ilişkileri açısından özgün veriler sunmaktadır.

Kamusal alana katılımı değerlendirdiği için kamusal alan ile ulus-ötesi alanın özelliklerinin bir araya geldiği ortak alanı sunan ise işçileri temsil etme amacıyla kurulu bulunan işyeri temelli sosyal örgütlenmelerdir, yani iş konseyleri ve sendikalardır. Almanya'da bu kurumların işyerlerindeki konumu açısından sahip oldukları özgünlük işyeri temelinde canlı, dinamik ve sürekli bir kamusal alanın oluşumunu mümkün kılmaktadır. Almanya'da çalışma ilişkilerinde hakim olan "birlikte yönetim", "sosyal diyalog" ve "işyeri demokrasisi" kavramları yasalarla güvence altına alınmış ve uygun kurumsallaşmayı şart koşmuştur. İş konseylerinin işyerinde çalışan tüm işçilerin seçtiği temsilciler üzerinden şirket yönetiminde sahip olduğu bilgilenme, danışma ve karara katılma hakları temsilcilerin işçilerle şirket yönetimi arasında sürekli bir iletişim sağlamalarını ve şirket dahilinde çalışan ilişkilerini ilgilendiren her konuda işçilerin söz hakkına sahip olmasını mümkün

kılmaktadır. İş konseylerinin yanı sıra sendikal örgütlenme de bir yandan iş konseyleri seçimleri üzerinden iş konseyini yönlendirme amacını taşırken öte yandan sektörel temelde imzaladığı toplu iş sözleşmeleriyle çalışanların hak ve taleplerini korumak ve geliştirmek için bir hat izlemekte; diğer yandan kendi kurumsal yapısı içinde bölüm temsilciliğinden fabrika yönetimine ve oradan şube ve genel merkez yönetimine kadar temsilcileri ve delegeleriyle demokratik bir mekanizma içinde hareket etmektedir. Dolayısıyla Alman endüstriyel ilişkilerinin kendine özgü özellikleri sayesinde çalışanlar sahip oldukları haklardan yararlanmak için iş konseyleri ve sendika üzerinden yoğun bir diyalog, temsiliyet ve katılım imkanına kavuşmakta ve canlı bir demokratik alana sahip olmaktadır.

Söz konusu kamusal alan ayrıca farklı siyasal ve sosyal örgütlenmeler, inisiyatifler ve göçmenlerin ulus-ötesi alanları tarafından da karşılıklı olarak birbirlerini etkilemektedir. Söz konusu oluşum ve alanlar bir yandan kendi özgünlüklerini ve amaçlarını sendikalar ve iş konseyleri üzerinden geliştirmeyi amaçlarken öte yandan işyerindeki kamusal alanın özelliklerinden kendileri de etkilenmektedir, bu açıdan farklı konular gündeme gelebilmekte veya alanlar arası prestij transferleri yapılabilmektedir.

Özetle iş konseyleri ve sendikalar üzerinden işyerlerinde oluşan kamusal alan yerli-göçmen, vatandaş-yabancı ayrımlarıyla beraber milliyet, dil, inanç ve siyasi görüş farklılıkları açısından oldukça çeşitli bir topluluğu bir araya getirmekte, belirli bir disiplin ve hiyerarşi içinde üretime girdikleri işyerlerinde sosyal ilişkileri geliştirmekte ve sınıfsal bir perspektif sunmayı da mümkün kılmaktadır. Göçmenlerin işyerlerinde çalışmaya başlamalarıyla beraber sendikaya üye olabilmesi ve 6 ay çalıştıktan sonra iş konseylerinde seçme ve seçilme hakkına sahip olması göçmen işçiler açısından vatandaşlık süreçleri başlamadan çok daha önce ev sahibi ülkedeki demokratik mekanizmalara katılabilmesini ve kendisini temsil edebilmesini sağlamaktadır. Göçmen işçiler günün önemli bir kısmını geçirdikleri ve yaşamlarını idame ettirdikleri işyerlerinde çalışan olmaktan kaynaklı hak ve taleplerini bu kurumların sunduğu kamusal alan üzerinden dile getirirken aynı zamanda yerli işçilerle, diğer ülkelerden gelen göçmen işçilerle ve aynı ülkeden gelen göçmen

işçilerle düzenli sosyal ilişkiler kurabilmektedir. Bu sayede kamusal alanın dışında farklı ulus-ötesi alanlardan insanlarla da karşılaşabilmektedir. Türkiyeli göçmen işçiler açısından bu çeşitlilikte bir kamusal alanda yerli işçilerle ve diğer göçmen topluluklarından işçilerle sosyal ilişkiler kurabileceği farklı alternatiflerin oldukça az olduğu iddia edilebilir. Söz konusu örgütlenmelerin yasalara dayanan yaptırım gücüne sahip olması ise göçmenin yalnızca temsil ve katılımı açısından değil kamusal alanın önemli bir niteliği olan eleştirel gücünün siyasi otoriteleri hesap verir konuma getirmesi açısından da önemlidir. Bir göçmen işçi vatandaş olmasa dahi sendika ve iş konseyindeki konumu sayesinde hem sermaye temsilcileri hem de siyasi otoriteler nezdinde hesap sorma, taleplerini iletme ve bunlar için mücadele etme imkanına sahip olmaktadır. Tüm bu özellikler kamusal alana katılım ve ulus-ötesi alanla kamusal alan arasındaki ilişkiyi anlamada işyerlerine odaklanmanın önemini ortaya sermektedir.

Kamusal alan ile ulus-ötesi alan arasındaki ilişkinin incelenmesi bu noktada önem kazanmaktadır ve demokrasi teorilerinin/siyaset teorisinin önemli kavramlarından olan kamusal alan ile göç çalışmalarında göçmen ağlarının önemini gündemine alan ulus-ötesi alanın birlikte değerlendirmesi her iki teorik yaklaşımı da güçlendirecek bir imkan sunmaktadır. Bunun bir yönü göçmen topluluklarının ulus-ötesi alanının özelliklerinin ve gündemlerinin kamusal alanı etkilemesi ve her iki alan arasında sürekli bir etkileşimin olmasıdır. İkinci yönü ise ulus-ötesi alanın bazı özelliklerinin kamusal alan niteliği göstermesi ve belirli açılardan ulus-ötesi alanın bir kamusal alan hüviyetinde açığa çıkmasıdır, bu açıdan iki kamusal alanın çakıştığı bir mekandaki ilişkiler değerlendirilmektedir.

Göçmenin her iki ülkeyi bir arada, gündelik yaşamda deneyimlemesini sağlayan, buna aracılık eden ağ ve örgütlenmelerin rolüne değinen, göç akışının sürekliliğini sağladığı gibi göçmenin göç ettikten sonra yeni ülkesindeki yaşama adapte olmasını sağlayan ve iç dayanışmasını pekiştiren, bununla birlikte "göçmenlik" olgusunun nesillerden nesillere aktarılmasında ve göçmenin kendisine özgü bir kimlik oluşturmasında da rolü bulunan ulus-ötesi alan dahilinde insanlar ve örgütlenmeler arası ilişkilerin yanı sıra devlet ve otoriteleri, şirketleri ve ticari ilişkileri, medyayı da

incelemek mümkündür. Bu açıdan Türkiyeli göçmenlerin inşa ettikleri ulus-ötesi alan çok katmanlı, dinamik, çift yönlü özellikler taşıdığı için, araştırma özgülünde kamusal alan ile ilişkisini netleştirmek açısından göçmen işçilerin içinde yer aldığı ağ ve örgütlenmeler üzerinden değerlendirme yapılmıştır.

Kamusal alan vatandaşlık bağı üzerinden demokratik yaşama katılımı ve otoritelerin eleştirel denetimini içerirken ve ulus-devlet sınırları içinde hayat bulurken ulus-ötesi alan göç edilen ülkeye referansla oluşmakta, tek bir mekan yerine pluri-lokal özellik göstermekte ve çifte vatandaşlık talebine temel oluşturmaktadır. Bununla birlikte küreselleşme olarak da adlandırılan sermayenin, malların ve insanların küresel düzeyde yer değiştirme imkanının arttığı, iletişim ve ulaşım teknolojilerinin geliştiği, ticaretin ve üretimin küresel düzeyde gerçekleştiği bir dönemde ulus-devletin aşındığı ve bu şartlar altında ulus-devlet sınırları dahilinde kamusal alanı değerlendirmenin yetersiz kalacağı eleştirileri üzerinden kamusal alanın ulus-ötesileşmesi konuları da tartışmaya açılmaktadır. Kamusal alanın ulus-ötesileşmesi öz itibariyle küresel sermayenin, ülkeleri bağlayan uluslararası anlaşmaların ve bu anlaşmaların hayat verdiği uluslararası örgütlerin ve rejimlerin oluşturduğu küresel düzen karşısında kamusal alanın eleştirel, eşitlikçi, demokratik ilkelerinin yeni şartlara uyum göstermesi konusuna eğilmektedir. Bu açıdan genellikle küresel sivil toplum, sosyal hareketler gibi alanlardaki gelişmelere eğilinse de göçmen topluluklarının pluri-local temelde geliştirdikleri ulus-ötesi alana içkin olan demokratik özün de kamusal alanın ulus-ötesileşmesi konusunda dikkate alınması gerektiği araştırmanın savunduğu tezler arasındadır.

Kamusal alanın ulus-ötesileşmesi ile göçmen topluluklarının ulus-ötesi alanı arasındaki ilişki açısından Türkiyeli işçilerin tarihsel deneyimleri dikkat çekici veriler sunmaktadır. Türkiyeli göçmen işçilerin misafir işçilik adı altında Batı Avrupa'ya gelmesinin ardından oluşturdukları ulus-ötesi alanın özellikleri ile Habermas'ın açıkladığı burjuva kamusal alanın doğuşu arasında ilgi çekici bir benzerlik vardır. Misafir işçilerin geçici bir süreliğine, para kazanmak için geldiğinin düşünülmesinin etkisiyle Federal Almanya da Türkiye de misafir işçilerin sosyal, kültürel, dini ihtiyaç ve taleplerini göz ardı etmiş ve misafir işçilere yalnızca bir

işgücü olarak bakmışlardır. Bu nedenle Türkiyeli göçmen işçiler otoritelerden bağımsız olarak, tabana dayalı, sosyo-ekonomik eşitlik üzerinden oluşturdukları ağ ve örgütlenmeler sayesinde sosyal, dini ve kültürel ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmışladır. Bu açıdan kendisine has, Türkiye referanslı bir kamusal alan göçmen topluluğu nezdinde oluşmuştur. Bu çaba aynı zamanda Habermas'ın yaşam alanı-sistem ikileminde belirttiğine benzer şekilde göçmen misafir işçinin kendisine bir yaşam-alanı yaratmasını ve sistemin total sömürgesinden kurtulma çabasını da içermektedir. Misafir işçilerin kendi ağları dışında yerli-yurttaş toplumla ilk ilişkisi üye olabildikleri sendikalar üzerinden iş arkadaşlarıyla kurabildiği bağlar olmuştur. Bu açıdan sendikalar göçmen işçilere haklarını savunma ve kendilerini temsil etme hakkı tanıdığı için göçmenlerin yaşam-alanı oluşturma mücadelesine de katkı sunmuştur. Ancak zamanla burjuva kamusal alanın gerileyişine benzer olarak devletlerin müdahaleleri, medyanın katkısı ve ulus-ötesi alan dahilinde bir sermaye sınıfının gelişmesiyle beraber ulus-ötesi alanın kamusal alan özelliği de gerilemiştir.

Türkiyeli göçmen işçiler ulus-ötesi alan sayesinde yılda birkaç kez ziyaret ettikleri Türkiye'yi gündelik yaşamlarında yeniden üretmekte ve Türkiye referanslı bir alan dahilinde sosyal, kültürel, dini ilişkilerini süreklileştirmektedir. Bu sayede Türkiye kaynaklı siyasi ve sosyal kutuplaşmalar da transfer edilmekte, yeniden yorumlanmakta ve yeniden üretilmektedir. Ancak alan çalışmasından da açığa çıkardığı gibi söz konusu kutuplaşma kendine özgü niteliklere sahiptir ve esas olarak söylemsel düzeyde yeniden üretilmektedir. Türkiye'de sosyal, kültürel ve siyasi kutuplaşmaların ekonomik kaynakların paylaşımı ve siyasi temsiliyet-katılım gibi açılardan ekonomik ve siyasi temelleri gösterilse de Almanya'da söz konusu kutuplaşmayı yeniden üretecek ekonomik ve siyasi şartlar olmadığı için ayrımlar söylemsel düzeyde, ulus-ötesi alanın yeniden üretilmesinde açığa çıkmaktadır.

Araştırmada alan çalışması net olarak göstermiştir ki işyerinde sendikalar ve iş konseyleri tarafından sunulan kamusal alanda Türkiyeli göçmen işçilerin ulus-ötesi alandan taşıdıkları meseleler gündem olabilmektedir. Türkiyeli göçmen işçilerin sayısal yoğunluğu, içinde yer aldıkları örgütlenmelerin çeşitliliği ve Türkiye referanslı kutuplaşmanın düzeyi kamusal alana da doğrudan etkilemektedir. İşyeri

konseyi ve sendika temsilciliklerinde Türkiye odaklı ayrışmalar temelinde demokratik mekanizmalarda yer alınabilmektedir. Bununla birlikte işyeri temelinde Türkiyeli göçmen işçilerin temsiliyet düzeyinde bir yoğunluk olsa da iş konseylerinin ve sendikaların üst yönetimlerinde Türkiyeli göçmen işçilerin temsiliyetinin azaldığı anlaşılmaktadır. Türkiyeli göçmen işçilerin sendika ve iş konseylerinde edindikleri yöneticilik deneyimlerini genellikle ulus-ötesi alanlarına transfer etmeyi tercih ettikleri ve bu alandaki kurumlarda görev üstlendikleri gözlemlenmektedir. Bunun bir yönü ulus-ötesi alanın sunduğu kurumsal çeşitlilik karşısında iş konseyi ve sendikalarda yükselme imkanlarının daha zorlu olması ve ulus-ötesi alanda görünür olmaya daha rahat erişilebilir olması iken diğer yandan sendika ve iş konseylerinin kurumsal yapıların göçmenleri ve diğer dezavantajlı kesimleri bünyesine almada isteksiz davranmasının etkisi de yok sayılamaz. Almanya sendikal hareketinin Alman, beyaz, erkek özelliklerini aşmak ve bir göç ülkesine uygun bir sendikal yapı haline gelmek belirli bir dirençle karşılaşmaktadır.

Bu yalnızca sendikal hareketle ilgili değildir. Almanya 2000'li yılların başından bu yana bir göç ülkesi olmayı kabullenme ve buna uygun adımlar atma konusunda bir yönelim içinde olsa da 2016'ya gelindiğinde halen ciddi kısıtlamalar ve engeller vatandaşlık ve göç politikalarının önünde durmaktadır. Ancak ana-akım siyasetin ön plana çıkardığı başarılı bir entegrasyon için vatandaşlık haklarına yani siyasi katılıma dahil olma gerekliliği meselenin bir boyutuna işaret etmektedir. Çalışma yaşamı ve sosyal haklar da bu süreci tamamlayan faktörlerdir. Almanya'nın göç ve vatandaşlık politikalarında daha liberal bir anlayışa doğru adım atmasına karşın çalışma yaşamında neo-liberal düzenlemelerle, a-tipik ve güvencesiz çalışma biçimlerinin yaygınlaşmasıyla ve sosyal devlet ilkelerinin zayıflamasıyla karşılaşılmaktadır. Bu uygulamalar da en çok göçmen topluluklarının etkilenmelerine ve sosyal imkanlardan ve güvencelerden daha az yararlanmalarına neden olmaktadır. Dolayısıyla vatandaşlık ve siyasi katılım haklarını sosyal ve sınıfsal haklarla pekişmediği bir durumda göçmenlerin yaşadıkları dezavantajlı konumdan çıkıp eşit yurttaşlık haklarına sahip bir hale gelmeleri çok daha zorlaşmaktadır.

Araştırmada alan çalışmasının temel önermesi de bu kapsamdadır. Türkiyeli göçmen işçilerin söylemsel düzeydeki kutuplaşmalarına rağmen fabrikalarındaki iş koşullarına, çalışma yaşamına ve örgütlülük düzeylerine bağlı olarak kamusal yaşama ve Alman toplumuna bakışları benzeşmektedir. Aynı şartlarda çalışan işçiler benzer yaklaşımlara sahiptir. Ayrım da yine sosyal, sınıfsal, siyasal haklarda açığa çıkmaktadır. Çalışma şartları ve fiili iş güvencesi olan, ortalama işçi sınıfı maaşlarına göre daha yüksek ücret alan ve daha fazla sosyal hakka sahip olan, bununla beraber sendikada ve iş konseyinde örgütlülük, temsiliyet ve katılım düzeyleri daha yüksek olan Türkiyeli göçmen işçilerin kamusal alana ve Alman toplumuna olan bakış açısı daha olumludur. Yerli ve diğer göçmen topluluklarından insanlarla sosyal ilişkileri daha gelişkindir. Dolayısıyla sosyo-ekonomik eşitlik, kamusal alanda katılım ve temsiliyet imkanları göçmen işçilerin daha olumlu ve motive bir duruş sergilemelerine neden olmaktadır.

KAYNAKÇA

Abadan-Unat, N.: 2007. "Türk Dış Göçünün Aşamaları. 1950'li Yıllardan 2000'li Yıllara", **Kökler ve Yollar Türkiye'de Göç Süreçleri.** ed. Kaya, A. ve Şahin, B. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

Adler, L.H ve Fichter M.: 2014. **"**Germany: Success at the Core, Unresolved Challenges at the Periphery" **Mobilizing against Inequality: Unions, Immigrant Workers, and the Crisis of Capitalism**. ed: L. H. Adler, M. Tapia, & L. Turner. Cornell University Press

Akalın, A.: 2012. "Açık, Döner, Mühürlü Kapılar: 20. Yüzyılda Batı/Doğu Ekseninde Emek Göçünün Seyri", **Küreselleşme Çağında Göç Kavramlar, Tartışmalar**, Ed. S Gülfer Ihlamur-Öner ve N. Aslı Şirin Öner. İletişim Yayınları.

Akbaş, E.: 2012. "Göçmenler Arasındaki Dayanışmacı Ağların Dönüşümü: Göçmen Sivil Toplum Örgütlerinin Yeni Misyonu", **Küreselleşme Çağında Göç Kavramlar, Tartışmalar**, Ed. S Gülfer Ihlamur-Öner ve N. Aslı Şirin Öner. İletişim Yayınları.

Akgönül, S.: 2008. "Din, Çok Bağımlılık ve Kimlik Korkusu Ekseninde Fransa Türkleri", **Türkiye'den Fransa'ya Göç ve Göçmenlik Halleri**, Ed. Didem Danış ve Verda İrtiş, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Aybek, C.: 2012. "Politics, Symbolics and Facts: Migration Policies and Family Migration From Turkey to Germany". **Perceptions Journal of Internatıonal Affairs**, Centre For Strategic Research, Summer 2012, Volume 17, Number 2

Aytulu, G.: 16.04.2011, "Almanya'da daimi misafir Türkiye'de ebedi gurbetçi", **Radikal Gazetesi**.

Bade, K. J.: 1990 **Auslander, Aussiedler, Asyl in Der Bundesrepublik Deutschland Deutsch, Bleiben, DSZ?,** Verlag, 1990.

Başer, B.: 2013. **Diasporada Türk-Kürt Sorunu: Almanya ve İsveç'te İkinci Kuşak Göçmenler**. İletişim Yayınları

Burda, M. ve Junt, J.: 2011. **What Explains the German Labor Market Miracle in the Great Recession?** The Brooking Institution

Castles, S.: 1985, "The Guests Who Stayed - The Debate on 'Foreigners Policy' in the German Federal Republic", **International Migration Review**, Vol. 19, No. 3, Special Issue: Civil Rights and the Sociopolitical Participation of Migrants (Autumn, 1985), pp. 517-534 Published by: The Center for Migration Studies

of New York, Inc. Stable URL: http://www.jstor.org/stable/2545854. Erişim: 02/11/2013

Castles, S.: 1986, "The Guest-Worker in Western Europe - An Obituary", **International Migration Review**, Vol. 20, No. 4, Special Issue: Temporary Worker Programs: Mechanisms, Conditions, Consequences (Winter, 1986), pp. 761-778 Published by: The Center for Migration Studies of New York, Inc. Stable URL: http://www.jstor.org/stable/254573. Erişim: 02/11/2013

Costant, A. ve Massey, D. S.: 2002, "Self-Selection, Earnings, and Out-Migration: A Longitudinal Study of Immigrants to Germany", **Journal of Population Economics**, Cilt:16, Sayı: 4, ss. 631-653 http://www.springerlink.com/content/3fbb7ghmtca70jd0, 16.12.2013, s. 3

Couldry, N.: 2014. "What and Where is the Transnationalized Public Sphere?", **Transnationalizing the Public Sphere**, ed. By Kate Nash. Polity Press.

Crul, M.; Schneider, J.; Lelie, F.: 2010. **The European Second Generation Compared. Does the Integration Context Matter?**. IMISCOE Research Amsterdam University Press, Amsterdam.

Crul, M. ve Schneider, J.: 2010. "Comparative integration context theory: participation and belonging in new diverse European cities", **Ethnic and Racial Studies**, 33: 7, 1249 — 1268.

Crul, M. ve Schneider, J.: 2009. "Children of Turkish Immigrants in Germany and the Netherlands: The Impact of Differences in Vocational and Academic Tracking Systems", **Teachers College Record.**

Çelik, L.:2012. "Ellinci Yılında Göçtürklerin Almanya ve Türkiye Açısından Önemi", **Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 7, ss.147-164

Dacheux, E.: 2012. "Kamusal Alan: Demokrasinin Anahtar Bir Kavramı", **Kamusal Alan**, Ed. Eric Dacheux. Ayrıntı Yayınları

Eldring, L. ve Alsos, K.: 2014. **European Minimum Wage: A Nordic Outlook An Update.** Fafo paper. 2014:21.

Eryılmaz, A.: 2002. "40 Years in Germany at Home Abroad", **Private View**, Spring 2002, No 11

ETUI (European Trade Union Institute). 2015. **Benchmarking Working Europe 2015**. Brussels

Euwals, R.; Dagevos, J.; Gijsberts, M.; Roodenburg, H.:2007. "Immigration, integration and the labour market: Turkish immigrants in Germany and the Netherlands", **IZA Discussion Papers**.

Faist, T.: 1998. "Transnational Social Spaces Out of International Migration: Evolution, Significance and Future prospects". **European Journal of Sociology**, 39/2. Cambridge University Press.

Faist, T.: 2000.: "Transnationalization in International Migration: Implications for The Study of Citizenship and Culture", **Ethnic and Racial Studies**, Volume 23 Number 2 March 2000, Taylor & Francis Ltd.

Faist, T.: 2004. "The Border-Crossing Expansion of Social Space: Concepts, Questions and Topics" **Transnational Social Spaces: Agents, Networks and Institutions**, ed. Thomas Faist and Eyüp Özveren 2004, Ashgate Publishing

Faist, T.: 2009. **Uluslararası Göç ve Ulusaşırı Toplumsal Alanlar.** Bağlam Yayınları

Finlayson, J. G.: 2005. **Habermas A Very Short Introduction.** Oxford University Press

FMLSA: 2015. **Social Security At A Glance.** Federal Ministry of Labour and Social Affairs, Referat Information, Publikation, Redaktion. Bonn, Germany.

FMLSA: 2013. **Co-Determination 2013**. Federal Ministry of Labour and Social Affairs, Information, Publication and Editorial Office. Bonn, Germany.

Fraser, N.: 2014. "Transnationalizing the Public Sphere, on the Legitimacy and Efficacy of Public Opinion in a Post-Westphalian World", **Transnationalizing the Public Sphere**, ed. By Kate Nash. Polity Press

Gençler, A.: 2003, "Almanya'nın Göçmen Politikalarında Yeni Yönelişler", **Kamu İş Dergisi**, C:7, S: 2/2003

Goode, L.: 2015. **Jurgen Habermas Democracy and the Public Sphere.** Modern European Thinkers. Pluto Press

Göker, G.: 2015. **Göç, Kimlik, Aidiyet Kültürlerarası İletişim Açısından İsveçli Türkler**. Literatürk Academia Yayınları.

Gümüş, B.: 2012. "Almanya Türklerinin Alman Toplumu ve Medyasındaki Konumu", **Türk Alman Bilimsel İşbirliğinin Güncel Konuları Türkiye ve Almanya.** Ed. Erol Esen ve Burak Gümüş. Siyasal Kitabevi.

Habermas, J.: 2014. **Kamusallığın Yapısal Dönüşümü**, İletişim Yayınları, 12. Baskı.

Hönekopp, E.: 1996. "Labour Migration to Germany from Central and Eastern Europe- Old and New Trends", **Economics and European Union Migration Policy**, Corry, Dan (ed.) IPPR, London.

Hönekopp, E.: 2007. "Yabancılar ve Türklerin Alman Emek Pazarına Entegrasyonu: Birçok Sorun" **Kökler ve Yollar Türkiye'de Göç Süreçleri.** Ed. Kaya, A. ve Şahin, B. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

IG Metall: 2015. **Üye Olunca Her Şey Daha İyi. IG Metall'lli Olmak İçin Pek Çok Neden Var.** Ig Metall-Vorstand. Mayıs 2015. https://www.igmetall.de/Flyer_Sie_TUR_Ansicht_einzeln_a3c7e62aadb318984d544b3417250920b688ff78.pdf

IG Metall: 2009. **Trade Union Between Tradition and Modern Times**, igmetall.de

Ihlamur-Öner, S. G.: 2012. "Ulus-ötesi Göç Sürecinde Dini Ağlar ve Örgütler", **Küreselleşme Çağında Göç Kavramlar, Tartışmalar**, Ed. S Gülfer Ihlamur-Öner ve N. Aslı Şirin Öner. İletişim Yayınları.

İçduygu, A.: 2012. "50 Years after the Labour Recruitment Agreement with Germany: The Consequences of Emigration for Turkey". **Perceptions Journal of Internatıonal Affairs**, Centre For Strategic Research, Summer 2012, Volume 17, Number 2

İçduygu A.; Şenay, B.: 2006. **Making Citizenship and Instrument for Empowering Migrants**. Forum 2006-Achieving Social Cohesion in a Multicultural Europe.

İpşiroğlu, Z.: 2008. **Özgürlük Yolları**. Çınar Yayınları

Johnson, P.: 2006. **Habermas: Rescuing the Public Sphere**. Routledge

Jurgens, J.: 2001. "Shifting Spaces Complex identities in Turkish-German Migration", **New Transnational Social Spaces, International Migration and Transnational Companies in the Early Twenty-First Century,** ed. Ludger Pries, Routledge.

Kastoryano, R.: 2000. **Kimlik Pazarlığı Fransa ve Almanya'da Devlet ve Göçmen İlişkileri**, çev. Ali Berktay, İletişim, İstanbul.

Kaya, A. ve Şahin, B.: 2007. **Kökler ve Yollar Türkiye'de Göç Süreçleri.** İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları

Kaya, A.: 2008. **Türkiye ve Yakın Dönem Göç Süreçleri**. **.** İstanbul BilgiÜniversitesi yayınları

Kaya, A. 2008B. "Fransa Türkleri: Cumhuriyetçi Entegrasyon Modelinin Eleştirisi" **Türkiye'den Fransa'ya Göç ve Göçmenlik Halleri,** Ed. Didem Danış ve Verda İrtiş, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

Kaya, İ.: 2006. "Euro Turks: From Guest Workers to European Citizenship", **Eastern Geographical Review** No: 19.

Kolb, H.: "Immigration Into a Non-Immigration Country: The German Experience"**, FES-Information-Series**, Cilt: 4, 2008, ss. 1-10.

Kuhn, W. E.: 1978, "Guest Workers as an Automatic Stabilizer of Cyclical Unemployment in Switzerland and Germany", **International Migration Review**, Vol. 12, No. 2, pp. 210 224 Published by: The Center for Migration Studies of New York, Inc. Stable URL: http://www.jstor.org/stable/2545604 . Accessed: 02/11/2013

Lehndorff, S.: 2015. "Model or Liability? The New Career of the 'German Model". **Divisive Integration, The Triumph of Failed Ideas in Europe Revisited**. Ed. Steffen Lehndorff. European Trade Union Institute (ETUI), Brussels.

Liebig, T.: 2007. "The Labour Market Integration of Immigrants in Germany", **OECD Social, Employment and Migration Working Papers**, No. 47, OECD Publishing.

MIPEX. 2014.Germany. www.mipex.eu

Nash, K.: 2014. "Introduction", **Transnationalizing the Public Sphere,** ed. By Kate Nash. Polity Press

Onat, N.: 2013. **Kamusal Alan ve Sınırları Hannah Arendt ve Jürgen Habermas'ın Yaklaşımları**, Durakistanbul Yayınları.

Öner, A. Ş.: 2012. "Göç Çalışmasında Temel Kavramlar***", Küreselleşme Çağında Göç Kavramlar, Tartışmalar***, Ed. S Gülfer Ihlamur-Öner ve N. Aslı Şirin Öner. İletişim Yayınları.

Petigrew, T. F.: 1998, "Reactions toward the New Minorities of Western Europe" **Annual Review of Sociology**, Vol. 24, pp. 77-103, http://www.jstor.org/stable/223475 . Accessed: 02/11/2013

Preis, L.: 2001. "The Approach of Transnational Social Spaces, Responding to New Configurations of the Social and the Spatial" **New Transnational Social Spaces, International Migration and Transnational Companies in the Early Twenty-First Century**, ed. Ludger Pries, Routledge.

Preis, L.: 2008. "Transnational Societal Spaces Which Units of Analysis, Reference and Measurement", **Rethinking Transnationalism, The Meso-Link of Organisations**, ed. Ludger Pries, Routledge Research in Transnationalism.

Pulignano, V.; Meardi, G.; Doerflinger, N.: 2015. "Trade Unions and Labour MarketDualisation: A Comparison of Policies and Attitudes towards Agency and Migrant Workers in Germany and Belgium". **Work, Employment and Society**, Vol. 29(5) 808–82 sagepub.co.uk/journalsPermissions.nav DOI: 10.1177/0950017014564603

Punzenberger, B.: 2003. "Ethnic Segmentation in School and Labor Market: 40 Year Legacy of Austrian Guestworker Policy", **International Migration Review**, Vol. 37, No. 4, pp. 1120-1144, The Center for Migration Studies of New York, Inc.

Pusch, B.: 2015. **Dual Citizenship in the Transnational German-Turkish Space: Notes from Germany**. Sabancı University Istanbul Policy Center, Stiftung Mercator Initiative.

Rühl, S.: 2007. "Discrimination in the Labour Market" **OECD Social, Employment and Migration Working Papers**, ed. T. Liebig, No. 47, OECD Publishing.

Şahin, S.:2011. "Almanya'ya Türk Vatandaşlarının Göçünün 51. Yılı Kazanımlar ve Tehditler", **www.sdergi.hacettepe.edu.tr/DrSedatSahin.pdf,** s. 4.

Schmitter, B. E.: 1980, "Immigrants and Associations: Their Role in the SocioPolitical Process of Immigrant Worker Integration in West Germany and Switzerland", **International Migration Review**, Vol. 14, No. 2, pp. 179-192 Published by: The Center for Migration Studies of New York, Inc. Stable URL: http://www.jstor.org/stable/2545472 . Accessed: 02/11/2013

Sürig, I. ve Wilmes, M.: 2015. **The Integration of the Second Generation in Germany Results of the TIES Survey on the Descendants of Turkish and Yugoslavian Immigrants.** IMISCOE Research. Amsterdam University Press, Amsterdam.

Sert, D. Ş.: 2012. "Uluslararası Göç Yazınında Bütünleyici Bir Kurama Doğru", **Küreselleşme Çağında Göç Kavramlar, Tartışmalar**, Ed. S Gülfer Ihlamur-Öner ve N. Aslı Şirin Öner. İletişim Yayınları.

Sirkeci, İ. ve Zeyneloğlu, S.: 2014. "Türkiye'de Almanlar ve Almancılar". **Göç Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, sy 77-118.

Sirkeci, İ. ve Cohen, J.; Yazgan, P.: 2010. "Turkish Culture of Migration: Flows between Turkey and Germany, Socio-economic Development and Conflict" **Migration Letters**, Volume: 9, No: 1, pp. 33 – 46

Skrbis, Z.: 2001. **Nationalism in a Transnational Context: Croatian Diaspora, Intimacy and Nationalist Imagination.** University of Queensland, School of Social Science

Specter, M. G.: 2012. **Habermas Entelektüel Bir Biyografi**. İletişim Yayınları

Stein, A.; Lindner, F.; Sturn, S. ve Treeck, T. v.: 2010. "From a Source of Weakness to a Tower of Strength? The Changing German Labour Market". **IMK Report**, No 56, November 2010

SVR: 2015. **Immigration Countries: Germany in an International Comparison 2015 Annual Report**. The Expert Council of German Foundations on Integration and Migration. Sachverständigenrat deutscher Stiftungen für Integration und Migration (SVR) GmbH, Berlin.

SVR: 2014. **Germany's Transformation to a Modern Immigration Country. SVR 2014 Annual Report with Migration Barometer . Summary of the 2014 SVR Integration Barometer**. The Expert Council of German Foundations on Integration and Migration. Sachverständigenrat deutscher Stiftungen für Integration und Migration (SVR) GmbH, Berlin.

Şen, F.: 2002. "40 Years Later: Turkish Immigrants In Germany" *Private View*, Spring 2002, No 11

Şenay, B.: 2010. "Ulusaşırı Toplumsal Alanlar, Ulusaşırı Kimlikler: Avustralyalı Türkler Örneği". **Türkiye'de Kesişen ve Çatışan Dinsel ve Etnik Kimlikler,** ed. R. O. Dönmez, P. Enneli ve N. Altuntaş. Say Yayınları. İstanbul

Tekin, U.: 2007. "Avrupa'ya Göç ve Türkiye", **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No 37.

Thompson, E.P.: 2012. **İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu**. Birikim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.

Tijdens, K.; Klaveren, M.; Bispinck, R.; Dribbusch, H.; Öz, F.: 2014. "Wage and Workforce Adjustments in the Economic Crisis in Germany and the Netherlands" **European Journal of Industrial Relations**, Vol. 20(2) 165–183

Toktaş, Ş.: 2012. "Introduction: 50 Years of Emigration from Turkey to Germany A Success Story". **Perceptions Journal of Internatıonal Affairs**, Centre For Strategic Research, Summer 2012, Volume 17, Number 2

Toksöz, G.: 2007. "Göç Alan Ülkelerin İşgücü Piyasalarındaki Gelişmeler ve Göçmen İşgücüne Talep: Almanya Örneği" **Kökler ve Yollar Türkiye'de Göç Süreçleri**. ed. Kaya, A. ve Şahin, B. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

Topal, Ç.: 2011. "Surveillance of Immigrants from Turkey in Germany: From the Disciplinary Society to the Society of Control, **International Sociology,**26(6) 789–814

Unutulmaz, K. O.: 2012. "Gündemdeki Kavram: 'Göçmen Entegrasyonu' Avrupa'daki Gelişimi ve Britanya Örneği", **Küreselleşme Çağında Göç Kavramlar, Tartışmalar**, Ed. S Gülfer Ihlamur-Öner ve N. Aslı Şirin Öner. İletişim Yayınları.

Urban, H.-J.: 2015. "Between Crisis Corporatism and Revitalisation: Trade Union Policy in The Era of European Financial Market Capitalism". **Divisive Integration, The Triumph of Failed Ideas in Europe – Revisited**. Ed. Steffen Lehndorff. European Trade Union Institute (ETUI), Brussels.

Will, G.: 2007. "Measures Aimed at Qualification for Young People with a Migrant Background" **OECD Social, Employment and Migration Working Papers**, ed. T. Liebig, No. 47, OECD Publishing.

Yavuz, S.: 2013 "Göç, Entegrasyon ve Din; Avrupa'da Yaşayan Türkler Bağlamında Bir Değerlendirme", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 6 Sayı: 26, Bahar 2013, ss. 611-623.

Yıldız, M.: 16.11.2011, **Misafir işçilikten göçmenliğe -1-,** Dünya Bülteni Haber Bülteni

EK 1: MÜLAKATLAR

Azem Olcay ile röportaj, Avusturya Sendikalar Birliği (ÖGB) Örgütlenme ve Koordinasyon Birimi, 02.12.2013, Viyana

Cem Şentürk ile mülakat, Türkiye ve Uyum Araştırmaları Merkezi Vakfı, 28 Ocak 2016, Essen

DİDF (Demokratik İşçi Dernekleri Federasyonu) temsilcisi Serdar Derventli ve ATİF (Almanya Türkiyeli İşçiler Federasyonu) temsilcisi Süleyman Gürcan ile mülakat, 27 Ocak 2016, Düsseldorf.

Ford fabrikası odak grup toplantısı, Köln, 26.01.2016

Halil Balta ile röportaj, IG Metall yöneticisi, 09.12.2013, İstanbul

Mercedes fabrikası odak grup toplantısı, 28.01.2016, Düsseldorf

Nihat Öztürk ile mülakat. IG Metall Düsseldorf eyalet başkanı. 29.01.2016, Düsseldorf

Petra Wlecklik ile mülakat, IG Metall Göçmen/Entegrasyon Departmanı Siyasi Sekreter, 29.01.2016, Düsseldorf.

Rıza Gürel ile mülakat. İBBİ Seminer firması kurucusu ve genel müdürü. 28.01.2016, Hamburg.

EK: 2 ANKET SORULARI

Bu anket Ruhr Bölgesi'nde (Almanya) metal sektöründe belirlenen fabrikalarda çalışan Türkiyeli işçiler arasında yapılacaktır. Bu fabrikalar Köln'de Ford, Düsseldorf ve çevresinde yer alan Mercedes, Tyssen-Krupp, ve Pierburg firmalarıdır.

İşçilerin kimlik bilgileri talep edilmeyecektir. Anketin amacı;

a. Katılımcının çalışma yaşamındaki konumunu ve beklentilerini,
b. Üyesi olduğu sendikaya dair görüşlerini,
c. Herhangi bir ulus-ötesi sosyal ağa dahil olup olmadığını, dahilse ulus-ötesi alandan beklentilerini,
d. Sendikanın işyeri temelinde sunduğu kamusal alanda yerli işçilerle ve diğer göçmen işçilerle ilişki düzeyini anlamaktır.

Demografik

1. Hangi yaş grubuna dahilsiniz?
   a. 18-25,
   b. 26-35,
   c. 36-50,
   d. 51-65

2. Cinsiyetiniz:
   a. Erkek
   b. Kadın

3. Doğum yeriniz:

4. En son mezun olduğunuz eğitim kurumu:

5. Hangi ülkenin vatandaşlığına sahipsiniz?
   a. TC vatandaşı,
   b. Alman vatandaşı,
   c. Çifte vatandaş

6. Alman vatandaşı iseniz vatandaşlığı ne zaman aldınız?

7. Almanya'da kaç yıldır yaşıyorsunuz?
   … yıldır yaşıyorum.

Çalışma Yaşamı

8. Almanya'da kaç yıldır çalışıyorsunuz?

9. Şu anki işyerinde kaç yıldır çalışıyorsunuz?

10. İşyerinde hangi sözleşmeye dahilsiniz?
    a. Tam zamanlı kadrolu
    b. Part-time
    c. Taşeron firma işçisi
    d. Geçici işçi bürosu işçisi

11. Aylık maaş aralığınız nedir?
    a. 1000 euro altı
    b. 1001 euro-2000 euro
    c. 2001 euro- 3000 euro
    d. 3001 euro- 4000 euro
    e. 4001 euro ve üstü

12. Ailenizde sizden başka ücretli çalışan kimse var mı?

13. İşyerinizden memnun musunuz? 1 hiç memnun değilim, 5 çok memnunum.

Sendika ve İşyeri Konseyi

14. Kaç yıldır sendika üyesisiniz?

15. Sendikanın işyerindeki eğitim, toplantı ve diğer faaliyetlerine katılıyor musunuz?
    a. Her zaman
    b. Çoğu zaman
    c. Pek değil
    d. İlgilenmiyorum

16. Sendikanın işyeri dışındaki faaliyetlerine katılıyor musunuz?
    a. Her zaman
    b. Çoğu zaman
    c. Pek değil
    d. İlgilenmiyorum

17. Sendikada ve-veya İşyeri konseyinde görev aldınız mı?
    a. Evet. Görevim…
    b. Hayır

18. Sendika ve İşyeri Konseyi seçimlerinde hangi kriterlere göre oy kullanıyorsunuz? Birden fazla işaretleyebilirsiniz.
    a. Sendikadaki geçmiş faaliyetlerine bakıyorum
    b. Hakkımı arayıp aramayacağına bakıyorum
    c. Adayların göçmen veya yerli işçi olması önemlidir
    d. Adayların göçmen veya yerli işçi olması önemli değildir.
    e. Türkiyeliyse, hemşerimse veya inançlarıma, değerlerime yakınsa destekliyorum.

19. İşyeri temsilcilerinizi, sendika yetkililerinizi tanıyor musunuz?
    a. Çoğunu tanıyorum
    b. Birkaçını tanıyorum
    c. Tanımıyorum

20. İşyerinizde sorun yaşadığınızda veya talebiniz olduğunda sendikaya ve-veya işyeri konseyine başvuruyor musunuz?
    a. Her zaman
    b. Bazı durumlarda
    c. Başvurmam

21. Sendikanızın göçmen işçilere yönelik özel politikaları var mı?
    a. Evet
    b. Hayır

22. Sendikanızın göçmen işçilere yönelik faaliyetlerinden memnun musunuz?
    a. Evet
    b. Hayır.

23. Sendikadan memnun musunuz? 1 memnun değilim, 5 çok memnunum.

24. İşyeri Konseyinden memnun musunuz? 1 memnun değilim, 5 çok memnunum

Ulus-ötesi sosyal alan

25. İşyerinizde veya işyeri dışında sosyal çevrenizde Türkiyelilerle ilişkileriniz nasıl? Birden fazla işaretleyebilirsiniz.
    a. Her zaman Türkiye kökenlilerle zaman geçiririm.
    b. Arkadaşlarımın çoğu Türkiyelidir.
    c. Farklı milletlerden arkadaşlarım var.
    d. Türkiyelilerle zaman geçirmiyorum.

26. Sizden farklı kültürel ve etnik kimliğe veya dini inanca sahip Türkiyelilerle ilişkilerinizi nasıl değerlendiriyorsunuz?
    a. Benim için önemli değil. İyi ilişkiler kurabilirim.
    b. Benim için önemlidir. Gerekmedikçe iletişim kurmam.

27. Türkiye'ye hangi sıklıkla gidiyorsunuz?
    a. Uzun zamandır gitmiyorum
    b. Yılda ortalama …. sefer giderim

28. Türkiye'ye hangi amaçlarla gidiyorsunuz? Birden fazla işaretleyebilirsiniz.
    a. Tatil
    b. Akraba ziyareti
    c. İş amaçlı

29. Türkiye'deki seçimlerde oy kullandınız mı?
    a. Evet
    b. Hayır

30. Türkiye'de seçimlere katılan partilerin ve liderlerin Almanya'daki toplantı ve mitinglerine katıldınız mı?
    a. Aktif şekilde çalıştım
    b. Genel kitle toplantılarına katıldım.
    c. İlgilenmiyorum.

31. Türkiye seçimlerinde oy verirken hangi kriterleri dikkate alıyorsunuz? Birden fazla işaretleyebilirsiniz?
    a. Partinin ideolojisi ve politikaları etkilidir.
    b. Mezhebim, dini inançlarım, etnik kimliğim kararımda etkilidir.
    c. Aile büyüklerinin tercihlerine göre karar veririm.
    d. Liderlerin özellikleri önemlidir
    e. Göçmen kökenlilere yönelik politikalarını incelerim

32. Türkiye'ye kesin geri dönüş yapmayı düşünüyor musunuz?
    a. Evet

b. Hayır

33. Emekliliğinizi nerede geçirmeyi düşünüyorsunuz?
a. Almanya'da
b. Türkiye'de
c. Yılın belirli dönemlerinde her iki ülkede de kalmayı düşünüyorum.

34. Türkiyelilerin bir araya geldiği bir derneğe, gruba, çevreye üye misiniz?
a. Evet. Uygun bulursanız ismini yazar mısınız? …..
b. Hayır

Türkiyeli bir kuruma üyeyseniz bu bölümdeki sorulara cevap veriniz. Değilseniz diğer bölüme geçiniz.

35. Üye olduğunuz kurumu nasıl tanımlarsınız? Birden fazla işaretleyebilirsiniz.
a. Kültürel, sosyal paylaşımlar yapılıyor
b. Hemşerilerimi bir araya getiriyor.
c. Dini inançlarıma uygun hizmetler veriyor.
d. Ulusal/milli/etnik değerlerime uygun hizmetler veriyor
e. ……..

36. İşyerinizde yaşadığınız sorun ve talepleri hangi kuruma iletiyorsunuz?
a. Sendikaya iletirim.
b. Üyesi olduğum Türkiyelileri bir araya getiren kuruma iletirim.
c. Her ikisini de bilgilendiririm.
d. Sorun ve taleplerimi iletmeyi tercih etmem, kendim çözmeye çalışırım.

37. Türkiyeli kurumlardan beklentileriniz nelerdir? Birden fazla işaretleyebilirsiniz.
a. Almanya'da gündelik yaşamda karşılaştığım sorunlara çözüm bulmasını bekliyorum.
b. Kültürel, sosyal açıdan beni, ailemi ve gençleri bilgilendirmesini bekliyorum.
c. Türkiyeli göçmenlerin iç dayanışmasını güçlendirmesini bekliyorum.
d. Dini inançlarıma uygun hizmetlerde bulunmasını bekliyorum.
e. Gençlerimizin kültürümüze, değerlerimize uygun bir ortamda zaman geçirmesini bekliyorum.
f. Alman makamları nezdinde hak ve taleplerimizi savunmasını bekliyorum.

38. Yukarıda işaret ettiğiniz beklentilerden en çok hangisine önem veriyorsunuz?

Yerli işçilerle ilişkiler (kamusal alan)

39. İşyerinizde Alman işçilerle ilişkinizi nasıl puanlarsınız? 1 hiç ilişkim yok. 5 çok iyi.

40. Yerli işçilerle eşit işe eşit ücret aldığınızı düşünüyor musunuz?
a. Evet
b. Hayır

41. İşyerinde yükselme veya daha iyi bir konumda çalışma konusunda eşit imkanlara sahip olduğunuzu düşünüyor musunuz?
    a. Evet
    b. Hayır

42. Sendikanın göçmen işçilerle yerli işçilere adil yaklaşım gösterdiğini düşünüyor musunuz?
    a. Evet
    b. Hayır

43. İşyeri Konseyinin göçmen işçilerle yerli işçilere adil yaklaşım gösterdiğini düşünüyor musunuz?
        a. Evet
        b. Hayır

44. İşyerinizde Alman işçilerle beraber ortak eylem, etkinlik, greve katıldınız mı?
    a. Evet
    b. Hayır

EK-3 TARİHTEN FOTOĞRAFLAR

Burada paylaşılan fotoğraflar DiasporaTürk adlı twitter hesabından (@diaspora_turk) izin alınarak eklenmiştir.

Fotoğraf 1

Üç yataklı işçi yatakhanesi. Vardiyalı halde toplamda 9 kişi birlikte kalıyor.

Fotoğraf 2

1963 yılı. Almanya'da eski tren vagonlarında kalan işçiler

Fotoğraf 3

1965 yılı. Amsterdam'da grevdeki Türk işçiler

Fotoğraf 4

1970 yılı. Allendorf Fatih Cami

Fotoğraf 5

1971 yılı. Hollanda'da bayram namazını St Jacobskerk Katedralinde kılan Türk işçiler

Fotoğraf 6

1972 yılı. Ankara. Almanya'ya misafir işçilik için başvuru sırası

Fotoğraf 7

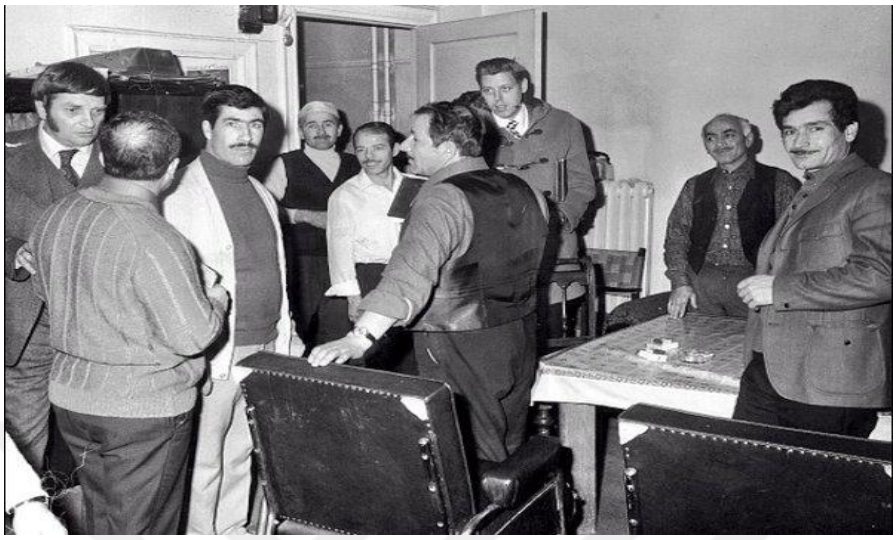

1972 yılı. Berlin, işçi yatakhanesi, vardiya usulü 16 kişi birlikte kalıyor. Denetime gelen polis şaşkın.

Fotoğraf 8

1972. Ettlingen. İşçi odası

Fotoğraf 9

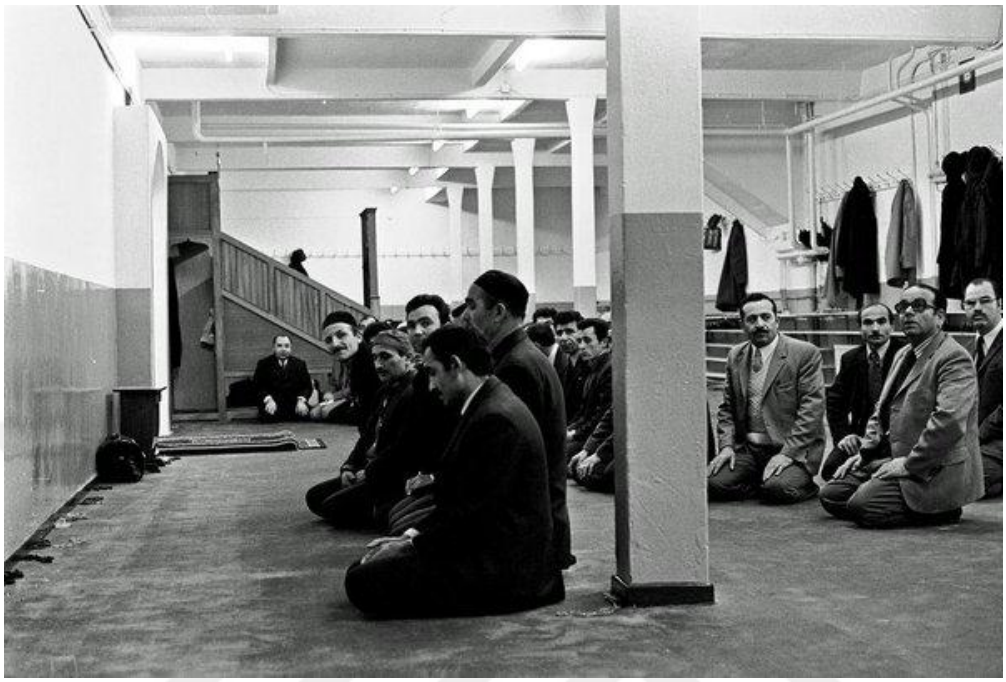

1973 yılı. Hamburg. Apartmanın bodrum katında kurulan mescit

Fotoğraf 10

1973 yılı. İstanbul'da Almanya'ya gitmek isteyen işçi adayları Alman doktoru bekliyor.

Fotoğraf 11

1973 yılı. Paris'te bir işçi yurdu

Fotoğraf 12

1975 yılı. Fransa'da St. Dennis grevindeki Türkiyeli işçiler

Fotoğraf 13

1973 yılı. Berlin güreş müsabakaları

Fotoğraf 14

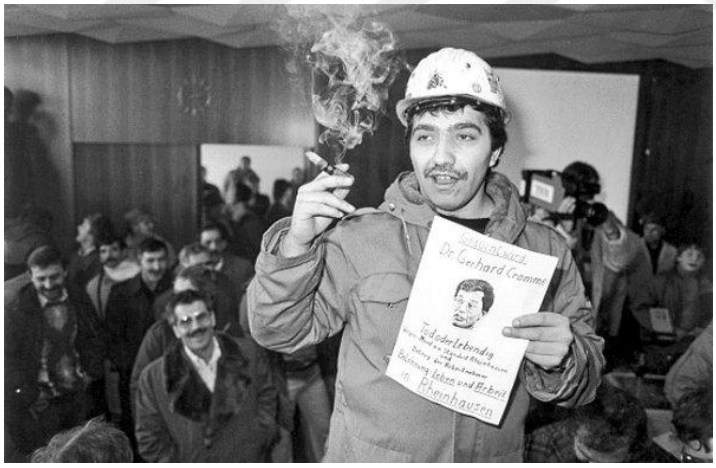

1987 yılı. Duisburg, grevdeki Türkiyeli işçiler

Fotoğraf 15

Berlin, çanak antenlerle Türk televizyonlarını izleyen evler

Fotoğraf 16

İlk kafile : Almanya'da çalışmak üzere ilgili makamlara müracaatla muamelelerini tamamlayan işçilerden ilk kafile dün özel bir otobüsle hareket etmiştir. Bu ilk kafilede 38 kişi mevcuttur. İlk merhale Stuttgart şehridir. Burada evvelâ bir kursa devam ederek lüzumu kadar almanca öğrenecekler, bundan sonra kabiliyetlerine göre çeşitli işlerde çalıştırılacaklardır. Resimde ilk kafile otobüste görülüyor. (Foto: Hürriyet - M. Teoman)

Almanyaya giden işçiler

Neşe içinde hareket eden kafiledekilerin hepsi para biriktirip birer otomobil almak niyetinde

Almanya'ya yeni yılın ilk Türk işçi kafilesi dün Mühendis Tarık Kadam'ın getirdiği otobüsle hareket etmiştir. Sabahın erken saatlerinden itibaren İş ve İşçi Bulma Kurumu Tophane Şubesinin önü meraklılar ve geçirmeye gelenlerle dolmuştur.

Saat 9 da hareket edecek kafile Ahmet Şener ve Mithat Coşkun isimli işçilerin son anda tereddüt etmeleri yüzünden 3 saat gecikerek 12 de hareket edebilmiştir. Tereddüt edenler de son anda kafileye iltihak etmişlerdir.

İlk kafilede bulunan 38 işçinin ekseriyeti Trabzon, Erzincan, Gümüşhane ve Bursa civarından gelmiş olup, daha evvel hiç yurt dışına çıkmamışlardır. Kimi tesadüfen, kimi de uzun bir uğraşmadan sonra Almanya'ya

(Devamı Sa. 5, Sü. 6 da)

Milliyet Gazetesi, Almanya'ya giden ilk işçi kafilesinin haberi

Fotoğraf 17

1970'li yıllar, gazete ilanları

Fotoğraf 18

1979 yılı. Rotterdam'da Türkiyeli bir ailenin evi

Fotoğraf 19

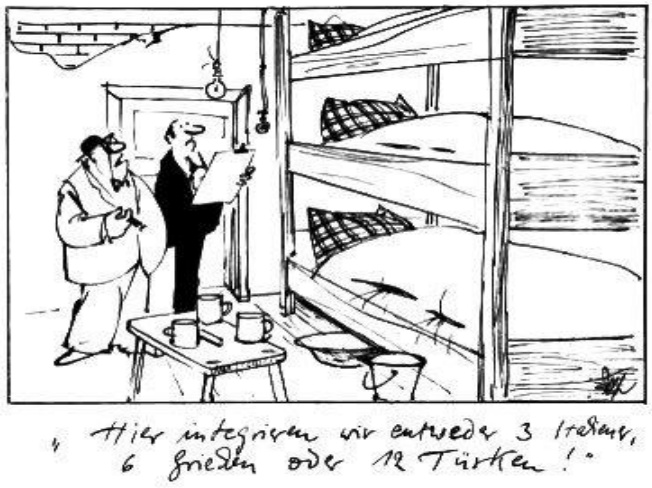

Karikatür. Patron bu yataklara 3 İtalyan, 6 Yunan ve 12 Türk sığar diyor.

Fotoğraf 20

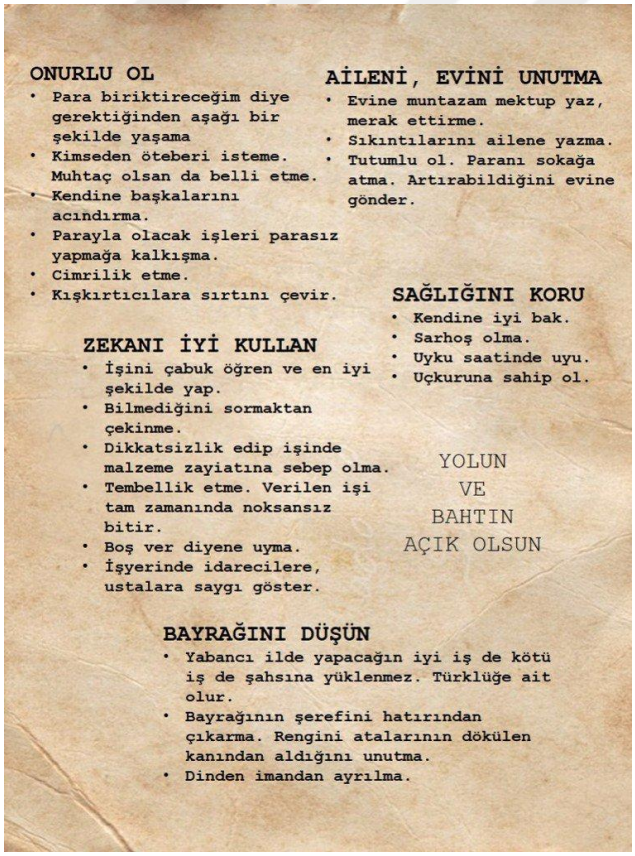

1963 yılı. İŞKUR'dan işçilere öğütler kitabı

Fotoğraf 21

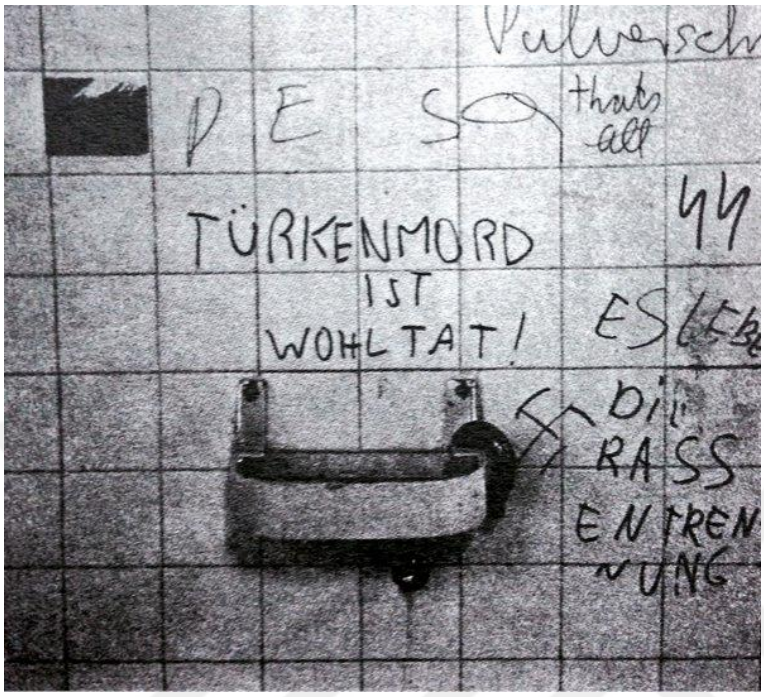

İşyeri tuvaletinde ırkçı duvar yazıları

Fotoğraf 22

1971 yılı, Hollanda. Aşeren Türkiyeli bir göçmen kadının anısı

ÖZGEÇMİŞ

Emre Eren Korkmaz 1983 İzmir doğumludur. Lisans eğitimine Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde 2001 yılında başlamış, İstanbul'a çalışma amacıyla gelmesiyle birlikte lisans eğitimini Doğuş Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde tam burslu olarak, bölüm birinciliğiyle bitirmiştir.

Yükseklisans eğitimini Sabancı Üniversitesi, Türkiye Çalışmaları Programında bitiren Korkmaz yükseklisans tez konusunda küreselleşmenin işçi hareketine etkisini değerlendirmiş ve alan çalışması olarak Türkiye'den üç uluslararası dayanışma kampanyasını karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Korkmaz, doktora araştırmasını İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi'nde Uluslararası İlişkiler doktora programında tamamlamış ve Almanya'daki Türkiye kökenli göçmen işçilerin kamusal yaşama katılımını analiz etmiştir.

Korkmaz 2010-2012 yılları arasında Deri İş Sendikasında, 2013-2014 arasında ise Tekstil İşçileri Sendikasında uluslararası ilişkiler sorumlusu olarak çalışmıştır. 2014-2016 yılları arasında ise İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak çalışmıştır. Korkmaz çok sayıda araştırma projesinde görev almış ve makaleleri uluslararası ve ulusal akademik dergi ve kitaplarda yayınlanmıştır.